

Tampereen yliopisto
Johtamiskorkeakoulu

Valtteri Kangasjärvi

Yliopisto ja ideologia

Ilkka Niiniluoto ja yliopistouudistus

Pro gradu -tutkielma
Marraskuu 2014
Valtio-oppi
Ohjaaja: Tapio Raunio

Tampereen yliopisto
Johtamiskorkeakoulu
Valtio-oppi

KANGASJÄRVI, VALTTERI: Yliopisto ja ideologia. Ilkka Niiniluoto ja yliopistouudistus
Pro gradu -tutkielma, 111 s.
Marraskuu 2014

Tämä tutkielma käsittelee yliopistopoliittista keskustelua, vuoden 2009 yliopistouudistusta sekä ideologiateoriaa. Tutkimukseni varsinainen kohde on Helsingin yliopiston teoreettisen filosofian professorin, rehtorin ja kanslerin Ilkka Niiniluodon yliopistopoliittiset näkemykset.

Tutkimukseni ydinaineistoni koostuu kahdesta tekstistä, jotka ilmestyivät Tiede & edistys -lehdessä vuonna 2009: Helsingin yliopiston filosofian dosentin ja yliopistonlehtorin Thomas Wallgrenin kolumnista *Yliopistolaki on kolonisaatiolaki* sekä Ilkka Niiniluodon kolumnista *Yliopistouudistus on itsenäisyystaistelua*.

Ideologiateorialla ja ideologian käsitteellä tarkoitan tässä tutkielmassa kamppailua eräänlaisista yliopistoideoista, oikeasta tarkastelunäkökulmasta yliopistoon. Tähän pääsen tarkastelemalla sekä Stuart Hallin ideologiaa käsitteleviä kirjoituksia että Antonio Gramscin ajattelua. Ideologian käsitteen ydin on tässä se, että erilaisia yliopistonäkemyksiä on tarkasteltava suhteessa siihen mikä on vallitseva korkeakoulupoliittinen suhdanne eli minkälaiset rakenteelliset tekijät vaikuttavat yliopistojen yhteiskunnalliseen asemaan. Nämä voidaan tiivistää uusliberaaliin korkeakoulupolitiikkaan, jonka ytimen muodostavat julkishallinnon muutokset sekä yliopistojen kytkeminen tietokapitalismiin. Yliopistouudistus on jatke näille muutoksille.

Aineistostani esiin nousseet kamppailun kohteet ja samalla analyysini perusteella nousseet ideologisen kamppailun keskeiset piirteet koskivat yliopiston asemaa solidaarisena yhteisönä, yliopistoa kilpailullisena organisaationa, vapaan ja markkinaehtollistuneen tutkimuksen tematiikkaa sekä yliopistoa kriittisenä ja sopeutuvana instituutiona. Aivan keskeiseksi kantavaksi teemaksi osoittautui yliopiston autonomia, jossa oli kyse yliopiston hallinnasta ja yliopiston vapautumisesta.

Tutkielmani toi esille sen miten yliopistoa koskevassa ideologisessa kamppailussa on yliopiston ongelman määrittelyistä ja erilaisten tarkastelunäkökulmien ottamisesta yliopistoon. Ilkka Niiniluoto pyrkii omassa tekstissään kumoamaan Wallgrenin väitteet yliopistouudistuksen vaikutuksista sekä yliopiston yhteiskunnallisesta asemasta osana nykyistä korkeakoulupolitiikkaa. Niiniluoto tekee omat johtopäätöksensä muokkaamalla Wallgrenin väitteitä uudella tavalla. Niiniluoto omassa tekstissään pyrkii yhdistämään sivistysyliopistonäkemyistä yritysyliopiston piirteisiin.

Asiasanat: Niiniluoto, Ilkka, yliopisto, yliopistouudistus, ideologia, ideologiateoria, Wallgren, Thomas

Sisällysluettelo

1. Johdanto	1
2. Sivistysyliopistosta, autonomiasta ja yliopiston tehtävistä	8
3. Ideologia ja yliopisto	16
3.1. Stuart Hall ja ideologiateoriat	16
3.2. Maailmankatsomukset, arki ajattelu ja filosofia	19
3.3. Hallitsevien ideoiden tematiikka	22
3.4. Kansalaisyhteiskunta ja intellektuellit	24
3.5. Artikulaatio	27
3.6. Ideologinen näkökulma yliopistoon	30
4. Korkeakoulupoliittinen suhdanne	32
4.1. Uusliberalismi	32
4.2. Yliopistojen uusi hallinta	34
4.3. Yliopistojen yhteiskunnallisen aseman muutos	38
4.4. Yliopistouudistus	42
5. Kamppailu yliopistosta: Wallgren ja Niiniluoto	49
5.1. Yliopistolaki on kolonisaatiolaki	49
5.1.1. Globaali kehitys	49
5.1.2. Solidaarisuus, kolonisaatio ja autonomia	51
5.2. Yliopistouudistus on itsenäisyystaistelua	56

5.3. Yliopisto yhteisönä ja kilpailun kenttänä	59
5.3.1. <i>Solidaarisuutta vai kilpailua?</i>	60
5.3.2. <i>Yliopistoyhteisö uudistuksessa</i>	63
5.4. Yliopisto, elinkeinoelämä ja tietokapitalismi.....	65
5.5. Kamppailu autonomiasta.....	71
5.5.1. <i>Autonomia ja yliopiston itsenäisyys</i>	72
5.5.2. <i>Kuka hallitsee yliopistoa – ketä varten?</i>	78
5.6. Sopeutuva ja kriittinen yliopisto	84
6. Johtopäätökset.....	89
6.1. Yliopisto ideologisen kamppailun kohteena.....	89
6.2. Yliopistouudistuksen populaarisuus: Niiniluoto yliopistopoliitikkona	96
Lähdeluettelo	103

1. Johdanto

Tutkielmassani tarkastelen Helsingin yliopiston rehtorin ja kanslerin Ilkka Niiniluodon yliopistopoliittisia näkemyksiä sekä vuoden 2009 yliopistouudistusta, sen legitimointia ja sitä kohtaan esitettyä kritiikkiä. Teoreettis-metodologinen näkökulmani on ideologiateoriassa ja erityisesti ideologisen kamppailun käsitteessä. Aineistoni koostuu kahdesta tekstistä, jotka ilmestyivät Tiede & edistys -lehdessä vuonna 2009: Helsingin yliopiston filosofian dosentin ja yliopistonlehtorin Thomas Wallgrenin kolumnista *Yliopistolaki on kolonisaatiolaki* sekä Ilkka Niiniluodon kolumnista *Yliopistouudistus on itsenäisyystaistelua*.

Esitän seuraavat tutkimuskysymykset:

- 1) *Millaisiin yliopistoa koskeviin ideologisiin kamppailuihin Ilkka Niiniluoto osallistuu yliopistouudistuksessa?*
- 2) *Miten ideologinen kamppailu näkyy Niiniluodon argumentaatiossa?*
- 3) *Voidaanko kahden ensimmäisen kysymyksen perusteella arvioida ideologian toimivuutta? Ja jos voidaan, niin miten?*

Seuraavaksi kerron lyhyesti tutkimusaiheeni valinnasta sekä tutkimuskohteestani. Kiinnostuin yliopistoihteesta tutkimalla erilaista korkeakoulupoliittista kirjallisuutta, jossa tarkasteltiin korkeakoulupolitiikan kehitystä ja yliopistojen aseman muutosta. Lisäksi kiinnostuin erilaisesta sivistysyliopistokirjallisuudesta, jossa pyrittiin hahmottamaan yliopistoa humboldtilaisen sivistysyliopistonäkemyksen pohjalta.

Samalla kiinnostuin yksittäisten yliopistossa toimineiden hahmojen omista kirjoituksista. Nämä ovat usein omien yliopistokokemusten itsereflektiota, joissa omat havainnot liitetään osaksi yliopistojen aseman ja korkeakoulupolitiikan muutosta ja tarkastelua. Tällaisia teoksia ovat muun muassa Jorma Sipilän vuonna 2007 ilmestynyt *Valta yliopistossa* sekä Arto Mustajoen vuonna 2002 ilmestynyt *Tuloksena yliopisto. Kokemuksia ja näkemyksiä yliopiston hallinnosta*.¹

Kiinnostus varsinaiseen tutkimuskohteeseeni syntyi luettuani teoksen *Dynaaminen sivistysyliopisto*, joka on kokoelma Ilkka Niiniluodon puheita ja kirjoituksia vuosilta

¹ ks. Sipilä 2007 & Mustajoki 2002.

1987–2010. Kyseessä on Niiniluodon itse muodostama kokoelma, joka sisältää yhteensä sata puhetta ja kirjoitusta, muun muassa hänen rehtorinaan pitämiään puheita Helsingin yliopiston lukuvuoden avajaisissa sekä vuosipäivän juhlissa. Tämä teos antaa hyvin kokonaisvaltaisen kuvan yhden yliopistoajattelijan ja -toimijan näkemyksistä tieteestä ja yliopistosta.²

Niiniluoto toimi Helsingin yliopiston rehtorina vuosina 2003–2008 ja kanslerina vuosina 2008–2013. Kun luin hänen tekstejään, niin havaitsin että niissä liikutaan samanaikaisesti kahdella eri tasolla. Hän kommentoi korkeakoulupolitiikan kehitystä ja osallistuu erilaisiin korkeakoulupoliittisiin kiistoihin, jotka näkyvät Helsingin yliopiston sisäisinä kamppailuina.³ Samalla hän pyrkii tarkastelemaan yliopistoa käsitteellisemmällä ja teoreettisemmalla tasolla.

Niiniluodon rehtorikauden loppupuolta ja kanslerikauden alkua hallitsi vuoden 2009 yliopistouudistus. Tarkastelen Niiniluodon yliopistokäsityksiä juuri yliopistouudistuksen kontekstissa, koska yliopistouudistuksen ympärillä käyty keskustelu tarjoaa kiinnostavan Niiniluodon näkemysten tarkastelulle. Toisin sanoen en tarkastele Niiniluodon näkemyksiä pitkällä aikavälillä vaan keskityn yhteen erityiseen tapaukseen ja vieläpä yhteen tekstiin. Vaikka Niiniluoto onkin tutkielmani pääkohde, niin otan Thomas Wallgrenin tekstin mukaan sen vuoksi, että Niiniluodon kolumni on suoraan osoitettu Wallgrenin kolumnille ja siinä esitetyille näkemyksille. Koska näissä teksteissä esitetään täysin vastakkaiset näkemykset yliopistouudistuksesta, niin tämä asetelma tarjoaa kiinnostavan lähtökohdan Niiniluodon yliopistonäkemysten tarkastelulle.

Niiniluoto ilmoittautuu humboldtilais-snellmanilaisen sivistysyliopiston perinteen jatkajaksi ja edusmieheksi. Tultuaan rehtoriksi vuonna 2003 hän ottaa sivistysyliopiston keskeiseksi yliopistopoliittiseksi ohjelmakseen. Kuten Niiniluodon kokoelman otsikosta käy ilmi, sivistysyliopisto saa hänen käsittelyssään uuden määritelmän: dynaaminen sivistysyliopisto.⁴ Dynaaminen sivistysyliopisto tai sivistysyliopiston dynaamisuus onkin yksi tarkastelun kohde tutkielmassani.

Niiniluoto toimi hyvin aktiivisesti vuoden 2009 yliopistouudistuksen puolesta. Näitä puolustuspuheenvuoroja, puheita ja kirjoituksia on Dynaaminen sivistysyliopisto -kokoelmassa yhteensä yli 10 kappaletta vuosilta 2006–2010. Ilkka Niiniluotoa voidaan pitää yhtenä merkittävimpänä yksittäisenä yliopistopoliitikkona, koska hän osallistui uudistukseen monella

² ks. Niiniluoto 2011.

³ Näistä kiistoista ja kamppailuista ks. Niiniluoto 2011, 219–222 & 247–251.

⁴ ks. esim. Niiniluoto 2011, 171–179.

eri tasolla. Hän käytti Helsingin yliopiston rehtorina ja kanslerin puhe- ja arvovaltaa, hän oli Suomen rehtorien neuvoston puheenjohtajana ajamassa uudistusta ja Helsingin yliopiston kanslerin ominaisuudessa hän pääsi esittämään lausunnon yliopistolaista valtioneuvoston istunnossa. Lisäksi Niiniluoto oli mukana yliopistolakia käsitelleessä opetusministeriön ohjausryhmässä. Yksi lähtökohta tutkielmalleni syntyikin siitä ajatuksesta, voiko samalla olla sekä sivistysyliopiston että yliopistouudistuksen puolella. Tämä kysymyksenasettelu laajeni koskemaan erilaisia tapoja ymmärtää yliopistoa, sen tehtäviä ja yhteiskunnallista asemaa.

Erilaisia yliopistosta esitettyjä käsityksiä tarkastelen ideologiateorian näkökulmasta. Yliopisto- ja korkeakoulukirjallisuuden lisäksi kiinnostuin samalla ideologian käsitteestä sekä ajatuksesta yhdistää ideologiateoriaa yliopistosta käytävään keskusteluun. Esitän tutkielmassani, että yliopistouudistuksessa Ilkka Niiniluoto osallistuu ideologiseen kamppailuun yliopistosta. Tarkoitan tällä sitä, että yliopistouudistuksessa käytiin kamppailua yliopistojen yhteiskunnallisesta asemasta sekä niiden tulevaisuudesta. Samalla kyse oli siitä, mistä näkökulmasta yliopistoja on tarkasteltava.

Tämä keskustelu on suoraan kytköksissä siihen, mitä yliopistouudistuksessa todella tapahtui ja minkälaisessa korkeakoulupoliittisessa todellisuudessa yliopistot ovat viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana olleet. Ideologiateorian näkökulmasta juuri yliopiston asema ja korkeakoulupolitiikan suunta vaikuttavat (mutta eivät määräävästi) siihen, millainen yliopistoajattelu on mahdollista sekä mistä näkökulmista ja millaisella käsitteistöllä yliopistoa voidaan tarkastella.

Ilkka Niiniluoto tieteelliset kontribuutiot ovat erityisesti analyttisessä filosofiassa, logiikassa ja tieteenfilosofiassa. Tieteellisen uransa hän on tehnyt Helsingin yliopistossa. Filosofian teoriaperinteessä hän on Georg Henrik von Wrightin ja Jaakko Hintikan työn jatkaja.⁵ Niiniluodon ensimmäinen varsinainen yliopistollinen virka ei suinkaan ollut varsinaisesti filosofiassa. Vuonna 1973 Hänestä tuli Helsingin yliopistoon perustetun matematiikan perusteiden apulaisprofessorin ensimmäinen viranhaltija, jonka jälkeen hän vuonna 1977 siirtyi Oiva Ketosen seuraajaksi hoitamaan teoreettisen filosofian professuuria, johon hän sai nimityksen vuonna 1981.⁶ Niiniluoto on tutkimuksissaan käsitellyt muun muassa todennäköisyyden käsitettä, tieteellisen tiedon kasvua ja totuuden lähestymisen ongelmaa.

⁵ Niiniluoto 2000, 200–201. Tässä kohtaa on huomautettava, että tiedot on poimittu Suomen tieteen historian toisesta osasta, johon Niiniluoto on kirjoittanut filosofiaa sekä samalla itseään käsittelevän osuuden.

⁶ Niiniluoto 2000, 193.

Hänen vuonna 1973 ilmestynyt väitöskirjansa sovelsi induktiologiikkaa tilanteisiin, joissa on mukana teoreettisia käsitteitä sisältäviä tieteellisiä teorioita.⁷

Hänen kirjallinen tuotantonsa on hyvin laaja. Se sisältää yli 200 tieteellisen artikkelin ja arvostelun lisäksi lukuisia lähinnä tiedettä ja tieteenfilosofiaa käsitteleviä teoksia: *Matemaattinen logiikka* (1973), *Johdatus tieteenfilosofiaan* (1980), *Luentoja semanttisen informaation teoriasta* (1980), *Tieteellinen päättely ja selittäminen* (1983), *Tiede, filosofia ja maailmankatsomus* (1984), *Is science progressive?* (1984), *Johdatus tieteelliseen ajatteluun* (1986, yhdessä Leila Haaparannan kanssa), *Truthlikeness* (1987), *Informaatio, tieto ja yhteiskunta* (1989), *Maailma, minä ja kulttuuri* (1990), *Järki arvot ja välineet* (1994), *Critical Scientific Realism* (1999), *Totuuden rakastaminen* (2003).⁸

Varsinaisen tieteellisen uransa lisäksi Niiniluoto on toiminut lukuisissa tiedepoliittisissa ja muissa yhteiskunnallisissa tehtävissä. Hän on ollut muun muassa mukana Suomen filosofisen yhdistyksen toiminnassa vuodesta 1970, Valtion tiede- ja teknologianeuvoston jäsenenä vuosina 1993–1995, Päijät-Hämeen kesäyliopiston rehtorina vuosina 1992–2003, Suomen yliopistojen rehtorien neuvoston varapuheenjohtajana vuosina 2004–2005 ja puheenjohtajana vuosina 2006–2007, Suomen kulttuurirahaston hallituksen jäsenenä vuosina 1985–1994 (puheenjohtajana 1992–1994), Euroopan kulttuurisäätiön Suomen osaston hallituksen jäsenenä vuosina 1994–2001 (puheenjohtajana 1999–2001) sekä Heureka johtokunnan jäsenenä vuosina 2000–2003. Ennen rehtoriksi tuloaan hän on ollut Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan varadekaani ja dekaani vuosina 1989–1998 sekä Helsingin yliopiston vararehtori vuosina 1998–2003.⁹ Lisäksi hän on ollut mukana vuonna 1993 Esko Ahon johtamassa filosofityöryhmässä pohtimassa Suomen henkistä tilaa ja tulevaisuutta.¹⁰

Suomen tieteen historian lisäksi Niiniluoto kuuluu myös osaksi Helsingin yliopiston, sen kansleri-instituution sekä samalla koko Suomen yliopistolaitoksen ja korkeakoulupolitiikan historiaa. Ovathan Helsingin yliopiston juuret vuonna 1640 perustetussa Kuninkaallisessa Turun Akatemiassa ja sitä seuranneessa Keisarillisessa Aleksanterin-Yliopistossa.

1900-luvun korkeakoulupolitiikkaa on periodisoitu erilaisilla tavoilla erottelemalla ja nimeämällä erilaisia korkeakoulupolitiikan aikakausia. Osmo Kivinen, Risto Rinne ja Kimmo

⁷ Niiniluoto 2000, 200–201. Ks. myös Niiniluoto 2011, 30–35.

⁸ Ellonen (toim.) 2008, 482.

⁹ Ellonen (toim.) 2008, 482.

¹⁰ Niiniluoto 2000, 216.

Ketonen kutsuvat näitä korkeakoulupolitiikan vaiheita akateemis-traditionalistiseksi doktriiniksi, kehittämisdoktriiniksi ja tulosvastuudoktriiniksi.¹¹ Jaakko Kauko puolestaan nimeää eliittijärjestelmän, kasvavan järjestelmän ja monimutkaistuvan järjestelmän kaudet.¹² Näiden lisäksi on käytetty lukuisia muita tapoja korkeakoulupolitiikan vaiheiden nimeämiseksi.¹³ Näitä periodisointeja yhdistää jako kolmeen aikakauteen: aikaan ennen 1960-lukua, 1960–80-luvut ja 1980-luvulta lähtien tapahtuneet muutokset.¹⁴ Tätä periodisointia voidaan tietysti jatkaa esimerkiksi ottamalla yliopistouudistuksen jälkeinen aika neljänneksi vaiheeksi.

Yksi 1900-luvun korkeakoulupolitiikan piirre on ollut Helsingin yliopiston itsehallinnollinen erityisasema. Helsingin yliopistolla on ollut pitkään muista yliopistoista erikseen säädetty itsehallinto. Tämän perusta oli vuoden 1919 hallitusmuodossa ja vuonna 1923 annetussa laissa Helsingin yliopistosta, joka oli voimassa muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta aina vuoteen 1991 asti.¹⁵

1960-luvulle saakka Helsingin yliopistolla oli käytännössä kiistaton asema ainoana oikeana yliopistona ja korkeakoululaitoksen kehittäminen oli vahvasti sidottu Helsingin yliopiston kehittämiseen. Tämä tarkoitti muun muassa sitä, että muiden korkeakoulujen tutkintovaatimukset oli oltava pääpiirteittäin samat Helsingin yliopiston kanssa. Opetusministeriö oli käytännössä vain yksi Helsingin yliopiston vaikutuskanava.¹⁶ Vuoden 1967 korkeakoulujen kehittämislaki ja varsinaisen korkeakoulupolitiikan synty muutti tätä erityisasemaa osittain. Yliopisto tuotiin opetusministeriön alaisuuteen samalla kun se edelleen säilytti itsehallinnollisen asemansa.¹⁷

Olenneisimmat muutokset Helsingin yliopiston lainsäädännössä tapahtuivat 1990-luvulla. Vuoden 1991 hallintolain muutos tarkoitti käytännössä sitä, että vasta tuolloin yliopiston hallinnossa otettiin käyttöön kolmikantajärjestelmä.¹⁸ Vuoden 1997 yleinen hallintolaki yhdisti Helsingin yliopistoa koskevan lainsäädännön muiden yliopistojen lainsäädännön kanssa ja kolmikannasta tuli yleinen yliopistolaki. Lopulta vuoden 1999 perustuslaissa Helsingin

¹¹ Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 15.

¹² Kauko 2011, 55.

¹³ Jaakko Kauko on listannut yhteensä yhdeksän erilaista tapaa nimetä korkeakoulupolitiikan kaudet. (Kauko 2011, 246.)

¹⁴ Kauko 2011, 55.

¹⁵ Tuori 1995, 154–155.

¹⁶ Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 18–19.

¹⁷ Tiensuu 2011, 155.

¹⁸ Tiensuu 2011, 158.

yliopisto menetti erityisen itsehallinnollisen asemansa mikä tarkoitti sitä, että perustuslaillinen itsehallinto määrättiin kaikille yliopistoille.¹⁹

Historiallinen erityisasema on koskenut myös Helsingin yliopiston kansleri-instituutiota, joka on ollut yliopiston ja hallitsijan näkemyksiä välittävä instituutio. Venäjän vallan aikana yliopisto oli suoraan venäjän tsaarin ja suuriruhtinaan alaisuudessa kanslerin välityksellä.²⁰ Itsenäisyyden aikana kansleri edusti yliopistoa opetusministeriölle ja opetusministeriötä yliopistolle. Aina 1960-luvulle saakka kanslerit olivat myös puoluepoliittisesti profiloituneita ja osallistuivat muuhunkin valtiollisen vallan käyttöön.²¹ Toisaalta jo 1960-luvulla kanslerin virka muuttui enemmän yliopiston sisäiseksi kunniaviraksi ja yliopiston muodolliseksi edustamiseksi opetusministeriön suuntaan.²²

Thomas Wallgrenin tausta on puolestaan hyvin erilainen, vaikka hän edustaakin Niiniluodon tapaan filosofian oppiainetta. Wallgren on toiminut Helsingin yliopiston ruotsinkielisen filosofian dosenttina ja yliopistonlehtorina. Hän on muun muassa johtanut Suomen akatemian mielenfilosofista tutkimusprojektia (2010–2013) sekä Von Wright-Wittgenstein-arkistoa. Tärkeimmäksi tieteelliseksi teoksekseen hän mainitsee kirjan *Transformative Philosophy: Socrates, Wittgenstein, and the Democratic Spirit of Philosophy* (2006). Hän tutkii modernin teoriaa, tietoteoriaa ja etiikkaa.²³

Tieteellisen uransa lisäksi Wallgren on profiloitunut kansalaisaktiivina 1970–80-lukujen taitteen Kojjärvi-liikkeestä lähtien. Hän on myös osallistunut puoluepolitiikkaan Suomen Sosialidemokraattisessa Puolueessa ja Helsingin kaupunginvaltuuston jäsenenä. Nykyisin hän on SDP:n valtuustoryhmän toinen varapuheenjohtaja. Hän on myös toiminut Corporate Europe Observatoryn hallituksen jäsenenä ja Maailman sosiaalifoorumin aktivistina.²⁴

Koska tutkielmani tausta on yliopistouudistuksessa ja viime vuosikymmenten yliopisto- ja korkeakoulupoliittisessa keskustelussa, niin käyn lyhyesti läpi tätä aiempaa tutkimusta. Yliopiston ja korkeakoulupoliitiikan viime vuosikymmenten muutoksia Suomessa on käsitelty muun muassa Heikki Patomäen kirjassa *Yliopisto Oyj* sekä Markku Vanttajan teoksessa *Yliopiston villit vuodet*.²⁵ Yliopistouudistukseen erityisesti keskittyvää kirjallisuutta ja

¹⁹ Tiensuu 2011, 161–162.

²⁰ Tuori 1995, 152 & Wrede 1995, 34.

²¹ Tiensuu 2011, 153.

²² Tiensuu 2011, 155–156.

²³ Wallgren 2014a & Wallgren 2014b.

²⁴ Wallgren 2014a.

²⁵ ks. Patomäki 2005 & Vanttaja 2010.

keskustelua on Vanttajan teoksen lisäksi Mikko Jakosen ja Jouni Tillin toimittamassa kirjassa *Yhteinen yliopisto* sekä Tuukka Tomperin toimittamassa *Akateemisessa kysymyksessä*.²⁶

Ideologian käsitettä on eksplisiittisesti sovellettu yliopistoihinkin kirjallisuudessa tietääkseni kahdessa teoksessa. Bill Readings käsittelee poleemisen teoksensa *University in Ruins* alkupuolella lyhyesti Louis Althusserin ideologisen valtiokoneiston käsitteen soveltuvuutta yliopistoon. Ronald Barnett teoksessaan *Beyond All Reason. Living with Ideology in University* soveltaa althusserilaista ideologiateorian näkökulmaa yliopistoon laajemmin.²⁷

Tutkielmani noudattaa seuraavaa rakennetta: Toisessa ja kolmannessa luvussa rakennan teoreettisen viitekehyksen ja metodologisen näkökulman. Toisessa luvussa käsitelen sivistysyliopistosta, yliopiston autonomiasta ja yliopiston tehtävistä esitettyjä näkemyksiä. Kolmannessa luvussa tarkastelen Stuart Hallin ideologiateoriaa käsitteleviä kirjoituksia. Hall esittää ideologian aatteiden ja ideoiden kamppailuna, yhteiskunnallisten subjektien muotoutumisena sekä erilaisina yhteiskunnallisiin instituutioihin kytkeytyvinä käytäntömuotoina. Koska Hall kehittää ideologian käsitettä tukeutumalla Antonio Gramscin ajatteluun, niin hyödynnän myös Gramscin tekstejä maailmankatsomuksista, arki ajattelusta sekä intellektuelleista.

Neljäs luku käsittelee korkeakoulupoliittista suhdannetta, joka tarjoaa kontekstin analyysilleni. Tämän suhdanteen määrittelen 1980-luvun lopulta alkaneen suomalaisen korkeakoulupolitiikan suunnanmuutoksen ja yliopistojen yhteiskunnallisen aseman muutoksen kautta. Tämä muutos liittyy osaksi laajempaa yhteiskunnan uusliberalisaatiota, joka yliopistojen näkökulmasta näyttäytyy julkisen rahoituksen muutoksena, markkinaehtollistumisena sekä uusien arvioinnin ja sääntelyn mekanismeina.

Viidennessä luvussa esittelen ja analysoin aineistoni. Olen jakanut aineistoni teemoihin sen perusteella, miten ne aineistosta nousevat ja palvelevat tutkimukseni tavoitteita. Kuudennessa luvussa kirjoitan johtopäätökset ja arvioin teoreettisen kehykseni toimivuutta.

²⁶ ks. Jakonen & Tilli (toim.) 2011 & Tomperi (toim.) 2009.

²⁷ ks. Readings 1996 & Barnett 2003.

2. Sivistysyliopistosta, autonomiasta ja yliopiston tehtävistä

Tässä luvussa tarkastelen muutamia näkemyksiä sivistysyliopistosta, yliopiston autonomiasta ja yliopiston tehtävistä. Nämä kolme kytkeytyvät toisiinsa sekä käsitteellisellä tasolla että historiallisesti. Korostan tässä luvussa sitä, että kysymys yliopiston yhteiskunnallisesta asemasta on hyvin normatiivinen. Yliopistoa koskevat näkemykset ovat usein näkemyksiä siitä, minkälainen instituutio yliopisto voi olla tai pitää olla, minkälaisia tehtäviä yliopistolle voidaan asettaa ja miten nämä suhteutuvat toisiinsa.

Vaikka yliopiston historia ulottuuikin ainakin keskiajalle, niin modernin tutkimusyliopiston historialliset juuret ovat 1700–1800-lukujen taitteen saksalaisessa valistusajattelussa ja uushumanismissa. Niiden pohjalta kehittyneet tiede-, opetus-, ja oppimiskäsitykset, uusklassiset yliopistoideat sekä niiden pohjalle vuonna 1810 perustettua Berliinin yliopistoa pidetään yhtenä keskeisenä nykyisten yliopistojen esikuvana.²⁸ Tutkimusorientoituneena ja tiedon tuottamiseen keskittyneenä instituutiona yliopisto vakiinnutti asemansa kuitenkin vasta 1800-luvun lopulla. Samalla yliopiston kehitys kytkeytyi osaksi kansallisvaltion kehitystä niin Euroopassa kuin Yhdysvalloissakin. Yliopistosta tuli kansallisen identiteetin muokkaaja.²⁹

Saksalaisen uusklassisen yliopistoajattelun ja ns. humboldtilaisen sivistysyliopistoajattelun kontribuutio yliopistojen historiassa kiteytyy siihen, miten yliopistoa pidetään ennen kaikkea tieteellisenä, kasvattavana ja sivistävänä instituutiona. Yliopiston tärkein tehtävä oli sivistyksen, *Bildungin* toteuttaminen ja edistäminen. Lisäksi yliopistojen tehtäväksi katsottiin pyrkimys totuuteen tiedon ja tieteen (Wissenschaft) avulla. Tätä tavoitetta ohjasi tieteen ja tiedon ykseys, näkemys kokonaisvaltaisesta ”puhtaasta” tieteestä. Näkemys tieteen puhtaudesta oli yhteydessä vapauden ja yksinäisyyden periaatteisiin: tieteen ja samalla yliopiston on oltava vapaa yhteiskunnan erityisintresseistä. Yliopisto on paikka, jonne opiskelijat ja opettajat vetäytyvät yksinäisyyteen ja omistautuivat ”puhtaalle” tieteelle. Vapauden periaatteessa oli kyse myös tutkimuksen, opetuksen, opiskelun ja oppimisen vapauksista. Lisäksi aivan keskeisenä periaatteena oli tutkimuksen ja opetuksen ehdoton yhteenkuuluvuus. Tutkimusta ja opetusta ei voida erottaa toisistaan, vaan ne ovat elimellisesti sidoksissa toisiinsa.³⁰

²⁸ ks. esim. Tirronen 2005.

²⁹ Wittrock 1993, 305 & 321.

³⁰ Manninen 1990, 246; Pritchard 1998, 104–105; Tuori 1995, 147–148.

Lisäksi sivistysyliopistolla on nähty laajempia kulttuurisia tehtäviä. Bill Readings kutsuu humboldtilaista yliopistoa juuri *kulttuurin yliopistoksi*, joka on ensisijaisesti kansallisvaltion palveluksessa kehittäen ja ylläpitäen kansallista kulttuuria.³¹ Yliopiston kulttuuriset tehtävät voidaan ajatella laajemminkin tieteellisten ja sivistyksellisten tehtävien kautta. Esa Sironen on kykenyt kulttuurin, tieteen ja sivistyksen toisiinsa: ”Yliopistolla on vastuu myös nuorten ihmisten *sivistämisestä* ja *tieteellisen ajattelun kulttuurista*. Sen tulee saada tämä kulttuuri elävöitymään yhteiskunnan ilmiöissä.”³²

Humboldttilaisen sivistysyliopiston periaatteiden tunteminen on tärkeää sen vuoksi, että niillä on ollut huomattava vaikutus Suomen yliopistolaitoksen kehitykseen ja siihen, miten yliopiston tehtävät ovat muuttuneet. Turun Akatemian perustamisesta lähtien yliopisto oli ensisijaisesti instituutio, joka koulutti virkamiehiä kirkon ja valtion palvelukseen lujittaen näiden kahden institutionaalista asemaa.³³ Yliopiston tutkimukselliset ja sivistykselliset tehtävät sekä niistä johdetut akateemisen vapauden periaatteet tulivat osaksi suomalaisen yliopiston tehtäviä 1800-luvulla.³⁴

Yliopistojen autonomia on kiinteästi yhteydessä sivistysyliopiston kehitykseen, vaikka on historiallisena käsitteenä sivistysyliopistoa huomattavasti vanhempi. Autonomian käsite tulee antiikin kreikasta, jossa se tarkoitti kykyä asettaa itse itselleen lakeja tai kykyä päättää omista elinehdoistaan. Kreikkalaisille käsitteellä oli kollektiivinen merkitys: se viittasi ulkoisista tyranneista vapaaseen kaupunkivaltioon. Yksilönäkökulman ja myös humanistisen merkityksen autonomia sai Immanuel Kantilta, joka käytti autonomiaa yksilön moraalista vapautta tarkoittavassa merkityksessä.³⁵

Autonomian historialliset juuret ovat keskiajan korporaatioprivilegioissa, joissa yliopistoille myönnettiin tai tunnustettiin erityinen, suojeltu ja itsenäinen asema suhteessa kirkolliseen ja maalliseen valtaan.³⁶ Kysymys autonomiasta onkin tarkoittanut kysymystä yliopistojen ja niissä toimivien ihmisten toimintakyvystä, itsenäisyydestä, vapaudesta ja riippumattomuudesta. Samalla kyse on yliopiston asemasta erityisenä tiedeyhteisönä ja hallinnollisena organisaationa sekä näiden kahden välisestä ristiriidasta.

³¹ Readings 1996, 68–69.

³² Sironen 1987, 8.

³³ Tuori 1995, 153; Wrede 1995, 34.

³⁴ Tuori 1995, 153–154.

³⁵ Piironen 2013, 129.

³⁶ Thorens 2006, 92–93; Tuori 1995, 145–146.

Autonomian käsitettä voidaan jakaa hyvin eri tavoin ja sitä voidaan tarkastella eri näkökulmista. Yksi keskeisin jako voidaan tehdä akateemisen vapauden ja institutionaalisen autonomian välillä. Akateemisessa vapaudessa on kyse yksittäisen tutkijan vapaudesta päättää tutkimuskohteistaan, teorioistaan, menetelmistään, johtopäätöksistään, oikeudesta tutkia, opettaa ja julkaista ilman rangaistuksen tai sanktioiden pelkoa. Institutionaalisella autonomialla puolestaan tarkoitetaan yliopistoa organisaationa ja tämän organisaation kykyä tehdä päätöksiä omista sisäisistä asioistaan sekä kyvystä toimia ympäristönsä kanssa.³⁷

Yliopiston toimintakykyyn liittyvien kysymysten lisäksi vapaus ja riippumattomuus ovat keskeisimpiä autonomian tarkastelunäkökulmia. Tällainen määritelmä on muun muassa Justin Thorensilla, joka tarkoittaa autonomialla sellaista vapautta, joka antaa yliopistolle mahdollisuuden organisoida itsensä siten, että se voi parhaiten toteuttaa tehtäviään.³⁸

Näiden yleisten luonnehdintojen lisäksi autonomiaa yliopiston institutionaalisen ominaisuutena voidaan jaotella vielä pienempiin osiin. Tällöin tarkastelunäkökulmana ovat usein yliopiston taloudelliset-hallinnolliset rakenteet. Samalla autonomian toteutumisen arviointikriteerit liittyvät muun muassa yliopiston talouteen ja rahoitukseen (miten yliopistojä rahoitetaan), henkilöstöpolitiikkaan, yliopiston hallinnollisiin rakenteisiin ja johtamiseen, koulutusohjelmien rakenteisiin ja opiskelijoiden valintaan, yliopiston asemaan ja riippuvuuteen osana yliopistolainsäädäntöä sekä erilaisiin tilivelvollisuuden muotoihin.³⁹

Tällaisilla määritelmissä autonomia näyttäytyy staattisena asioiden tilana eräänlaisena valtion, yhteiskunnan ja yliopistojen välisenä sopimuksena. Autonomia on jotain mikä yliopistolle annetaan ja jossa yliopisto tunnustetaan erityiseksi tiedeyhteisön muodoksi. Paavo Uusitalo onkin määritellyt autonomian ”asioiden tilaksi, jossa valtiovalta tunnustaa yliopistoyhteisön olemassaolon sen valtapiiriin kuulumattomana yliopiston toimintasääntöjä ylläpitävänä ja uusintavana auktoriteettina”.⁴⁰ Samankaltainen määritelmä on Thorensilla, jonka mukaan valtion on ymmärrettävä, että ne hyötyvät yliopistoista parhaiten silloin, kun niille on annettu todellinen vapaus.⁴¹

Yhtä lailla yliopistojen vapauden ja riippumattomuuden lisäksi autonomiassa on kyse yliopistojen tehtävien ja tavoitteiden asettamisesta. Tästä näkökulmasta autonomiaa on

³⁷ Piironen 2013, 131.

³⁸ Thorens 2006, 97.

³⁹ de Boer et al. 2008, 10–11 & Estermann & Nokkala 2009, 7.

⁴⁰ Uusitalo 1995, 15.

⁴¹ Thorens 2006, 98.

tarkastellut Robert Berdahl, joka jakaa institutionaalisen autonomian substantiaaliseen ja proseduaaliseen puoleen. Substantiaalinen autonomia tarkoittaa yliopiston kykyä päättää itse omista tavoitteistaan, kun proseduaalinen autonomia tarkoittaa kykyä päättää keinoista, joilla tavoitteet saavutetaan.⁴² Tämä määritelmä tuo esiin sen, että yliopisto toiminta on aina jollain tavalla rajoitettua. Ei ole mitenkään itsestään selvää, että yliopisto voi määrittää omat tehtävänsä, joiden toteuttamiseksi jokin korkeampi taho autonomian myöntää.

Yliopiston tehtäviin liittyvät kysymykset kytkevät autonomian osaksi korkeakoulupoliitikkaa. Ivar Bleiklie on jakanut tämän autonomian ja heteronomian väliseksi tasapainoksi tai kamppailuksi. Nämä hän liittää yliopistojen tehtäviin, joita hän kutsuu normatiivisiksi perusteluiksi erilaisille korkeakoulupoliittisille ratkaisuille. Keskeinen jakolinja kulkee kulttuuristen ja utilitarististen tehtävien välillä ja miten näitä korostetaan. Kulttuurista puolta korostavat näkemykset pitävät yliopiston ensisijaisena tehtävänä emansipatorista tieteellistä toimintaa kun taas utilitaristiset näkemykset pitävät yliopiston tärkeimpänä tehtävänä työvoiman kouluttamista ja tutkimustuotteiden tarjoamista yhteiskunnalle. Autonomia-heteronomia -jaottelussa on kyse institutionaalisista edellytyksistä näiden tehtävien toteuttamiseksi. Autonomia tarkoittaa tällöin yliopistojen mahdollisimman laajaa itsenäisyyttä suhteessa muuhun yhteiskuntapolitiikkaan, jonka vastakohtana heteronomia tarkoittaa puolestaan kattavampaa yhteiskunnallista kontrollia. Nämä voivat esiintyä erilaisina yhdistelminä.⁴³

Kysymys on pikemminkin siitä, kuinka paljon yliopiston toimintaa on suunniteltava sekä kuinka kattavasti yliopiston toimintaa on kontrolloitava tai ohjattava. Yliopiston autonomisuus ja heteronomisuus liittyvät aina siihen, kenellä on valta määrittellä yliopiston tehtävät ja tavoitteet sekä missä suhteessa yliopistolle annetut välineet ja yliopiston tavoitteet ovat toisiinsa.

Yliopiston yhteiskunnallisten tehtävien lisäksi autonomiaproblematiikan keskeisin osa liittyy siihen, millaisena instituutiona yliopistoa on ylipäänsä tarkasteltava. Tällöin on muun muassa vastattava siihen kysymykseen, onko yliopisto ensisijaisesti tieteentekijöiden yhteisö, työntekijöiden yhteisö vai yhtenäinen hallinnollinen organisaatio.⁴⁴ Kysymys on siitä, onko

⁴² Berdahl 1990, 172.

⁴³ Bleiklie 1998, 299–304.

⁴⁴ Piironen 2013, 132.

keitä varten yliopisto on olemassa, miten yliopiston hallinto organisoidaan ja ketkä siihen voivat osallistua.

Tätä problematiikkaa pohtivat Ivar Bleiklie ja Maurice Kogan kahden yliopistoideaalin avulla. Näistä he käyttävät termejä Republic of Scholars (”oppineiden yhteisö”) ja Stakeholder Organization (”sidosryhmäorganisaatio”). Ensimmäisessä tapauksessa institutionaalinen autonomia ja akateeminen vapaus ovat saman asian eri puolia: yliopiston johtaminen ja päätöksenteko perustuvat oppineiden tai yliopistoyhteisön keskinäiselle kollegiaalisuudelle kaikissa tapauksissa. Jälkimmäisessä tapauksessa akateeminen ja institutionaalinen johtajuus ja päätöksenteko erotetaan toisistaan. Oppineiden päätösvaltaan kuuluvat vain tieteenaloja koskevat kysymykset kun yliopiston hallinnollisesta puolesta vastaa erillinen johto, joka on ensisijaisesti vastuussa erilaisille yliopiston sidosryhmille.⁴⁵

Kaarlo Tuori korostaa tiedeyhteisön ja tieteen yhteiskunnallistumisen näkökulmaa. Hänen mukaansa autonomia takaa tiedeyhteisön kriittisen etäisyyden yhteiskunnallisiin vaatimuksiin, autonomian avulla tiedeyhteisö toimii puskurina välittömien yhteiskunnallisten intressien ja tutkimuksen välissä. Toisaalta tieteen yhteiskunnallisten vaikutusten tieteellinen arviointi edellyttää autonomiaa. Molemmissa tapauksissa on kyse myös tiedeyhteisön yhteiskunnallisesta reflektiosta, miten tiede, tutkimus ja yliopisto vaikuttavat yhteiskuntaan.⁴⁶

Kysymys ei ole ainoastaan yliopiston hallinnosta vaan siitä, millaisena instituutiona yliopisto pitää itseään. Tämä on erilaisten sivistysyliopistonäkemyksen sekä tiedeyhteisön asemaa korostavien yliopistonäkemyksen ydinajatus, jonka Lauri Mehtonen tiivistää seuraavasti:

Sivistysyliopiston ajatuksessa yliopisto tunnustaa ja tunnistaa itsensä yhteisöksi, *erityiseksi* julkisuuden muodoksi, jossa tutkimuksen, opetuksen ja oppimisen muodot ovat itsekasvatuksen ja -sivistyksen muotoja.⁴⁷

Yliopiston asettaminen tiedeyhteisönä hallinnollista organisaatiota vastaan tai toisinpäin on tietysti ongelmallista koska yliopisto on samanaikaisesti näitä molempia. Kuten Paavo Uusitalo kirjoittaa, yliopisto on samanaikaisesti sekä yhteisö että muodollinen organisaatio: edellinen käsittää yliopiston varsinaisen toiminnan, eettiset arvopäämäärät ja epäviralliset normit. Jälkimmäinen puolestaan koostuu laeista, asetuksista, määräyksistä ja virkahierarkioista.⁴⁸

⁴⁵ Bleiklie & Kogan, 477–478.

⁴⁶ Tuori 1995, 150–151.

⁴⁷ Mehtonen 1990, 25.

⁴⁸ Uusitalo 1995, 17.

Tästä samanaikaisuudesta seuraa se, että yliopisto rakentuu näiden kahden välisen intressikamppailun tuloksena. Tämä tuo autonomiaan toiminnallisen ulottuvuuden: autonomia ei ole staattinen tila vaan se on jotain jatkuvassa liikkeessä olevaa kamppailua yliopiston olemassaolosta ja yhteiskunnallisesta asemasta. Yliopistoyhteisö kamppailee, vastustaa tai sopeutuu yliopistoon muodollisena hallinnollisena organisaationa. Vastakkain ovat toisaalta yliopistoyhteisön ja yliopisto-organisaation sekä yliopiston ja korkeakoulupolitiikan intressit.

Tämän vastakkainasettelun lisäksi voidaan tarkastella sitä, onko yliopiston sopeuduttava sille esitettyihin vaatimuksiin ja kuinka paljon. Nämä voidaan karkeasti jakaa kahteen. Ensimmäisenä ovat ne näkemykset, joiden mukaan yliopistojen on sopeuduttava yhteiskuntaan ottamalla huomioon kaikki uudet haasteet, erilaiset rakenteelliset muutokset ja korkeakoulupolitiikan suunta. Tämä tarkoittaa sitä, yliopistojen on aktiivisesti itse muutettava omia toimintatapojaan. Nämä liittyvät muun muassa yliopiston johtamiseen, hallintoon, ja talouteen. Erilaisiin muutostilanteisiin sopeutuminen edellyttää proaktiivista otetta, jolloin yliopistojen kohtalo on niiden omissa käsissä.⁴⁹

Toisaalla ovat ne näkemykset, joiden mukaan yliopisto on lähtökohtaisesti instituutio, jonka tehtävänä ei ole lainkaan sopeutua yhteiskuntaan. Tällaiset näkemykset palaavat usein sivistysyliopiston todelliseen luonteeseen. Lauri Mehtosen mukaan sivistysyliopiston ei ole edes tarkoitus heijastaa tai ennakoida mitään yhteiskunnan tarpeita ja tendenssejä. Yliopiston toimintalogiikka on jyrkästi vastakkainen valtion ja kansalaisyhteiskunnan toimintalogiikoille.⁵⁰

Tätä voidaan tulkita siten, että yliopisto toteuttaa tehtävänsä parhaiten silloin, kun sille on annettu erityinen itsenäinen asema suhteessa korkeakoulupolitiikkaan ja poliittisiin päämääriin. Toisaalta tätä voidaan tulkita myös siten, että yliopiston on aina toimittava vastoin kaikkia odotuksia, joita sille asetetaan. Toisin sanonon koko ajatus siitä, että yliopistoja on ohjattava korkeakoulupolitiikan keinoin, on täysin väärä lähtökohta yliopiston ymmärtämiselle.

Tämän mehtoslaisen sivistysyliopiston vastinpariksi voidaan kuitenkin asettaa sopeutuva sivistysyliopisto. Näin on tehnyt Jarkko Tirronen, joka omassa väitöskirjassaan näkee sivistysyliopiston sopeutumisen mahdollisuutena ja jopa välttämättömytenä:

⁴⁹ Sporn 1999; Clark 2003.

⁵⁰ Mehtonen 1990, 20.

Sivistysyliopisto merkitsee nykyisin paitsi laaja-alaista ja pohtivaa ajattelutapaa, myös kustannustehokkuuteen pyrkimistä sekä erityisesti ulkoapäin ohjautuviin vaatimuksiin mukautuvuutta ja toiminnan soveltuvuuden arviointia näihin vaatimuksiin nähden.⁵¹

Näin koko kysymys siitä, onko yliopiston eristädyttävä, osallistuttava vai sopeuduttava yhteiskuntaan asettuu kyseenalaiseksi, koska yliopisto on aina osa jotain yhteiskuntaa. Tämä vaikuttaa yliopiston itseymmärrykseen:

Yliopistoa voidaan ja sitä tuleekin ymmärtää eri ajatusmalleista käsin. Samalla yliopistoa ympäröivä yhteiskunta vaikuttaa siihen, miten yliopiston oma identiteetti muotoutuu osana yhteiskuntaa. Niinpä yliopisto määrittyy aina tietyllä tavalla oman aikakautensa ja yhteiskuntansa näköiseksi.⁵²

Sopeutumisen ja eristäytymisen teema on yhtä lailla kysymys intressikamppailusta, jossa yliopiston tehtävänä on harkita sitä, mihin se sopeutuu ja mihin ei. Koko yliopistolaitoksen historia on osoitus siitä, miten yliopistot ovat aina sopeutuneet yhteiskuntaansa jollain tavalla, ne ovat aina säilyneet poliittisten, taloudellisten ja kulttuuristen virtausten ristiaallokossa. Kysymys on siitä, mitä yliopiston on otettava itsestäänselvyytenä ja mitä sen on kyettävä kyseenalaistamaan. Jos yliopiston on sopeuduttava yhteiskuntaan, niin sen on samalla kyettävä tätä yhteiskuntaa kriittisesti arvioimaan.

Tämä tuo esiin yliopistojen yhteiskunnallisen vastuun. Tämä voidaan ymmärtää Thorensin tapaan tutkijoiden ja opettajien vastuuksi jakaa tutkimustuloksiaan ja tietämystään laajemmalle yleisölle. Tämä on keskeinen tapa, jolla tiedettä ja tietoa voidaan levittää kehittää.⁵³ Tämä pyrkimys totuuteen aiheuttaa väistämättä erilaisia jännitteitä. Jos yliopiston tehtävänä on pyrkimys totuuteen, niin sen on samalla oltava kriittinen sitä yhteiskuntaa vastaan, josta yliopisto on samalla riippuvainen.⁵⁴

Laajennetussa muodossa yliopistolaisten yhteiskunnallisessa vastuussa onkin kyse yhteiskuntakritiikin ottamisesta yliopiston keskeisimmäksi tehtäväksi. Tämä kumpuaa yliopiston omista sivistyksen ja totuuden pyrkimyksistä sekä asemasta yhteisönä ja julkisuuden muotona. Matti Juntunen kytkee yliopistojen yhteiskunnallisen vastuun, yhteiskuntakritiikin ja autonomian toisiinsa. Hän tarkastelee autonomiaa kantilaisen kriittisen järjen toteutumisen kautta. Hän kirjoittaa tieteen käytännöllisyydestä ja tieteen yhteiskunnallisuudesta. Tieteellisen

⁵¹ Tirronen 2005, 117.

⁵² Tirronen & Kivistö 2009, 75.

⁵³ Thorens 2006, 97, 102.

⁵⁴ Thorens 1996, 273.

yhteisön pyrkimys autonomiaan tarkoittaa samalla itsensä toteuttamista järkiolentona. Tämä järjen toteutuminen on samalla erilaisten tieteelle asetettujen valmiiden päämäärien kritiikkiä ja kamppailua niitä vastaan. Tämä on tieteellisen yhteisön yhteiskunnallista osallistumista, syvässä merkityksessä yhteiskuntakritiikkiä.⁵⁵

Yliopiston asemaa tarkasteltaessa ehkä tärkein näkökulma liittyy siihen, millaisena instituutiona yliopistoa on pidettävä. Vaikka olen korostanut autonomian merkitystä, niin olen tarkoittanut sitä, että autonomia käsitteenä sisältää hyvin monia merkityksiä, jotka eivät palaudu vain yliopiston vapauteen, itsehallintoon ja riippumattomuuteen. Itse asiassa yliopiston vapaus, itsehallinto ja riippumattomuus ovat kiistanalaisia käsitteitä.

Nähdäkseni olennaisin jakolinja menee siinä, onko yliopistoa pidettävä ensisijaisesti institutionalisoituneena tiedeyhteisön muotona vai taloudellis-hallinnollisena organisaationa. Tämä ratkaisee hyvin pitkälle sen, mitkä ovat tärkeimmät yliopiston tehtävät ja mitä tarkoitusta yliopiston autonomia saa. Kysymys autonomiasta on aina kysymys siitä, mitä varten yliopisto tarvitsee autonomiaa ja mikä on autonomian ”todellinen” merkitys. Tämä tarkoittaa samalla kamppailua yliopistoille asetettujen vaatimusten ja erilaisten tehtävien välillä. Koska yliopiston yhteiskunnallisen aseman hahmottamisessa on kyse erilaisten intressien välisestä kamppailusta sekä normatiivisista yliopistonäkemyksistä, niin nämä liittyvät yliopiston ideologian käsitteeseen. Tuon seuraavassa kappaleessa esille, miten ideologiaa voidaan käsitteellistää ja miten ideologia voidaan kytkeä yliopistoon.

⁵⁵ Juntunen 1978.

3. Ideologia ja yliopisto

3.1. Stuart Hall ja ideologiateoriat

Tässä kappaleessa käyn läpi ideologiateoriaa ja Stuart Hallin ideologiateoreettisia näkemyksiä. Lisäksi hyödynnän Antonio Gramscin kirjoituksia, koska Gramsci on keskeisin Hallin ajatteluun vaikuttanut teoreetikko ja Hallin ajattelu tulee Gramscin avulla paremmin ymmärrettäväksi. Näiden kahden teoreetikon avulla pyrin selvittämään 1) Mitä ideologiateorialla voidaan tarkoittaa ja 2) Millaisen näkökulman ideologiateoria antaa yliopiston ja korkeakoulupolitiikan analyysiin.

Stuart Hallin ideologiaa käsitteleviä kirjoituksia voidaan lähestyä kolmesta näkökulmasta. Ensimmäinen näistä on varsinainen ideologiateoreettinen keskustelu, johon Hall osallistuu ottamalla muutamia ideologiateorian näkökulmia kriittiseen tarkasteluun ja kehittämällä niitä oman teoreettisen ymmärryksensä pohjalta. Toiseksi Hall hyödyntää ideologian käsitettä eri tieteenalojen (tiedotustutkimus, kulttuurintutkimus) sisäisessä keskustelussa. Kolmanneksi hän soveltaa ideologiateoriaa erilaisten yhteiskunnallisten instituutioiden (kuten tiedotusvälineet), suhdanteiden ja poliittisten projektien (kuten thatcherismi) sekä ilmiöiden (kuten populaarikulttuuri, rasismi) analyysiin.⁵⁶

Nämä kaikki kolme näkökulmaa kytkeytyvät toisiinsa, koska teoreettiset tarkastelut ovat aina osa ilmiöiden, tilanteiden ja suhdanteiden analyysiä, joiden tavoitteena on uusien tieteellisten näkökulmien kehittäminen. Hall onkin esimerkki intellektuellista, joka ei tyydy vain eri teorioiden ja tieteenalojen kehittämiseen ja sisäisiin keskusteluihin vaan jonka päämääränä on teorian soveltaminen käytäntöön, teorian tekeminen hyödylliseksi. Luenkin Hallia sekä teoreetikkona että yhteiskunnallisten tapahtumien analyytikkona. Toisin sanoen otan korkeakoulupolitiikkaan, yliopistoon ja yliopistouudistukseen tarkasteluun ”hallilaisen” näkökulman.

Ideologiateoria on Hallilla kuitenkin vain yksi (joskin tärkeä) monista teoreettisista lähestymistavoista. Tämän vuoksi on väärin etsiä häneltä ”puhdasta” ideologiateoriaa tai pitää

⁵⁶ Keskityn kolmeen Hallin tekstiin, jotka ovat ilmestyneet vuonna 1992 suomennettuna kokoomateoksessa *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Nämä ovat ”Kun ideologia uudelleen keksittiin: Torjutun paluu tiedotustutkimukseen”, ”Valkoisuus heidän silmissään” sekä ”Thatcherismi ja teoreetikot”, jotka kaikki käsittelevät ideologiaa hieman eri näkökulmista.

hätä jonkin tietyn teoreettisen suuntauksen edustajana. Ideologiateoria on kuitenkin yksi hedelmällinen näkökulma Hallin teksteihin, joita voidaan pitää pyrkimyksenä osoittaa ideologian käsitteen hyödyllisyys ja tarpeellisuus yhteiskuntatieteellisissä analyyseissä. Samalla Hall asettuu osaksi laajempaa ideologiateorian käsitehistoriallista jatkumoa.

Ideologia⁵⁷ kriittis-teoreettisena yhteiskunnallisena käsitteenä kytkeytyy erityisesti marxismin historiaan. Tärkein syy tähän on varmasti se, että Karl Marx ja Friedrich Engels itse kirjoittivat ideologiasta, tosin antaen käsitteelle eri merkityksiä eri yhteyksissä. Tämä on antanut aihetta hyvinkin erilaisille ideologiateorioille ja -tulkinnoille.⁵⁸

Ideologiateoriat voidaan jakaa neljään suuntaukseen (ns. ideologian nelikenttä), jotka perustuvat kahteen jakolinjaan. Ensimmäinen jakolinja muodostuu sen perusteella tarkoitetaanko ideologialla 1) tietoisuuden tason ilmiötä (tietoisuusdiskurssi) vai 2) sellaista yhteiskunnan rakenneominaisuutta, joka on konstituimassa tietoisuutta (rakenteellinen ideologiateoria). Toisessa jakolinjassa on kyse siitä, käsitelläänkö ideologiaa neutraalina vai kriittisenä (tai negatiivis-kriittisenä) ilmiönä.⁵⁹

Tietoisuusdiskurssin neutraali suuntaus pitää ideologiana mitä tahansa riittävän jäsentynyttä ajatus-, uskomus- tai arvojärjestelmää. Tietoisuusdiskurssin kriittisessä suuntauksessa on puolestaan kyse ”väärästä tietoisuudesta”: ideologian tarkoittamat ajatukset ja uskomukset vääristävät todellisuutta, ovat todellisuuden suhteen yksipuolisia tai virheellisiä.⁶⁰

Erilaisten tietoisuusdiskursiivisten näkemysten kritiikillä on keskeinen rooli Stuart Hallin ajattelussa. Hän sanoutuu jyrkästi irti luokkareduktionistisista ja ekonomistisista näkemyksistä:

Ideologian klassinen määritelmä pitää sitä yleensä toissijaisena ilmiönä, joka vailla omaa määräävää tai tehoavaa voimaa yksinkertaisesti vain heijastaa 'aatteina' muualla, esimerkiksi tuotantotavan alueella, tapahtuvaa. Tällainen taloudellis-reduktiivinen näkemys on hylättävä.⁶¹

On myös niin, ettei yksilön luokka-asema – yhtä vähän kuin hänen yhteiskunnallinen, etninen tai sukupuolen määräämä asemansaakaan – lyö lukkoon tai sanele hänelle

⁵⁷ Ideologian käsitteen keksijänä pidetään yleisesti ranskalaista Destutt de Tracya, joka esitteli käsitteen ensimmäistä kertaa vuonna 1796. Hänelle ideologia (idéologie) oli luonnontieteisiin verrattava tieteenala, ensimmäinen kaikista tieteistä, ”teorioiden teoria”, joka aluksi merkitsi tiedettä ideoiden muodostumisesta mutta myöhemmin tiedettä, joka kattoi kaikki kohteet, joista voi aistihavainnoilla saada tietoa. (Uusitupa 1991, 7–9).

⁵⁸ Marxin ja Engelsin ideologiakäsitteen käytöstä ks. Uusitupa 1991, 11–22 & Rehmann 2009, 212–215.

⁵⁹ Koivisto & Pietilä 1996, 42–43.

⁶⁰ Pietilä 1991, 53.

⁶¹ Hall 1992, 271.

välttämättä tiettyä annettua ideologisen tietoisuuden muotoa tai kytke häntä pysyvästi sellaisen ikeeseen.⁶²

Vielä suuremman arvostelun kohteeksi joutuu ideologia ”vääränä tietoisuutena”:

Se [väärä tietoisuus] olettaa subjektilla olevan ’empiristisen’ suhteen tietoon eli että todellinen maailma painaa peruuttamattomasti ja suoraviivaisesti merkityksensä ja intressinsä tietoisuuteemme. Meidän tarvitsee vain katsella ympärillemme havaitaksemme sen totuudet. Jos emme näe niitä, se johtuu ’tietämättömyyden sumuverhosta’, joka peittää näkyvistä todellisuuteen sisältyvän yksinkertaisen totuuden. [...] Sellainen maailmaa koskeva teoria on varsin epäluotettava, jonka täytyy olettaa, että huomattavaa määrää samoin henkisin kyvyin varustettuja tavallisia ihmisiä kuin kuka tahansa meistä, voidaan noin vain perinpohjin huiputtaa olemaan tunnistamatta omia todellisia etujaan.⁶³

Vaikka Hall hylkää väärän tietoisuuden käsitteen, hän pitää kiinni yhteiskuntaluokasta ideologisten ilmiöiden selittäjänä, mutta tietyin ehdoin:

[...] luokkaintressi, luokka-asema ja aineelliset tekijät ovat käyttökelpoisia, jopa tarpeellisia lähtökohtia ideologisten muodostumien analyysissä, mutta ne *eivät* ole *riittäviä* – koska ne eivät ole riittävän määrääviä – selittämään ideoiden kunkinhetkistä empiiristä muotoutumista ja liikettä historiassa.⁶⁴

Luokkaa tai luokkaintressiä ei pidä tässä ymmärtää tiukasti yhteiskuntaluokkana vaan on tarkasteltava laajemmin erilaisia yhteiskunnallisia ryhmittymiä, yhteiskunnallisia asema ja niihin liittyviä intressejä. Hall korostaa sitä, ettei yhteiskunnan rakennetta ja materiaalisten intressien suhdetta ideologisiin ilmiöihin pidä ymmärtää ja tulkita suoraviivaisesti: ”[...] ideologioita ei voida johtaa yhteiskunnan rakenteesta millään yhtenäisellä päättelimen ja johtamisen logiikalla”.⁶⁵ Kyse on pikemminkin ajattelua ohjaavista suuntaviivoista: ”[...] yhteiskunnallisella asemalla on taipumus vaikuttaa yhteiskunnalliseen ajattelun suuntautumiseen ilman että samalla väitetään aineellisten tekijöiden määräävän yksiselitteisesti ideologiaa [...]”.⁶⁶

Erilaisten heijastusteorioiden ja luokkasidonnaisten aatejärjestelmien sijaan ideologia näyttäytyy tässä yhteiskunnan rakenneominaisuutena, jonka yhden osan erilaiset intressit muodostavat. Tällainen näkökulma liittyy Hallin osaksi ideologiateorian rakenteellista suuntausta.

⁶² Hall 1992, 272.

⁶³ Hall 1992, 334–335.

⁶⁴ Hall 1992, 337.

⁶⁵ Hall 1992, 336–337.

⁶⁶ Hall 1992, 336.

Tietoisuusdiskurssin tapaan ideologian rakenteellisuutta on käsitteellistetty eri tavoin. Tunnetuimpia ovat Louis Althusserin ideologisten valtiokoneistojen ja interpellaation (ideologinen tunnistaminen ja kutsuminen) käsitteet sekä Wolfgang Fritz Haugin ja Projekt Ideologie-Theorien ideologisten mahtien käsitteet.⁶⁷ Rakenteelliset ideologianäkemykset voidaan myös jakaa kriittiseen ja neutraaliin suuntaukseen.⁶⁸

Kun Projekt Ideologie-Theorie edustaa ideologiateorian nelikentässä kriittis-rakenteellista suuntausta, niin Stuart Hall asetetaan edustamaan neutraalia suuntausta, joka lähestyy ideologiaa materiaalisena ilmiönä kytkien sen osaksi yhteiskunnallisten instituutioiden ja organisaatioiden toimintaa. Ideologian materiaalisuudessa on tällöin kyse diskursseista, käytännöistä, rituaaleista ja toimintamuodoista, jotka tuottavat tietoisuutta, merkityksiä ja subjekteja.⁶⁹ Vasta rakenteellinen ideologiateoria kykenee irtautumaan tietoisuusdiskurssista ja jopa asettamaan koko tietoisuusdiskurssin kriittisen tarkastelun kohteeksi.⁷⁰

Tältä pohjalta lähdän analysoimaan ideologian käsitettä, jota tarkastelen neljässä seuraavassa alaluvussa. Ensimmäiseksi tarkastelen Antonio Gramscin ajattelua, jonka liitän Hallin näkemyksiin. Sitten käsittelen hallitsevien ideoiden tematiikkaa, joka muodostaa toisen Hallin näkökulman ideologiaan. Tämän jälkeen palaan Gramsciin ja liitän ideologian osaksi kansalaisyhteiskuntaa, sen organisaatioita ja intellektuelleja. Lopuksi tarkastelen artikulaation käsitettä ja diskursiivisia muodostumia.

3.2. Maailmankatsomukset, arki ajattelu ja filosofia

Vankilavihkojen suomennosvalikoiman ensimmäisessä osassa Gramsci hahmottelee maailmankatsomusten, terveen järjen, arvostelukyvyn ja filosofian välisiä suhteita. Gramscin mukaan maailmankatsomuksia valitaan ja muodostetaan sekä yksilöllisesti että kollektiivisesti. Yksilöllisesti siinä mielessä, että ”on olemassa erilaisia filosofioita ja maailmankatsomuksia, joista jokainen ihminen aina valitsee”.⁷¹ Kollektiivisesti siinä mielessä, että ihminen kuuluu

⁶⁷ Althusserin ideologiakäsitteestä ks. esim. Rehmann 2009, 222–226. PIT:n ideologiakäsitteestä ks. Koivisto & Pietilä 1996.

⁶⁸ Koivisto & Pietilä 1996, 43.

⁶⁹ Koivisto & Pietilä 1996, 42–43 & 51.

⁷⁰ Pietilä 1991, 57.

⁷¹ Gramsci 1979, 38.

maailmankatsomukseltaan aina johonkin ryhmittymään, ”joukkoihmisen tyyppiin” ja sopeutuu tietyille ryhmälle ominaisiin ajattelu- ja toimintatapoihin.⁷²

Tämä joukkoihmisen tyyppi tai laajoja kansanjoukkoja koskeva näkökulma onkin Gramscille yksilöllistä näkökulmaa tärkeämpi. Gramsci on kiinnostunut erityisesti siitä, miten erilaiset maailmankatsomukset saavat suosiota laajoissa ihmisryhmissä. Suuret kansanjoukot eivät omaksu uusia maailmankatsomuksia ”puhtaassa muodossa” vaan ”enemmän tai vähemmän sekalaisina ja kummallisina yhdistelminä”.⁷³ Toisin sanoen ihmiset omaksuvat uusia ajattelu- ja toimintatapoja yhdistämällä uusia katsomuksia erilaisin tavoin keskenään sekä liittämällä niitä katsomuksiin, joita he ovat aiemmin omaksuneet. Joukkonäkökulman korostamisessa on kyse siitä, ettei ajattelu (ja toiminta) synny ja kehity yksilöllisesti. Ajattelu ei voi olla puhtaasti yksilöllistä, koska se kiinnittyy aina ympäristöönsä, saa vaikutteita muualta ja on aina osa jotain traditiota.

Maailmankatsomusten käsite on Gramscilla läheisessä suhteessa hänelle vielä keskeisempään käsitteeseen, terveeseen järkeen eli arki ajatteluun, jota Gramsci luonnehtii sellaisilla adjektiiveilla kuten ”hajanaisuus”, ”epäjohdonmukaisuus” ja ”epäyhtenäisyys”.⁷⁴ Arki ajattelu on ristiriitaisena prosessina rakentunut hajanaisista aineksista muodostunut kokonaisuus. Se on jotain historiallisesti muodostunutta ja jatkuvassa liikkeessä olevaa, joka muuttuu jatkuvasti ”rikastaen sisältöään yleistyneillä tieteellisillä käsitteillä ja filosofisilla mielipiteillä”.⁷⁵

Filosofia systemaattisena ja johdonmukaisena ajatusjärjestelmänä tai maailmankatsomuksena asettuu arki ajattelun vastakohtaksi. Filosofia ”älyllisenä järjestelmänä” on terveen järjen ”kritiikkiä” ja ”voittamista”.⁷⁶ Tässä filosofiset järjestelmät ja systemaattinen ajattelu voidaan ymmärtää yleisesti erilaisiksi sivistyneistöryhmien luomiksi käsitejärjestelmiksi tai teoreettisiksi oppirakennelmiksi (ei ainoastaan filosofiaksi erityistieteenä).

Näillä on omat vaikutuksensa arki ajattelun muotoutumiseen: ”Jokainen filosofinen suuntaus jättää terveen järjen kerroksen: tämä kerros on todisteena kyseisen filosofian historiallisesta vaikutusvoimasta”.⁷⁷ Kyse on siitä, miten erilaiset filosofiat jättävät jälkensä ihmisten jokapäiväiseen ajatteluun, miten filosofia ”arkipäiväistyy” eli toisin sanoen miten mahdollisesti

⁷² Gramsci 1979, 35.

⁷³ Gramsci 1979, 51–52.

⁷⁴ Gramsci 1979, 59.

⁷⁵ Gramsci 1979, 34.

⁷⁶ Gramsci 1979, 37–38.

⁷⁷ Gramsci 1979, 34.

pienen ryhmän luomat teoreettiset rakennelmat saavuttavat laajat kansankerrokset ja miten ne yhdistyvät erilaisiin maailmankatsomuksiin ja siihen miten ihmiset näitä katsomuksia omaksuvat.

Gramscin mukaan on lisäksi pohdittava sitä, ”[...] miksi kaikkina aikoina on samanaikaisesti olemassa rinnan monia filosofisia järjestelmiä ja virtauksia, miten ne syntyvät, miten ne leviävät ja miksi ne levitessään jakaantuvat tiettyjen linjojen mukaan ja etenevät tiettyyn suuntaan jne.”⁷⁸

Hall tarttuu sekä Gramscin arki ajattelua sekä filosofiaa koskeviin huomioihin kahdella tavalla. Ensinnäkin filosofisten järjestelmien ja virtauksien leviäminen voidaan tulkita ideologiateoreettisesti. Hallin mukaan tällainen lähestymistapa

[...] näkee ideologioiden kentän keskenään kamppailevina, ristiin menevinä tai toisiinsa limittyvinä virtauksina tai muodostumina. [...] Tämä on vastakohta näkemykselle, jonka mukaan kokonaisen luokan maailmankatsomus on vastakkain jonkun toisen yhteiskunnan perusr ryhmän ennalta muodostuneen maailmankatsomuksen kanssa.⁷⁹

Tämä voidaan tulkita lisäpyrkimyksenä hylätä oikean ja väärän tietoisuuden käsitteet. Ideologiassa on kyse ensisijaisesti maailmankatsomusten välisestä kamppailusta. Lisäksi Hall korostaa sitä, että maailmankatsomukset ja ajattelu eivät ole täysin ennalta määrättyjä tai yhtenäisiä, vaan kyse on kamppailusta erilaisten enemmän tai vähemmän jäsenneiltyjen näkemysten välillä.

Toiseksi Gramscin ajattelu- ja toimintatapojen sekä maailmankatsomusten omaksumisen tematiikka on läsnä siinä miten Hall käyttää ideologian käsitettä ajattelun viitekehystä ja representaatiojärjestelmää kuvaavassa merkityksessä:

Viitataan ideologialla lyhyesti niihin mielikuviin, käsitteisiin ja asettamuksiin, joiden viitekehyksessä me miellämme, tulkitsemme ja ymmärrämme jotain yhteiskunnallisen todellisuutemme puolta niin, että siinä ’on tolkkua’.⁸⁰

Tämä todellisuuden ”tolkullistaminen” kytkeytyy subjektin käsitteeseen, joka tuo yhden näkökulman siihen, miten voidaan arvioida ideologian toimivuutta. Hallin mukaan ideologia toimii ”rakentamalla yksilö- ja kollektiivisubjekteilleen sellaista paikkaa, jossa nämä voivat

⁷⁸ Gramsci 1979, 39.

⁷⁹ Hall 1992, 351–352.

⁸⁰ Hall 1992, 268.

tunnistaa ja 'tietää' itsensä ja 'lausua julki' ideologisia totuuksia tai samaistua niihin aivan kuin olisivat niiden aitoja luoja".⁸¹

3.3. Hallitsevien ideoiden tematiikka

Toisen näkökulman ideologiaan Hall löytää Marxilta ja Engelsiltä. Kyse on siitä, miten ideologiaa voidaan tulkita kamppailuksi. Tämä on kytköksissä suoraan edelliseen alalukuun ja ideologian tulkitsemiseen erilaisina virtauksina ja muodostumina. Tässä alaluvussa tämä tematiikka kytkeytyy erilaisten aatteiden ja ideoiden keskinäiseen kamppailuun ja kysymykseen niiden hallitsevuudesta. Hall hyödyntää tässä *Saksalaista ideologiaa* ja erityisesti kohtaa, jossa Marx ja Engels kirjoittavat hallitsevien ajatusten ja hallitsevien luokkien välisestä suhteesta:

Hallitsevan luokan ajatukset ovat jokaisena aikakautena hallitsevia ajatuksia, ts. se luokka, joka on yhteiskunnan hallitseva aineellinen voima, on samalla sen hallitseva henkinen voima. Luokka, jolla on käytössään aineellisen tuotannon välineet, määrää samalla henkisen tuotannon välineistä, niin että henkisen tuotannon välineitä omistamattomien ajatukset ovat yleensä tuon luokan alaisia.⁸²

Hallin mukaan tässä ei ole kyse ajatusten "luokkamääräytymisestä" tai muista suoraviivaisista tulkinnoista, joissa yhtenäinen "hallitseva luokka" yhdistetään "hallitsevien ajatusten" kanssa.⁸³ Tällöinhän päädyttäisiin takaisin ideologiaan luokkasidonnaisena aatejärjestelmänä, jonka Hall siis hylkää. Tätä onkin tarkasteltava kamppailun näkökulmasta. Samoin yhteiskunnassa on hallitsevia ja hallittuja, niin on olemassa aatteita ja ideoita, joista jotkut voivat nousta hallitsevaan asemaan. Niiden hallitsevuus ei määräydy mitenkään suoraviivaisesti, vaan se voi tapahtua erityisen *ideologisen kamppailun* seurauksena ja tuloksena:

[...] näiden ideoiden on hankittava ylivaltaansa erityisen ja epävarman (tulokseltaan avoimen, ei täysin määräytyneen) ideologisen kamppailuprosessin välityksellä.⁸⁴

Ideologisen kamppailun käsitteen elimellisenä osana on ideologian suhteellinen itsenäisyys. Tällä Hall tarkoittaa sitä, ettei ideologia vain "heijasta" muualla (esimerkiksi taloudessa) käytäviä kamppailuja ja taisteluita, vaan ideologinen kamppailu muodostaa oman erityisen ja

⁸¹ Hall 1992, 270.

⁸² Marx & Engels 1978, 106.

⁸³ Hall 1992, 331–332.

⁸⁴ Hall 1992, 332.

itsenäisen yhteiskunnallisen kamppailun alueen: ”[...] sitä tulee eritellä sen omin ehdoin, ja pitää nähdä sen todelliset vaikutukset todellisten taistelujen lopputuloksiin”.⁸⁵

Suhteellisuus viittaa puolestaan siihen, ettei ideologisia kamppailuja voida tarkastella täysin irrallaan muista yhteiskunnassa käytävistä kamppailuista, vaan ne ovat kytköksissä toisiinsa:

Ideologiat ovat tietyn tyyppisen yhteiskunnallisen kiistelyn ja kamppailun tyyssija, joka ei ole olemassa itsestään, erillään muista suhteista. Aatteethan eivät virtaile vapaasti ihmisten päissä vaan ovat uurtuneet käytäntöön ja vaikuttavat siihen.⁸⁶

Vaikka ajattelun muodostumista ei voida johtaa suoraan hallitsevista ryhmittymistä (miten ne sitten määritelläänkin), niin tämä ei tarkoita sitä, ettei yhteiskunnassa erilaisiin hallitseviin asemiin nousseiden ryhmittymien ja yksilöiden ajattelulla olisi minkäänlaista vaikutusta muihin yhteiskunnan kerroksiin ja siihen minkälaisia ajattelu- ja toimintatapoja niissä kehittyi. On tarkasteltava sitä, millaisessa yhteiskunnassa ja millä edellytyksillä jotkut aatteet ja ideat voivat nousta hallitseviksi ja mitä niiden hallitsevuus ylipäänsä voi tarkoittaa.

Tämän näkökulman Hall yhdistää ideologiaan ajattelun viitekehyksenä ja representaatiojärjestelmänä, jolloin ideoiden hallitsevuus voidaan määritellä uudella tavalla:

[...] hallitseville ajatuksille kertyy symbolista valtaa ja yhä useammat käsitteellistävät ja luokittelevat maailmaa niiden välityksellä. Nämä luokitukset eivät pelkästään kahlitse muita ajattelutapoja, vaan niistä muodostuu vähitellen tottumusten ja vaistojen vaikutusvaltaa. [...] Vallitsevat ideat voivat hallita maailmaa koskevia muita käsityksiä asettamalla rajat sille, mikä näyttää järkevältä, hyväksyttävältä ja uskottavalta tai ylipäänsä sanomisen arvoiselta. Niiden hallitsevuus on juuri niiden kyvyssä tuottaa muiden yhteiskunnallisten ryhmien ajattelua ja harkintaa suuntaava viitekehys.⁸⁷

Tällä päästään siihen, mikä rooli ideologialla on Hallin ajattelussa. Hän kirjoittaa kokonaisvaltaisesta yhteiskunnallisen suhdanteen analyysistä, joka sisältää ideologian lisäksi taloudellisia ja poliittisia puolia:

Mutkikkaita yhteiskuntamuodostumia on eriteltävä niiden taloudellisten, poliittisten ja ideologisten instituutioiden ja käytäntöjen pohjalta. Jokaiselle elementille on annettava tietty paino määriteltäessä suhdanteiden lopputuloksia. [...] On tunnistettava ja eriteltävä taloudellisia, poliittisia ja ideologisia ehtoja ennen kuin mitään yksittäistä tapahtumaa voidaan selittää.⁸⁸

⁸⁵ Hall 1992, 183.

⁸⁶ Hall 1992, 270.

⁸⁷ Hall 1992, 335.

⁸⁸ Hall 1992, 184–185.

Ideologia näyttäytyykin osana laajempaa analyysia, jossa on otettava lisäksi huomioon politiikassa (kuten puoluepolitiikassa) ja talouden ja tuotannon rakenteissa tapahtuvia muutoksia. Kuitenkin korostamalla ideologian suhteellisen itsenäistä asemaa Hall pyrkii nostamaan ideologian toissijaisesta tai vähemmän tärkeästä asemasta yhdeksi keskeiseksi yhteiskunnallisten kamppailujen *kohteeksi* ja *areenaksi*. Tämä kytkee ideologian ja ideologisen kamppailun kansalaisyhteiskuntaan ja sen instituutioihin, joiden analyysissä Hall ammentaa lisää Antonio Gramscin ajattelusta.

3.4. Kansalaisyhteiskunta ja intellektuellit

Kansalaisyhteiskunnan merkitystä osana ideologista kamppailua voidaan lähteä tarkastelemaan *Vankilavihkojen* toisesta valikoimasta ja Gramscin valtiota ja hegemoniaa käsittelevistä kirjoituksista. Gramscilla valtio ja kansalaisyhteiskunta eivät ole toisilleen vastakkaisia vaan ne ovat sidoksissa toisiinsa: ”[...] valtiolla ei ole tarkoitettava ainoastaan hallituskoneistoa vaan myös ’yksityistä’ hegemoniakoneistoa eli kansalaisyhteiskuntaa.”⁸⁹

Gramscin valtiokäsityksen ydin on siinä, ettei valtiota ei voida tarkastella ainoastaan hallitustai pakko/väkivaltakoneistona, vaan on otettava huomioon se, miten hallitseville ryhmittymille organisoidaan kannatusta kansalaisyhteiskunnassa. Valtion olemassaolo vaatii tuekseen kansalaisten aktiivisen suostunnan: hallitsevilla ryhmittymillä on oltava hallittujen tuki. Tässä juuri kansalaisyhteiskunnan instituutioilla ja organisaatioilla on ratkaiseva merkitys:

[...] jokainen valtio on eettinen siinä mielessä että yksi sen tärkeimmistä tehtävistä on väestön laajojen joukkojen kohottaminen tietylle kulttuurin ja moraalien tasolle. Tämä taso (tai tyyppi) vastaa tuotantovoimien kehityksen vaatimuksia ja siten hallitsevien luokkien etuja. Koulu myönteisenä kasvattavana toimintana ja tuomioistuimet sortavana ja kielteisenä kasvattavana toimintana ovat tässä mielessä tärkeimmät valtiolliset toimintamuodot. Mutta todellisuudessa samaan päämäärään pyrkii lukuisia muita niin sanottuja yksityisiä aloitteita ja toimintamuotoja, jotka muodostavat hallitsevien luokkien poliittisen ja kulttuurihegemonian apparatin.⁹⁰

Hallin mukaan tällainen näkemys korostaa sekä valtion positiivisia ja tuottavia ominaisuuksia sen sijaan että valtion tehtävät nähdään vain negatiivisina ja repressiivisinä. Valtiolla on myös kulttuurinen, kasvatuksellinen ja sivistyksellinen tehtävä. Tosin samalla valtiossa sosiaaliset

⁸⁹ Gramsci 1982, 125.

⁹⁰ Gramsci 1982, 122.

suhteet pyritään mukauttamaan yhteiskuntamuodostuman kehityksen asettamiin ehtoihin. Valtio on jatkuvan mukauttamistaistelun kenttä.⁹¹

Kansalaisyhteiskunnalla Gramsci tarkoittaa erilaisia toimintamuotoja, yhdistyksiä, tiede- taide- ja urheiluinstituutioita ja lehdistöä, jotka luovat ”kansaa”, sivistystä, tapoja nähdä ja arvostaa erilaisia asioita.⁹² Kansalaisyhteiskunnan käsite liittyy Gramscilla kiinteästi toiseen keskeiseen käsitteeseen eli intellektuelleihin:

Syntyessään taloudellisessa tuotannossa suorittamansa olennaisen tehtävän luomalta perustalta jokainen yhteiskuntaryhmä luo samalla itselleen elimellisesti yhden tai useamman sivistyneistön kerrostuman, joka antaa sille yhtenäisyyttä ja tietoisuutta sen omasta tehtävästä ei ainoastaan taloudessa vaan myös yhteiskunnallisessa elämässä ja politiikassa.⁹³

Gramscilla intellektuellin käsite liittyy yhteiskunnallisen toiminnan organisointiin ja yhteiskunnalliseen johtajuuteen. Intellektuellit organisoivat hallitsevien ja hallittujen, johtavien ja johdettavien, poliittisen yhteiskunnan ja kansalaisyhteiskunnan välisiä suhteita. Kyse on siitä, miten intellektuellit sitovat laajat kansanjoukot valtioon.⁹⁴

Intellektuellien tematiikkaan voidaan lisäksi yhdistää Gramscin käyttämä jako *olla - pitää olla*. Kyseessä on jako olemassa olevien tasapainotilojen säilyttämisen ja uusien tasapainotilojen luomisen välillä. Gramscin tekee eron diplomaatin ja tiedemiehen sekä toimivan poliitikon ja puoluemiehen välillä. Edelliset liikkuvat tai pitäytyvät todellisuudessa, koska heidän tehtävänsä on vallitsevien tasapainotilojen säilyttäminen. Jälkimmäiset pykivät puolestaan luomaan uusia tasapainotiloja ja uusia voimasuhteita, ei kuitenkaan luoden niitä ”tyhjästä” vaan perustaen ne konkreettisille tilanteille.⁹⁵

Ideologiassa ei näin ole kyse ainoastaan erilaisista tietoisuuksista tai ajattelusta, intellektuellien aaterakennelmista, vaan ideologiaa toteutetaan kansalaisyhteiskunnan instituutioissa ja organisaatioissa, ideologia on kytkeytynyt näiden instituutioiden ja organisaatioiden käytäntöihin, toimintatapoihin ja siihen millaista ajattelua ne levittävät yhteiskunnassa.⁹⁶

⁹¹ Hall 1992, 211–212.

⁹² Koivisto & Uusitupa 1989, 66.

⁹³ Gramsci 1979, 121–122.

⁹⁴ Koivisto & Uusitupa 1989, 73; Gramsci 1979, 129–130.

⁹⁵ Gramsci 1982, 57–58.

⁹⁶ Koivisto & Uusitupa 1989, 71.

Samoin Hall kiinnittää ideologian instituutioihin ja organisaatioihin kuten kouluun, perheeseen, tiedotusvälineisiin, jotka tuottavat subjekteille yhteiskunnallisia merkityksiä.⁹⁷

Tästä päästään siihen, mitä ideologian käytännöllisyys ja materiaalisuus voi tarkoittaa. Hallia kiinnostaa gramscilaisittain erityisesti se, miten hallitsevat ryhmittymät hankkivat ideologista ja intellektuaalista arvovaltaa ”varsinaisen valtion ulkopuolelta”, kansalaisyhteiskunnassa.⁹⁸ Näin ideologisten kamppailujen käsite laajenee tarkoittamaan taistelua ”siitä tilasta, jossa konstruoidaan ideologinen hegemonia”.⁹⁹ Tämä edellyttää ideologisten kamppailujen erittelemistä sen mukaan, missä kamppailuja käydään, mitkä ovat keskeiset kamppailun kohteet, ketkä ovat keskeiset intellektuellit, minkälaista arvovaltaa heillä on, miten ne vaikuttavat näissä instituutioissa, millaisiin ideologisiin kamppailuihin he osallistuvat ja miten.

Intellektuaalisen johtajuuden kysymykset ovatkin aivan keskeisellä sijalla Hallin ajattelussa:

Ideologisella arvovalta- ja johtajuusasemalla – intellektuaalisella ja moraalisella ylivallalla – joka hankitaan käyttämällä hyväksi erilaisia voimia ja mielipiteitä kansalaisyhteiskunnan näennäisen ’vapaassa tilassa’, on huomattava kestävyys ja syvyys. Näin siksi, että ihmisten keskuudessa saavuttama kannatus ei perustu paktoon, niin kuin asia saattaisi olla jos valtio olisi suoraan mukana, vaan se näyttää muodostuneen vapaasti ja spontaanisti kansan suostumuksella.¹⁰⁰

Tällöin ideologinen taistelu kansalaisyhteiskunnassa on samalla tunkeutumista kansalaisyhteiskunnan olemassa olevien instituutioiden alueelle.¹⁰¹ Ideologia ei ole vain jotain josta taistellaan vain ”poliittisessa yhteiskunnassa” hallitsevien ryhmittymien ja luokkien välillä, jossa ”hallitsevaksi noussut” ideologia ylhäältä käsin suodattuu kansanjoukkojen keskuuteen, toteutuu tai on toteutumatta kansalaisyhteiskunnassa vaan kansalaisyhteiskunnasta tulee keskeinen ideologisen kamppailun areena.

Intellektuellien rooli kiteytyy ideologian orgaanisuudessa, jolloin ideologia alkaa tarkoittaa ajattelutapojen organisointia. Tämä näkökulma yhdistää gramscilaisen arki ajattelun, ideologian ja intellektuellien toiminnan. Kyse on siitä, miten ideologia tai ideologiat organisoivat

⁹⁷ Hall 1992, 271. Hallin kiinnostuksen kohteena ovat erityisesti joukkotiedotusvälineet, jotka ovat keskeisiä ideologiatuotantoa hallitsevia koneistoja tuottaessaan ”esityksiä yhteiskuntamaailmasta”. (Hall 1992, 273.)

⁹⁸ Hall 1992, 339–340.

⁹⁹ Hall 1992, 340. Hall kuitenkin huomauttaa, että hegemonian käsitettä ei voida ideologisoida eli toisin sanoen hegemonia on ideologiaa laajempi käsite. Vaikka hegemonian perustana on oltava jonkun yhteiskunnallisen ryhmittymän ylivalta taloudellisen toiminnan ratkaisevassa keskuksessa, niin hegemonia ei voi olla yksinomaan taloudellinen, sen enempää kuin eettinen, moraalinen, intellektuaalinen, kulttuurinen tai ideologinen, vaikka hegemoniakamppailussa on näitä ulottuvuuksia. (Hall 1992, 349.)

¹⁰⁰ Hall 1992, 340.

¹⁰¹ Hall 1992, 271.

[...] tavallista, ristiriitaista ja sattumanvaraista arki ajattelua. Samalla ne antavat virikkeitä joukkojen käytännölliselle tietoisuudelle, olemassaoleville henkisille mieltymyksille sekä uudistavat ja muovaavat niitä systemaattisemmiksi. [...] Arki ajattelusta, ”kulttuurin perustasta ja henkisestä kiinnepohdasta” [...] muodostuu niiden orgaanisten ideologioiden kohde, jotka ovat kehittäneet oman orgaanisten intellektuellien kerrostuman ja läpäisseet puolue toiminnan: ne yrittävät nyt muuttaa ja muovata arki ajattelua.¹⁰²

Näin arki ajattelun muokkaamisesta ja siihen vaikuttamisesta tulee yksi keskeinen ideologian tehtävä ja kohde. Tämä liittyy siihen, mitä Hall nimittää ideologian populaarisuudeksi. Hän tarkoittaa niitä eri tapoja, joilla ideologia toimii hajanaisten subjektien ja arki ajattelun yhdistävänä voimana:

[...] ideologioista *tulee populaareja*, kun ne löytävät tavan sointua yhteen vallitsevien asennoitumistapojen kanssa, tavan puhutella aitoja kokemuksia ja rakentaa niitä tiettyyn tapaan. Niistä tulee populaareja, koska niiden puhutavat sisältävät kaikille yhteisiä konnotaatioita, koska ne tehokkaasti vetoavat luokan tai ryhmän ’arkijärkeen’ ja koska ne laskelmoiden perustetaan niille mielihyvän tuntemuksille ja haluille, jotka ovat kansan, jonkin ryhmän, sukupuolikategorioiden tai ylipäätään ihmisten populaarin mielikuvaston perusaineiksia.¹⁰³

3.5. Artikulaatio

Artikulaation on tapa hahmottaa sekä ideologisten muodostumien syntyä että ideologian yhteyksiä yhteiskunnallisiin voimiin, ryhmiin ja subjekteihin. Hall kirjoittaa ideologisista muodostumista, joissa artikulaatio, subjekti ja diskurssi ovat saman kokonaisuuden eri puolia. Ne muodostavat yhden keskeisimmän tavan ymmärtää ideologian ”olemusta” ja toimivuutta osana yhteiskunnallisia käytäntöjä:

Artikulaatio on [...] yhteennivellys, joka tiettyjen ehtojen vallitessa, *voi* tehdä kahdesta alkeisosasta ykseyden. Tämä kytkeymä ei ole kaiken aikaa välttämätön, determinoitu, ehdoton eikä olennainen. Onkin kysyttävä missä oloissa liitos *voidaan* tehdä tai pakottaa voimaan.¹⁰⁴

Artikulaatio voidaan siis ymmärtää *yhteennivellyksenä*, *kytkeymänä* ja *liitoksena*. Sen alkeisosat voidaan ymmärtää ainakin kahdella tavalla. Ensinnäkin ne voidaan ymmärtää käsitteiksi ja termeiksi, joista artikulaation avulla voidaan muodostaa diskursiivinen muodostuma tai diskursiivinen tihentymä.

¹⁰² Hall 1992, 351.

¹⁰³ Hall 1992, 273.

¹⁰⁴ Hall 1992, 368.

Tämä tuo artikulaatioon kielellisen puolen. Kyse on ”ideologian ’artikulointia’ kielessä ja diskurssissa ja niiden kautta”.¹⁰⁵ Hallin ajatuksena on se, että erilaiset käsitteet ja termit eivät sinänsä ole ideologisia, vaan niille luodaan ideologisia tai poliittisia konnotaatioita liittämällä niitä toisiin käsitteisiin, rakentamalla diskursiivista muodostumaa. Artikulaatiossa on tällöin kyse käsitteiden niveltämisestä yhteen tietyksi merkitysjoukoksi.¹⁰⁶

Näin ideologinen kamppailu voidaan ymmärtää merkityksistä käytäväksi kamppailuksi, jossa taistellaan siitä mitkä artikulaatiot voivat nousta hallitseviksi. Artikulaatioiden tuottamisesta tekee ideologista niiden kietoutuminen osaksi yhteiskunnallisten voimien välistä kamppailua. Kyse on samalla yhteiskunnallisista voima- ja valtasuhteista sekä näiden keskinäisestä tasapainosta:

[...] erilaiset yhteiskunnalliset edut tai voimat käyvät ideologiseen taisteluun ja irrottavat merkitysijöitä yhdestä, etusijalle asettuvasta tai hallitsevasta merkitysjärjestelmästä ja asettavat ne uudestaan erilaisten konnotaatioiden ketjuun.¹⁰⁷

Tällöin ideologian toimivuutta voidaan arvioida siinä, miten se puhuttelee subjekteja yhdistämällä ideologisia elementtejä diskursiiviseksi ketjuksi: ”Ideologian ’subjektit’ eivät ole [...] yhtenäisiä, homogeenisia ja yksiulotteisia. Subjektiviteetti on luonteeltaan hajautunut, ristiriitainen ja jakautunut: se on aina käymistilassa tulematta koskaan valmiiksi.”¹⁰⁸ Tämän vuoksi on tarkasteltava sitä, miten poliittiset diskurssit kykenevät jäsentämään näitä hajanaisia subjektiviteettirakenteita. Samoin on kysyttävä, ”[...] miten jo asemoidut subjektit voidaan tehokkaasti irrottaa niiden kiinnityspisteistä ja *asemoida uudelleen* uusilla diskursseilla.”¹⁰⁹

Ideologisessa merkityskamppailussa on kyse myös siitä, miten yhteiskunnallista keskustelua ylipäänsä käydään. Taistelu merkityksistä on samalla taistelua niistä yhteiskunnallisen keskustelun välineistä ja siitä kuka voi osallistua ”julkisen diskurssiin maailmaan” ja millä ehdoilla. Kamppailua käydään ongelmien asettelusta, keskustelun ehdoista ja logiikasta, jossa osapuolina ovat ne yhteiskunnalliset puhujat, joilla on auktoriteettia asettaa keskustelun ehdot

¹⁰⁵ Hall 1992, 180–181.

¹⁰⁶ Hall 1992, 180–181 & 269. Hän käyttää esimerkkinä vapauden käsitettä, jonka ideologisuus riippuu siitä, miten se on artikuloitu. Yhdistetäänkö vapaus esimerkiksi ”individualismin”, ”yksilönvapauden” ja ”vapaiden markkinoiden” kanssa vai työläisen vapaudeksi olla luovuttamatta työvoimaansa, vapaustaistelijan vapaudeksi tai kollektiiviseksi ilmiöksi, joka riippuu ”tasa-arvoisuudesta”. (Hall 1992, 186 & 269.)

¹⁰⁷ Hall 1992, 181.

¹⁰⁸ Hall 1992, 273.

¹⁰⁹ Hall 1992, 344.

ja lähtökohdat ja toisaalta ne, joiden on taisteltava pääsystä julkiseen keskusteluun ja asetettava itsensä jo valmiiksi määriteltyihin ongelmiin.¹¹⁰

Toinen tapa tarkastella artikulaatiota (ja sen alkeisosia) on liittää se osaksi yhteiskunnallisten voimien ja ryhmien muodostumista. Tällöin kyse ei ole ainoastaan käsitteiden muodostamista merkitysjoukoista ja diskursiivisista tihentymistä vaan diskurssi muodostaa jo itsessään yhden alkeisosan. Tätä voidaan kutsua artikulaatioksi laajennetussa merkityksessä:

Artikulaatioteoria on siten tapa ymmärtää miten ideologiset ainekset voivat tietyissä oloissa liittyä diskurssissa yhteen, ja tapa kysyä, miten ne tietyissä suhdanteissa nivelletään tai jätetään niveltämättä yhteen näiden tai noiden poliittisten subjektien kanssa.¹¹¹

Artikulaatiossa on tällöin kyse yhteiskunnallisten voimien ja ideologian välisestä yhteydestä, miten uusi yhteiskunnallinen ryhmä tai voima kytkeytyy ideologian kanssa, jolloin ”historian näyttämölle” syntyy uusi ”yhteiskunnallis-poliittisten subjektien joukko”.¹¹² Tämä voidaan nähdä kaksisuuntaisena prosessina: alhaalta ylöspäin, jolloin kansalaisyhteiskunnassa ihmiset ja ryhmät luovat uusia toimintamuotoja ja -tapoja sekä ylhäältä alaspäin, jolloin kyse on hallitsevien ryhmittymien kyvystä yhdistää ideologisia elementtejä jo olemassa oleviin subjekteihin ja luoden myös näin uusia subjekteja uusiin diskursiivisiin asemiin.

Artikulaatioihin sisältyy aina muutoksen mahdollisuus, jota on kuitenkin tarkasteltava niiden historiallisen luonteen kanssa. Vaikka artikulaatiot eivät ole välttämättömiä ja lopullisesti määrättyjä, niin jotkut artikulaatiot voivat vakiintua tai nousta johtavaan asemaan, jolloin niitä ”uusinnetaan jatkuvasti toisissa diskursseissa, yhteiskunnallisissa käytännöissä ja instituutioissa, ’vapaisissa yhteiskunnissa’”.¹¹³ Jo vakiintuneiden artikulaatioiden muuttaminen edellyttää niiden poliittis-taloudellisten kytkentöjen huomioon ottamista, jotka ovat nämä artikulaatiot mahdollistaneet, on tunnettava kulloinenkin ”ideologinen maasto”.¹¹⁴

¹¹⁰ Hall 1992, 181–182. Vaikka Hallin teksteissä on paikoitellen vahva ”kielellinen” painotus ja hän tarkastelee ideologiaa myös kielen ja diskurssin avulla (tai niiden kautta), niin hän ei samaista kieltä ja ideologiaa eikä missään tapauksessa tarkastele yhteiskunnallisia käytäntöjä ja yhteiskunnallista toimintaa ainoastaan kielellisenä tai diskursiivisena ilmiönä, jossa yhteiskunta on ”täysin avoin diskursiivinen kenttä”. Tämä tarkoittaisi reduktionismia ”ylöspäin” siinä missä ekonomismi on reduktionismia ”alaspäin”. (Hall 1992, 373–374.)

¹¹¹ Hall 1992, 368.

¹¹² Hall 1992, 372.

¹¹³ Hall 1992, 186.

¹¹⁴ Hall 1992, 369–370.

3.6. Ideologinen näkökulma yliopistoon

Olen tiivistänyt kaiken edellä sanotun kuuteen kohtaan, joiden avulla yliopistoa ja korkeakoulupolitiikkaa voidaan lähestyä ideologiateorian avulla. Nämä ovat samalla niitä näkökulmia, joiden kautta lähestyn aineistoani tutkielman analyysiosassa ja johtopäätöksissä.

- 1) Gramscilainen näkökulma korostaa erilaisten yliopistoideoiden ja ajattelutapojen muodostumista. Filosofisten järjestelmien virtauksia voidaan tulkita erilaisten yliopistoideoiden ja -näkemysten virtauksina, jotka jättävät jälkensä yliopistolliseen arki ajatteluun. Filosofisten järjestelmien tapaan yliopistoajattelu voi perustua systemaattiseen ja jäsennehtyyn näkemykseen, mutta arki ajattelun näkökulmasta erilaiset yliopistokäsitykset ovat enemmän vähemmän hajanaisia ja ristiriitaisia. Samalla yliopistoideat ovat historiallisia, ne eivät muodostu yksilöllisesti vaan ovat aina osa jotain traditiota. Erilaiset ”yliopistofilosofiat” jättävät jälkensä yliopistolliseen arki ajatteluun. Näin yliopistollinen arki ajattelu ei muodostu vain yliopistollisesta ”arkikokemuksesta” vaan se on yhdistelmä erilaisia systemaattisia ja hajanaisia näkemyksiä yliopistosta.
- 2) Gramscin kansalaisyhteiskunnan käsitteen valossa yliopisto on aina osa valtiota. Yliopisto on osa kansalaisyhteiskuntaa, koska se on tieteellisen ajattelun, tutkimuksen, opiskelun ja oppimisen paikka, jossa ihmiset omaksuvat erilaisia ajattelutapoja, hahmottavat suhdettaan yhteiskuntaan. Samalla yliopisto on osa poliittista yhteiskuntaa, koska yliopiston resurssit, rahoitus ja infrastruktuuri ovat riippuvaisia ”valtiollisesta” politiikasta ja korkeakoulupolitiikan suhdanteista. Koulutustehtävänsä kautta yliopisto tuottaa tutkintoja ja työvoimaa yhteiskunnan palvelukseen.
- 3) Ideologiateoriassa intellektuelleilla on keskeinen rooli. Tutkielmassani tarkastelenkin sitä, voidaanko Niiniluotoa pitää gramscilaisena intellektuellina, joka toimii yliopistossa intellektuaalisena ja moraalisenä johtajana. Toisin sanoen voidaanko aineistosta havaita miten Niiniluoto toimii yliopistouudistuksessa ja jos voidaan niin miten tämä tapahtuu?
- 4) Ideologisessa kamppailussa on ensinnäkin kyse yliopistonäkemyksistä, jotka muodostuvat erilaisista ideoista, ajatuksista ja aatteista, voidaan liittää yhteen eri tavoin erilaisissa korkeakoulupoliittisissa suhdanteissa. Tällöin Niiniluodon sekä Wallgrenin

näkemyksiä on tarkasteltava erilaisten yliopistoideoiden välisenä kamppailuna. Kuitenkaan yliopistokäsitykset eivät synny tyhjästä vaan ajattelun tradition lisäksi ne ovat ”juurtuneet käytäntöön”. Tämä voidaan tulkita kahdella tavalla. Ensinnäkin yliopisto on keskeinen itseään koskevan ajattelun paikka. Toiseksi yliopistojen ajattelu on sidoksissa siihen mitä yliopistoille ”todella” tapahtuu. Yliopistokamppailun ideologisuus on siinä, että materiaalista todellisuutta koskevat kamppailut siirtyvät käsitteelliselle tasolle. Kyse on siitä, millaisella käsitteistöllä yliopistoa tarkastellaan ja miten nämä tarkastelunäkökulmat suhteutuvat toisiinsa.

- 5) Ideologisen kamppailun näkökulma korostaa sitä, etteivät yliopistoa koskevat kiistat ole täysin ennalta määrättyjä. Ei ole olemassa valmiiksi hallitsevaa tai vallitsevaa yliopistonäkemyksiä, jota sanoissa ja teoissa toistetaan, vaan ne syntyvät kamppailun tuloksena. Yhtenä osana tätä kamppailua on yliopiston merkityksistä koskeva kamppailu, yliopiston artikuloiminen osaksi yhteiskuntaa. Artikulaatio toimii eräänlaisena kattokäsitteenä ideologiselle kamppailulle, koska kamppailussa on aina kyse siitä, minkälaiseen yhteiskuntaan yliopisto halutaan kytkeä ja miten.
- 6) Lopuksi tarkastelen sitä, onnistuuko yliopistouudistus puhuttelemaan Niiniluotoa ja jos onnistuu niin miten. Kyse on siitä, onnistuuko yliopistouudistus puhuttelemaan ja vetoamaan hänen yliopistonäkemyksiinsä ja jos onnistuu niin miten tämä tapahtuu. Tällöin on kyse siitä, voidaanko Niiniluodolle etsiä paikka, jossa hän voi tunnistaa itsensä ideologisenä subjektina. Lisäksi pohdin sitä, voidaanko yliopistouudistusta pitää ”populaarina ideologiana”. Ja jos voidaan niin millä ehdoilla ja edellytyksillä.

Koska ideologia on Hallille osa yhteiskunnallisen suhdanteen kokonaisanalyysiä, niin seuraavassa luvussa tarkastelen tätä suhdannetta eli uusliberaalia korkeakoulupolitiikkaa. Jos luvussa 2 korostin normatiivista näkökulmaa yliopistoon, niin seuraavassa luvussa tarkastelen yliopiston nykytilaa. Kysymys on yliopistojen ja korkeakoulupolitiikan lähihistoriasta: millaisessa suhdanteessa yliopistouudistus toteutui?

4. Korkeakoulupoliittinen suhdanne¹¹⁵

Tässä luvussa kuvaan Suomen korkeakoulupolitiikan ja yliopistojen kehitystä 1990-luvulta eteenpäin. Näitä muutoksia on tarkasteltava osana laajempaa taloudellis-poliittista kehitystä, osana yhteiskunnan uusliberalisaatiota ja uutta julkisjohtamista. Aluksi tarkastelen lyhyesti uusliberalismia, jonka jälkeen kuvaan sen keskeisimpiä korkeakoulupoliittisia implikaatioita. Nämä jaan kahteen osaan: julkishallinnon muutoksiin sekä yliopistojen uuteen yhteiskunnalliseen asemaan tiedon, tieteen ja tutkimuksen tuottajana. Lopuksi esitän yliopistouudistuksen tämän kehityksen jatkumona.

4.1. Uusliberalismi

Lyhyesti määriteltynä uusliberalismissa on kyse yksilönvapautta, yksityistä omistusoikeutta sekä vapaita markkinoita koskevista filosofisista ja teoreettisista käsityksistä, jotka ovat 1980-luvulta lähtien muotoutuneet käytännön poliittiseksi, taloudelliseksi ja kulttuuriseksi projektiksi. Tämä projekti on 1980-luvulta lähtien murtanut toisen maailmansodan jälkeistä keynesiläiseen talouspolitiikkaan nojannutta hyvinvointivaltiota saaden eri yhteiskunnissa eri muotoja ja painotuksia. Lähtökohdaksi voidaan ottaa David Harveyn määritelmä:

Uusliberalismi on ensinnäkin poliittisen taloustieteen teoria, jonka mukaan ihmisten hyvinvointia voidaan parhaiten edistää vapauttamalla yksilön yritteliäisyys ja osaaminen sellaisessa institutionaalisessa viitekehityksessä, jota määrittävät vahva yksityinen omistusoikeus, vapaat markkinat ja vapaakauppa. Valtion tehtävänä on luoda ja vaalia tätä institutionaalista viitekehystä.¹¹⁶

Uusliberalismin rakenteistuminen ajoitetaan yleensä 1970–80-luvuille ja erityisesti Yhdysvaltoihin ja Isoon-Britanniaan, kun vapaisiin markkinoihin pohjautuvia intellektuaalisia ja filosofisia näkemyksiä alettiin soveltaa käytännön politiikassa. Kyse oli valtiollisista ja keskitetyistä reformeista, jotka oli suunnattu keskeisiä hyvinvointivaltion instituutioita kohtaan.¹¹⁷

Uusliberalismi, uusliberaali politiikka tai yhteiskunnan uusliberalisaatio onkin ymmärrettävä ensisijaisesti sen käytännön saavutusten kautta. Harvey korostaa uusliberalismin merkitystä

¹¹⁵ Termin ”korkeakoulupoliittinen suhdanne” olen lainannut Tuukka Tomperin käyttämästä ilmaisusta ”koulutuspoliittinen suhdanne” (Tomperi 2009, 146.)

¹¹⁶ Harvey 2008, 7.

¹¹⁷ Peck & Tickell 2002, 388.

juuri yhteiskunnan ja kapitalismin rakenteellisiin muutoksiin kytkeytyvänä poliittisena projektina, jossa luodaan otolliset olosuhteet pääoman kasautumiselle. Tämän projektin keskeisimmät saavutukset ovat taloudellisen eliitin valta-aseman palauttamisessa, uudenlaisen talouseliitin luomisessa, rahoitusmarkkinoiden finansialisoitumisessa sekä uuden luokkavallan palauttamisessa.¹¹⁸

Uusliberalismin kytkeminen osaksi kapitalismin historiaa tuo esiin kysymykset laajemmasta kansainvälisestä taloushallinnasta. Stephen Gill on käsitteellistänyt uusliberalismia juuri globaalien valtasuhteiden ja hallinnan näkökulmasta, jossa yhdistyvät mikro- ja makrotason vallankäyttö. Siinä yhdistyvät sekä yksittäisten valtioiden toiminta että globaalin taloushallinnan muutokset, jossa keskeinen rooli on erilaisilla kansainvälisillä järjestöillä, kuten Maailmanpankilla, Kansainvälisellä valuuttarahastolla ja OECD:llä.¹¹⁹ Hän kirjoittaa uudesta konstitutionalismista, pyrkimyksestä luoda liberaalista kapitalismista sekä markkinatehoon ja -kuriin perustuvasta politiikasta ainoa yhteiskuntien tulevaisuuden kehityksen malli.¹²⁰

Sekä Harvey että Heikki Patomäki korostavat kilpailun tematiikkaa uusliberaalin valtion keskeisimpänä piirteenä. Harvey kirjoittaa siitä, miten markkinakilpailu yksilöiden, yritysten ja alueiden välillä on perushyve. Tämä tarkoittaa samalla valtion sääntelemien toimialojen yksityistämistä tai vapauttamista sääntelystä.¹²¹ Samalla kyse on valtioiden välisen kilpailun ja kilpailukyvyyn käsitteiden laajentamisesta mahdollisimman laajalle yhteiskunnan eri alueille. Tämä on yksi suomalaisen yhteiskunnan uusliberalisaation piirre. Patomäki käyttää tästä nimitystä kilpailukykyimperatiivi, jossa ovat korostuneet valtion panostukset tiede-, teknologia-, ja innovaatiopolitiikkaan.¹²²

Toinen keskeinen uusliberalismin piirre Suomessa on ollut uuden julkisjohtamisen (New Public Management) käyttöönotto 1980-lukujen taitteessa. Tässä OECD:n suosituksilla on ollut merkittävä vaikutus. Tässä kyse on siitä, miten julkishallintoa tarkastellaan palvelujen tuottajana ja kuinka julkishallintoon luodaan kilpailulliset markkinat.¹²³

¹¹⁸ Harvey 2008, 26, 40–47.

¹¹⁹ Gill 1995, 411–418.

¹²⁰ Gill 1995, 412.

¹²¹ Harvey 2008, 82.

¹²² Patomäki 2007, 64–68.

¹²³ Patomäki 2007, 70–75.

Gillin analyysit tuovat esiin sen, miten uusliberalismissa on kyse rakenteellisista muutoksista eikä ainoastaan tiettyjen yhteiskuntateorioiden käytännön sovellutuksista. Tätä rakenteellista puolta tuo esiin myös Harvey, joka korostaa uusliberalismin kykyä varallisuuden uusjaossa ja taloudellisen vallan keskittymisessä. Kysymykset uudenlaisista hallinnan muodoista ja kapitalismin historiallisesta muutoksesta liittyvät monin tavoin korkeakoulupolitiikan kehitykseen, jota valaisien seuraavaksi.

4.2. Yliopistojen uusi hallinta

Risto Rinne ja Hannu Simola ovat listanneet Guy Neaveen ja Frans van Vughtiin nojaten neljä piirrettä, jotka olivat tyypillisiä monien maiden korkeakoulupolitiikassa jo 1980-luvulla. Nämä ovat: 1) paineet tehokkuuden lisäämiseksi ja ”kustannustehokkuuden” painottaminen, 2) managerialismin esiinmarssi ja vahvan strategisen johtamisen korostaminen, 3) ehdollisten tulossopimusjärjestelmien luominen ja 4) arviointijärjestelmien luominen.¹²⁴ Näissä muutoksissa on kyse uuden julkisjohtamisen korkeakoulupoliittisista sovellutuksista sekä kilpailullisten markkinoiden luomisesta yliopistolaitokseen.¹²⁵ Samalla tässä jo 1980-luvulla alkaneessa kehityksessä on ollut kyse siitä, miten yliopistojen ohjauksen perusta on entistä enemmän indikaattoreissa, tavoitteissa, ja kriteereissä sekä näihin samanaikaisesti liitettävissä kannustimissa, palkkioissa ja sanktioissa.¹²⁶

Tulosohjauksesta, tulosjohtamisesta, tehostamistoimenpiteistä, managerialismista, arviointijärjestelmistä ja niiden vaikutuksista yliopistolliseen tutkimukseen, opetukseen ja yliopiston hallintoon on olemassa valtavasti tutkimusta monista eri näkökulmista. Näiden muutosten juuret ja samalla suomalaisen korkeakoulupolitiikan suunnanmuutos voidaan ajoittaa 1980–90-lukujen taitteeseen. Suomen korkeakoulupolitiikassa 1980-luvun lopulla alkanutta kehitystä Kivinen, Rinne ja Ketonen kutsuvatkin tulosvastuu- tai tuloksellisuusdoktriiniksi, jota he luonnehtivat seuraavasti:

Tuloksellisuusdoktriinin mukaan korkeakoulut ovat lähinnä palvelulaitoksia, joiden tulee reagoida ja vastata yhteiskunnan monensuuntaisiin tarpeisiin ja tuottaa haluttuja palveluja.

¹²⁴ Rinne & Simola 2005, 9.

¹²⁵ Patomäki 2005, 87–99.

¹²⁶ Neave 1988, 13.

Korkeakouluilla on oma vapautensa valintoihin sekä vastuunsa tuloksellisuudesta. Korkeakoulujen tuotosten merkitys ohjauksessa korostuu.¹²⁷

Tällä he luonnehtivat vuoden 1987 korkeakoulujen kehittämislakia, joka sisälsi sellaisia periaatteellisia kohtia, jotka 1990-luvulla toteutuivat. Säättäessään kehittämislaista ja voimavarojen lisäyksistä valtioneuvosto edellytti muun muassa, että korkeakoulujen on raportoitava toimintansa tuloksista, tuloksia on otettava huomioon resurssien jaossa, tutkintoon johtavaa koulutusta on tehostettava sekä tutkimuksen ja opetuksen tulosten raportoinnissa on otettava käyttöön arviointijärjestelmiä.¹²⁸

Näihin muutoksiin liittyi olennaisesti 1990-luvun alun lama, jolloin yliopistojen rahoitusta leikattiin jyrkästi. Eräiden arvioiden mukaan rahoituksen suhteellinen taso laski jopa yli neljänneksen. 1990-luvulla budjettirahoitukseen tehty lovi aiheutti pysyvän rahoitusvajeen, vaikka budjettirahoitusta nostettiin pienin askelin 1990-luvun lopussa ja 2000-luvun alussa. Tämä johtui kustannustason noususta, opiskelijamäärien kasvusta sekä ulkopuolisen rahoituksen kohdentamisesta perusopetuksen ja -tutkimuksen sijaan tutkimus- ja kehittämistoimintaan.¹²⁹

Korkeakoulujen tulosten raportointi ja tulosten huomioon ottaminen resurssien jaossa toteutui tulosohjauksen myötä, jolloin yliopistojen rahoitus sidottiin tutkintotavoitteisiin. Tämä puolestaan johti maisterin ja erityisesti tohtorin tutkintojen määrän räjähdysmäiseen kasvuun. Jos kahdessakymmenessä vuodessa yliopistoissa suoritettujen tutkintojen määrä lähes kaksinkertaistui, niin vuosittaisten tohtorintutkintojen määrä viisinkertaistui: kun vuonna 1985 suoritettiin alle 300 tohtorintutkintoa, niin vuonna 2006 tutkintoja oli jo 1400.¹³⁰

Yliopistojen keskinäistä kilpailua lisäsivät muutokset erityisesti tutkimusrahoituksessa. Suoran budjettirahoituksen osuus pieneni samalla kun kilpaillun tai ns. ulkopuolisen rahoituksen osuus kasvoi. Kilpailu rahoitus tarkoitti pääasiassa Suomen Akatemian, Tekesin, muiden ministeriöiden, EU:n ja säätiöiden kautta hankittua tutkimusrahoitusta. Kun ennen lamaa opetusministeriön suora budjettirahoitus oli noin 85 prosenttia niin vuosien 1990 ja 2000 välisenä aikana tämä laski 20 prosenttia vakiintuen noin 64–65 prosentin tasolle 2000-luvun alussa.¹³¹ Tutkimusrahoituksen lisäykset kohdennettiin erityisesti Tekesiin ja Suomen

¹²⁷ Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 193.

¹²⁸ Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 150–151.

¹²⁹ Nevala & Rinne 2012, 221.

¹³⁰ Vanttaja 2008, 42–43.

¹³¹ Välimaa 2011, 47.

Akatemiaan, joiden osuus valtion tutkimusrahoituksesta nousi vuosina 1990–1999 noin 25 prosentista 44 prosenttiin.¹³²

Tulosohjauksen ja määrällisten tavoitteiden lisäksi yliopistoihin tuotiin erilaiset laadun ja arvioinnin mekanismit. Risto Rinne ja Hannu Simola kytkevät korkeakoulutuksen laadun ja arvioinnin sekä niihin erikoistuneet organisaatiot osaksi uutta julkisjohtamista ja tulosohjausta:

NPM luonnollistui tietynlaiseen arviointiin perustuvan tieteellisen liikkeenjohdon kautta koko julkisen sektorin toiminnan malliksi. Käyttäytymisen, laadun, tehokkuuden ja asiakastyytyväisyyden arviointi arkipäiväistyi rutiiniksi osana uutta tavoite- ja tulosjohtamisen luonnollista kulttuuria. Tämä on vaihe, jossa samalla perustettiin yhä uusia arvioinnin julkisia instituutioita, kuten Suomessa mm. Korkeakoulujen arviointineuvosto ja Koulutuksen arviointineuvosto. Samanaikaisesti arviointiseurojen ekspansio lähti käyntiin.¹³³

Simola ja Rinne kirjoittavatkin inhimilliseen pääomaan ja globaaliin talous- ja markkinapolitiikkaan kiinnittyvästä laatuvalankumouksesta ja arviointiteollisuuden noususta. Tutkimuksesta ja koulutuksesta tulee kauppatavaraa, arviointi muodostuu omaksi tieteenalaksi ja arvioitsijoista tulee ”asemansa vakiinnuttamiseen pyrkivän profession harjoittajia”.¹³⁴ Rinteen ja Simolan mainitsema Korkeakoulujen arviointineuvosto on vaikuttanut muun muassa siihen, miksi yliopistot ovat alkaneet tuottaa erilaisia itsearviointiraportteja.¹³⁵

Yliopistojen itsearviointiraportteja tutkineen Mira Huuskon mukaan näissä raporteissa arvioinnin ja laadun käsitteitä ei juurikaan kyseenalaisteta, vaan ne otetaan itsestäänselvyyksinä.¹³⁶ Niissä yliopiston toiminnasta kerrotaan valikoiden ja niissä vaietaan asioista, jotka saattavat olla vahingollisia yliopiston hyvälle maineelle ja sidosryhmien kanssa tehtävälle yhteistyölle.¹³⁷

Erilaiset arvioinnin mekanismit ja niiden olemassaolo on nähty välineenä, jolla yliopistoista saadaan helpommin hallittavia.¹³⁸ Leena Koski näkee arvioinnin juuri sitouttamisen, hallinnan ja kontrollin välineenä, jossa yliopiston arviointi kytkeytyy niiden tulostavoitteisiin. Hänen mukaansa arvioinnissa on kysymys tietynlaisen arviointikulttuurin tai ”arvioivan ajattelutavan”

¹³² Hakala et al. 2003, 33.

¹³³ Simola & Rinne 2006, 69–70.

¹³⁴ Simola & Rinne 2004, 331.

¹³⁵ Huusko 2009, 130–133.

¹³⁶ Huusko 2009, 148.

¹³⁷ Huusko 2009, 152.

¹³⁸ Davies, Gottsche & Bansel 2006, 312.

juurruttamisesta yliopistoihin. Arviointi on keino, jolla yliopiston yksiköistä saadaan motivoituneita, kustannustietoisia ja tulostavoitteensa sisäistäneistä kokonaisuuksia.¹³⁹

Arviointikulttuurin ja laadunvarmistukseen liittyvien kysymysten lisäksi korkeakoulupolitiikan muutosta on tarkasteltu muun muassa tieteen ja tiedon muutoksen kautta. Tällöin kyse on yliopistollisen tutkimuksen, tieteen ja akateemisen työn muutoksesta.

Tutkintomäärien kasvun lisäksi myös opiskelijamäärät nousivat 1990-luvulla, mutta tämä kasvu ei heijastunut yliopisto-opettajien lukumäärään. Nimittäin vuosien 1990 ja 2008 välillä opiskelijoiden lukumäärä opettajia kohden kasvoi 50 prosenttia. Lisäksi yliopistotyö on muuttunut epävarmemmaksi. Akateemisten pätkätyöläisten määrä kasvoi rajusti 1990-luvulla ja akateemiset työmarkkinat jakaantuivat vakivirkoihin ja pätkätyösuhteisiin.¹⁴⁰ Erityisesti projektitutkijat ovat olleet heikossa asemassa. Ongelmia ovat muun muassa kiire ja tiukat aikataulut, taloudellinen turvattomuus, heikot uranäkymät sekä tutkimuksen pitkäjänteisyyden ja jopa laadun vaarantuminen. Tämä on tarkoittanut tutkimus- ja opetushenkilökunnan proletarisoitumista.¹⁴¹

Toisaalta kyse on siitä, miten tieteen ja tutkimuksen arvostus on muuttunut. Hugh Wilmott kutsuu tätä akateemisen työn käyttöarvon korvautumista tiedon vaihtoarvolla. Käyttöarvolla hän tarkoittaa sitä kulttuurista kontribuutiota, joka yliopistolla on annettavana opiskelijan kehittymiselle. Vaihtoarvolla hän puolestaan tarkoittaa sitä, miten akateemista työtä ja tutkimusta arvotetaan tuotoksen ja tuloksen ja niitä kautta saatavien resurssien mukaan.¹⁴²

Näin uusi julkisjohtaminen ja siihen elimellisesti kuuluvat tulosohjauksen ja laadun arvioinnin mekanismit ovat muodostaneet hyvin moneen suuntaan ulottuvan uuden ohjausjärjestelmän. Nämä muutokset eivät ole kuitenkaan ainoa tapa hahmottaa yliopistojen uutta asemaa.

Joel Kaitila ja Jukka Peltokoski esittävätkin kritiikkiä ainoastaan julkishallinnon muutoksiin pohjautuvia analyysejä kohtaan. Heidän mukaansa yliopistojen muutosta ei voida analysoida ainoastaan hallinnon tehostamisen näkökulmasta, koska näin ei voida pureutua kunnolla siihen, miten yliopistojen asema tiedon tuotannossa on muuttunut.¹⁴³ He korostavat sitä, miten ”[y]liopistoille, ja korkeakoulujärjestelmälle ylipäätään, on hahmottumassa erityinen asema

¹³⁹ Koski 1996, 186–187.

¹⁴⁰ Välimaa 2011, 48–49.

¹⁴¹ Hakala et al. 2003, 141–142.

¹⁴² Wilmott 1995, 1001–1002.

¹⁴³ Kaitila & Peltokoski 2011, 140–141.

pitkälle kvalifioidun tiedon ja tietotyövoiman tuotantolaitoksena.”¹⁴⁴ Seuraavaksi käyn läpi sitä, mitä tämä voi tarkoittaa.

4.3. Yliopistojen yhteiskunnallisen aseman muutos

Tarkastelen tässä luvussa sitä, miten yliopistolaitoksen rakenteellisessa muutoksessa on kyse yliopistojen toimintatapojen ja institutionaalisen aseman muutoksesta. Näihin voidaan ottaa kolme näkökulmaa. Ensimmäinen koskee erilaisia innovaatio- tietotalous ja kilpailukykystrategioita, toinen yritysyliopiston muodostumista ja kolmas tietokapitalismin ja yliopistolaitoksen yhteen kietoutumista.

Suomeen luotiin 1990-luvulla kansallinen innovaatiojärjestelmä ja innovaatiostrategia. Tämä Valtion tiede- ja teknologianeuvoston vuonna 1990 lanseeraama käsite ”edellytti työelämään, koulutukseen ja teknologiaan liittyvien instituutioiden tarkastelemista ja integroimista globaalin taloudellisen kilpailun kannalta.”¹⁴⁵ Innovaatiojärjestelmän lisäksi lisäksi tiede- ja teknologianeuvosto otti uuden tietotalouden käsitteen 1990-luvulla keskeisiksi osaksi omia ohjelmiaan.¹⁴⁶

Innovaatio- ja tietotalous- ja kilpailukykystrategiat ovat jo pitkään olleet erilaisten kansainvälisten organisaatioiden agendalla. Niissä yliopistot on nähty keskeisinä tietoyhteiskunnan, tietotalouden ja taloudellisten innovaatioiden lähteenä. Erilaisilla kansainvälisillä järjestöillä, kuten Maailmanpankilla ja OECD:llä on omat tietotalouspoliittiset ohjelmansa.¹⁴⁷ Innovaatio- tietotalous- ja kilpailukykystrategiat ovat jo vuosia olleet myös Euroopan unionin koulutuspoliittisella agendalla, jossa yliopistoille on hahmoteltu aivan uutta yhtenäistä eurooppalaista asemaa (Europe of Knowledge). Tämä on konkretisoitunut kahdessa tavoitteessa: yhtenäisen eurooppalaisen korkeakoulutusalueen ja yhtenäisen eurooppalaisen tutkimus- ja innovaatioalueen luomisessa.¹⁴⁸

Erilaiset yritysyliopiston (Entrepreneurial University, Enterprise University, Corporate Enterprise) käsitteet tarjoavat toisen näkökulman yliopistojen uuteen yhteiskunnalliseen

¹⁴⁴ Kaitila & Peltokoski 2011, 137.

¹⁴⁵ Kettunen 2008, 121–122.

¹⁴⁶ Pelkonen 2008, 65.

¹⁴⁷ Olssen & Peters 2005, 333–336; Ward 2012, 141–144.

¹⁴⁸ Kwiek 2006, 353–361.

asemaan.¹⁴⁹ Näillä on eri tavoin kuvattu yliopistojen toimintakulttuurin muutosta. Vaikka Kivinen, Ketonen ja Rinne kirjoittavatkin tulosvastuullisesta yritysyliopistosta jo vuoden 1987 tuloksellisuusdoktriinin yhteydessä, niin kyse on ollut kuitenkin vasta 1990-luvun ja 2000-luvun ilmiöstä.

Yritysyliopiston muotoutuminen voidaan nähdä osan julkishallinnon muutoksia, joissa korostuvat yliopistojen kyky tuottaa koulutus- ja tutkimuspalveluja, laatu- ja tehokkuusvaatimukset sekä yliopiston merkitys talouskasvun edistäjänä.¹⁵⁰ Toisenlaista lähestymistapaa tarjoaa Simon Marginsonin ja Mark Considinen käyttämä käsite *Enterprise University*. Marginsonin ja Considinen mukaan yliopistojen asema muistuttaa jotain julkisen instituution ja yksityisen yrityksen välillä. Yliopistojen toimintaa ohjaavat sekä vanhat akateemiset tavoitteet ja perinteet sekä uudet vastuut omasta taloudestaan ja rahoituksestaan, jossa ”kaupallinen” puoli on yksi yliopiston omista tavoitteista.¹⁵¹

Burton Clarkin hyvin tunnettu yritysyliopiston määritelmä sisältää viisi kohtaa, joiden avulla hän on arvioinut yritysyliopiston toteutumista. Nämä kohdat liittyvät yliopistojen ohjausjärjestelmien vahvistamiseen ja päätöksenteon joustavuuteen, yliopistojen toiminta-alueiden laajentamiseen, rahoituspohjan monipuolistamiseen, yritysmäisten käytäntöjen omaksumiseen tieteenalakulttuureissa sekä viime kädessä yrittäjyyskulttuurin ”sisäistämiseen”.¹⁵² Näitä kriteerejä ovat soveltaneet Jenni Koivula, Risto Rinne ja Sanna Niukko kolmen suomalaisen yliopiston vertailussa. Esimerkkeinä yliopistojen yritysmuotoistumisesta he mainitsevat muun muassa laitosrajojen ulkopuolelle perustetut monitieteiset yksiköt, tutkimusta hyödyntävät kehitysyhtiöt sekä alueelliset palvelukeskukset, alueellisiin tarpeisiin räätälöidyt kurssit ja opinto-ohjelmat sekä tiiviimmän yhteistyön yritysten kanssa.¹⁵³

Näiden kehityssuuntien lisäksi yliopistojen rakenteelliset muutokset ovat liittyneet kolmanteen näkökulmaan eli tietokapitalismin tai tietopohjaisen kapitalismin kehitykseen. Ilkka Kauppinen on luonnehtinut tietokapitalismia historialliseksi ja rakenteelliseksi muutokseksi, jossa

¹⁴⁹ Koivula, Rinne & Niukko 2009; Marginson & Considine 2000; Bleiklie 1998, 306–307.

¹⁵⁰ Bleiklie 1998, 306–307.

¹⁵¹ Marginson & Considine 2000, 4–5 & 236.

¹⁵² Koivula, Rinne & Niukko 2009, 9–10.

¹⁵³ Koivula, Rinne & Niukko 2009, 19.

[...] on kyse sellaisesta kapitalismin historiallisesta muodosta, jossa tiedolla, informaatiolla ja ideoilla käydään aiempaa laajemmin ja systemaattisemmin kauppaa ja joilla on siten aiempaa keskeisempi rooli pääoman kasautumisprosessissa.¹⁵⁴

Tämä tiedon omistamiseen ja kaupankäyntiin liittyvä ominaisuus voidaan nähdä osana laajempaa tavaroitumisen tai tavaramuotoistumisen ilmiötä, joka puolestaan on osa laajempaa uusliberalisaatiota. Harveyn mukaan kyse on siitä, kun periaatteessa kaikki prosessit, esineet ja sosiaaliset suhteet ovat jonkun omaisuutta, niin niille voidaan määrätä hinta ja niistä voidaan käydä kauppaa.¹⁵⁵ Yliopistossa tuotettava tietoa ja tutkimusta voidaan näin pitää yhtenä tällaisena esimerkkinä.

Yliopistojen asemaa tietokapitalismissa sekä samalla yliopistojen ja tietokapitalismin välisiä kytköksiä ja integroitumista on puolestaan kuvattu akateemisen kapitalismin käsitteellä. Kyseessä on tavallaan ”yksi ilmiökenttä laajemman tietopohjaisen kapitalismin sisällä”.¹⁵⁶ Näin verrattuna yritysyliopistokäsitteisiin, tietokapitalismissa on enemmän kyse yliopistoista riippumattomasta ilmiöstä ja sellaisesta rakenteellisesta muutoksesta, joka on vähitellen tullut osaksi yliopistojen kehitystä.

Akateemisesta kapitalismista kirjoittaneet Sheila Slaughter ja Gary Rhoades ovat määritelleet tämän käsitteen ja ilmiön yliopistojen rakenteelliseksi ominaisuudeksi: miten voitontavoittelun logiikasta tulee yliopistojen rakenteellinen ominaisuus, jossa jokaista yliopiston toimintoa pidetään potentiaalisena tulonlähteenä ja jossa tällainen logiikka ohjaa entistä enemmän tutkimus- opetus- ja hallintohenkilökunnan tiedonintressiä. He korostavat yliopistojen henkilökunnan aktiivista roolia myytävien tuotteiden luomisessa, markkinoimisessa ja verkostojen rakentamisessa tätä toimintaa varten.¹⁵⁷

Slaughter ja Rhoades kuvaavat akateemista kapitalismia laajana historiallisena muutoksena tai siirtymänä julkisesta tieto- ja oppimisregiimistä (jossa yliopistojen tuottama tieto on kaikkien kansalaisten saatavissa ja tutkimus palvelee laajempaa julkista etua) kohti akateemisen kapitalismin regiimiä, jossa tiedon yksityistäminen ja voitontavoittelu ajaa laajempien yhteiskunnallisten palvelutehtävien edelle.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Kauppinen 2011, 101.

¹⁵⁵ Harvey 2005, 202.

¹⁵⁶ Kauppinen 2010, 17–18.

¹⁵⁷ Slaughter & Rhoades 2004, 11–12.

¹⁵⁸ Slaughter & Rhoades 2004, 28–29.

Verrattuna Slaughterin ja Rhoadesin esimerkkeihin Suomessa ei ole vielä kehittynyt yhtä laajaa verkostoa ja järjestelmää, joka mahdollistaisi tällaisen toiminnan. Jos Yhdysvalloissa yliopistojen integroiminen tietopohjaiseen kapitalismiin on alkanut jo 1980-luvulla, niin Suomessa vasta 2000-luvulla on luotu institutionaalisia järjestelyjä, jotka kannustavat yliopistoja vastaavaan liiketaloudelliseen toimintaan.¹⁵⁹

Ilkka Kauppinen ja Tuukka Kaidesoja esittävät yhdeksi esimerkiksi vuonna 2006 perustetut Strategisen huippuosaamisten keskittymät, joiden tarkoituksena on lisätä yliopistojen ja teollisuuden välistä yhteistyötä tietyillä tarkoin suunnatuilla tutkimusprojekteilla (lähinnä teknologian, lääketieteen ja biologian aloilla).¹⁶⁰ Toinen esimerkki on varsinainen immateriaalioikeuksiin liittyvä lainsäädäntö. Tällainen on vuoden 2007 korkeakoulujen keksintölaki, joka tietyin ehdoin antaa yliopistolle oikeudet yksittäisen tutkijan keksintöön ja mahdollistaa tieteellisten löydösten hyödyntämisen taloudellisessa toiminnassa.¹⁶¹

Näiden edellä esitettyjen esimerkkien merkitys on siinä, että ne korostavat yliopiston proaktiivista roolia ja eräänlaista ylivaltaa yksittäisen tutkijan ja opettajan työpanokseen ja tutkimustuloksiin. Kyse ei ole enää yksin siitä, että yliopistojen on pakko toimia tietyllä tavalla, vaan ne omalla panoksellaan edistävät omaa muutostaan. Tämä tulee ilmi siinä, miten yliopistot vapaaehtoisesti tekevät itsearviointiraportteja ja etsivät aktiivisesti uusia tapoja laajentaa rahoituspohjaansa. Tätä ei kuitenkaan tule pitää mitenkään suoraviivaisena ja yksiulotteisena prosessina, jossa kaikki yliopistot ja niiden tutkimus- ja opetushenkilökunta omaksuu yhdenlaisen ajattelutavan, vaan kyse on erilaisten tavoitteiden ja pyrkimysten konfliktista ja kamppailusta.

Koska koko edellä mainittu yliopistojen nykykehityksen kuvaus sekä yliopistojen oman aktiivisen toiminnan korostaminen on pohjana yliopistouudistukselle, niin seuraavaksi käsittelen uudistuksen ydinkohtia, siihen johtanutta poliittista prosessia, kritiikkiä ja kansainvälistä taustaa.

¹⁵⁹ Kauppinen 2010, 26.

¹⁶⁰ Kauppinen & Kaidesoja 2014, 30.

¹⁶¹ Bruun et al. 2009, 153–155.

4.4. Yliopistouudistus

Eduskunnassa kesällä 2009 hyväksytty ja tammikuussa 2010 voimaan tullut uusi yliopistolaki muutti yliopistojen taloudellista ja hallinnollista rakennetta monin tavoin. Ensinnäkin yliopistot muuttuivat valtion tilivirastoista itsenäisiksi oikeushenkilöiksi: joko julkisoikeudellisiksi laitoksiksi tai säätiömuotoisiksi yliopistoiksi.¹⁶² Oikeushenkilöinä yliopistot voivat tehdä itsenäisesti sitoumuksia, saada nimiinsä oikeuksia, omistaa irtainta ja kiinteää omaisuutta, ottaa lainaa omistuksiaan vastaan sekä harjoittaa liiketoimintaa.¹⁶³ Laki sisälsi myös kolme yliopistofuusiota: Teknillisen korkeakoulun, Taideteollisen korkeakoulun ja Helsingin kauppakorkeakoulun muodostaman Aalto-yliopiston, Kuopion ja Joensuun yliopistojen muodostaman Itä-Suomen yliopiston sekä Turun yliopiston ja Turun kauppakorkeakoulun yhdistymisen Turun yliopistoksi.¹⁶⁴

Vaikka yliopistolain myötä opetus- ja kulttuuriministeriö edelleenkin vastaa pääosin yliopistojen perusrahoituksesta, niin itsenäinen oikeushenkilöasema asetti yliopistot uuteen taloudelliseen tilanteeseen. Kun valtio ei enää takaa yliopistojen vakavaraisuutta, niin yliopistoille oli luotava oma pääoma niiden vakavaraisuuden, luottokelpoisuuden ja riittävän maksuvalmiuden takaamiseksi. Pääoma koostui valtion finanssisijoituksista, yliopistojen itse keräämästä yksityisestä rahoituksesta sekä yliopistoille siirretystä kiinteistövarallisuudesta. Yliopistojen oli kerättävä yksityistä rahoitusta (yrityksiltä, rahoitus- ja vakuutuslaitoksilta, yksityishenkilöiltä, säätiöiltä ym.), jota vasten suhteessa 5:2 ne saivat valtion rahoitusta. Kiinteistövarallisuuden siirto toteutettiin yhtiöittämällä yliopistokiinteistöt: valtion omistamat ja senaatti-kiinteistöjen hallinnoimat yliopistokiinteistöt siirrettiin kolmeen valtion ja yliopistojen yhdessä omistamaan kiinteistöosakeyhtiöön.¹⁶⁵

Yliopistolaki muutti yliopiston päätöksentekojärjestelmää ja hallintoa. Yliopistoilla on nyt kolme toimielintä: hallitus (7 tai 9–14 jäsentä), rehtori sekä uutena toimielimenä professorien, muun henkilökunnan ja opiskelijoiden valitsema yliopistokollegio (enintään 50 jäsentä). Vastuusuhteet jakautuvat näiden kolmen välille siten, että hallitus tärkeimpänä

¹⁶² Välimaa 2011, 57. Säätiöyliopistoina aloittivat Aalto-yliopisto sekä Tampereen teknillinen yliopisto. (Välimaa 2011, 57.)

¹⁶³ Välimaa 2011, 57 & 82.

¹⁶⁴ Välimaa 2011, 57.

¹⁶⁵ HE 7/2009 vp, 36–38. Näistä kiinteistöyhtiöistä yksi hallinnoi Helsingin yliopiston ja pääkaupunkiseudun yliopistojen kiinteistöjä, yksi Aalto-yliopiston kiinteistöjä ja yksi muiden Suomen yliopistojen kiinteistöjä. Yliopistojen omistusosuus näissä yhtiöissä on kaksi kolmasosaa ja valtion yksi kolmasosa. (Välimaa 2011, 82, alaviite 21.)

päätöksentekuelimenä valitsee rehtorin (entisen vaalikollegion sijaan) ja yliopistokollegio valitsee hallituksen. Hallitus ja rehtori ovat vastuussa kollegiolle, joka hyväksyy tilinpäätöksen ja vuosikertomuksen. Lain myötä yliopiston hallituksen jäsenistä vähintään 40 prosenttia (ml. puheenjohtaja) on valittava yliopiston ulkopuolelta.¹⁶⁶

Yliopistolaki lakkautti yliopistolliset virat ja muutti ne työsuhteiksi. Näin yliopistosta tuli (valtion työmarkkinalaitoksen sijaan) itsenäinen työnantajaosapuoli työ sopimusneuvotteluissa. Yliopistot perustivatkin Elinkeinoelämän keskusliittoon liittyneen työnantajayhdistyksen (SYTY ry, myöhemmin Sivistystyönantajat ry) ja yliopistotyöntekijät liittyivät julkisalan koulutettujen neuvottelujärjestöön (JUKO).¹⁶⁷ Yliopistojen uusi työnantaja-asema konkretisoitui melko pian lain voimaantulon jälkeen, kun sekä Oulun että Itä-Suomen yliopistot aloittivat yt-neuvottelut keväällä 2009.¹⁶⁸

Yliopistouudistuksen taustat, merkitys, eteneminen poliittisena prosessina, siihen liittyneet intressit ja vastakkainasettelut on melko hyvin dokumentoitu. Vaikka uudistus lähti varsinaisesti liikkeelle vasta 2000-luvun puolen välin jälkeen, niin sitä voidaan pitää jatkona 1980-luvun lopulla alkaneelle korkeakoulupoliittiselle suunnanmuutokselle. Tätä korostavat Arto Nevala ja Risto Rinne, jotka pitävät uudistusta rakenteellisen kehittämisen (yliopistojen määrän vähentämisen ja yhdistämisen) sekä taloudellis-hallinnollisen autonomian ja keskitetyn valtio-ohjauksen vähentymisen jatkeena ja huipentumana.¹⁶⁹

Tuukka Tomperi puolestaan näkee uudistuksen jatkona 1980-luvun lopulta alkaneille teknologia- ja innovaatiopoliittisille ohjelmille, joiden tavoitteena on ollut tiedepoliitiikan kytkeminen osaksi innovaatiopoliitiikkaa ja yliopistojen integroiminen osaksi innovaatiojärjestelmää.¹⁷⁰ Ilkka Kauppinen ja Tuukka Kaidesoja puolestaan pitävät uudistusta jatkona akateemisen kapitalismin suomalaiselle kehitykselle.¹⁷¹ Nevalan ja Rinteen mukaan uudistuksessa oli kyse 1980-luvun lopulta alkaneen yritysyliopistodoktriinin loppuun saattamisesta.¹⁷² Jussi Välimaa on kutsunut uudistusta kansallisen yliopistolaitoksen yhtiöittämiseksi.¹⁷³

¹⁶⁶ Välimaa 2011, 57.

¹⁶⁷ Välimaa 2011, 58, 82.

¹⁶⁸ Jakonen & Tilli 2011, 9–11.

¹⁶⁹ Nevala & Rinne 2012, 224–225.

¹⁷⁰ Tomperi 2009, 170–176 & 181.

¹⁷¹ Kauppinen & Kaidesoja 2014, 31.

¹⁷² Nevala & Rinne 2012, 224.

¹⁷³ Välimaa 2011, 80.

Jatkuvuuden puolesta puhuu se, että 1990-luvun ja 2000-luvun alun yliopistolainsäädännön muutokset tasoittivat tietä uudelle yliopistolaille. Yliopistoille oli jo vuonna 2004 annettu oikeudet perustaa yliopistoyhtiöitä, vuonna 2006 oikeus perustaa yliopistorahastoja sekä vuonna 2007 oikeus antaa tilauskoulutusta. Ulkopuolisten jäsenten (enintään kolmasosa) valitseminen yliopiston hallitukseen oli mahdollista jo vuoden 1997 yliopistolaissa ja muihin hallintoelimiin sama mahdollisuus tuli vuoden 2005 lakimuutoksen myötä.¹⁷⁴

Kuitenkin yliopistouudistukseen liittyi elementtejä, jotka tekivät siitä hyvin poikkeuksellisen Suomen korkeakoulupolitiikan historiassa. Yliopistollisten virkojen lakkauttaminen ja rehtorin valintatavan muutos lopettivat kaksi vanhaa traditiota: yliopiston työntekijät olivat olleet jo Turun Akatemian perustamisesta lähtien valtion virkamiehiä. Uuden valintatavan myötä rehtori ei ole enää yliopistolaisten keskuudestaan vaaleilla valitsema luottamushenkilö vaan hänen asemansa on hyvin vastaavanlainen kuin yrityksen toimitusjohtajalla.¹⁷⁵

Verrattuna aiempiin tilauskoulutusta, yliopistorahastoja ja yliopistoyhtiöitä koskeviin lakimuutoksiin yliopistouudistus lisäsi merkittäväällä tavalla yliopistojen mahdollisuuksia yritystoimintaan. Laissa määriteltiin uutena käsitteenä yliopistokonserni, jolla tarkoitetaan sellaista yritystoiminnan muotoa, jossa yliopisto omistaa kotimaisia ja ulkomaisia tytäryrityksiä.¹⁷⁶ Lukukausimaksujen osalta lakiin kirjattiin mahdollisuus periä lukukausimaksujen perimiseen EU ja ETA-maiden ulkopuolelta tulevilta opiskelijoilta.¹⁷⁷ Yliopistojen ja valtion yhdessä omistamat kiinteistöyhtiöt ovat tietysti myös yksi yritystoiminnan muoto.

Poikkeuksellisen uudistuksesta teki myös sen toteuttaminen hyvin nopeassa aikataulussa Matti Vanhasen II hallituksen aikana. Taustatyö alkoi kuitenkin jo Vanhasen I hallituksen aikana, kun joulukuussa 2005 Niilo Jääskinen ja Jorma Rantanen kutsuttiin selvittämään vaihtoehtoja yliopistojen taloudellisen ja hallinnollisen aseman uudistamiseksi.¹⁷⁸ Selvitysmiehet aloittivat työnsä tammikuussa 2006, luovuttivat väliraporttinsa saman vuoden toukokuussa ja loppuraporttinsa vuoden 2007 tammikuussa. He ehdottivat yliopistoille oikeushenkilön asemaa, jolloin

¹⁷⁴ Välimaa 2011, 50–51.

¹⁷⁵ Välimaa 2011, 58.

¹⁷⁶ Yliopistolaki 24.7.2009/558, 63§.

¹⁷⁷ Yliopistolaki 24.7.2009/558, 10§.

¹⁷⁸ Vantaja 2010, 127.

[y]liopistoille tulisi mahdollisuus tehdä sitoumuksia, hankkia oikeuksia ja velvoitteita ja omistaa omaisuutta omissa nimissään. Valtio ei vastaisi yliopistojen taloudellisista sitoumuksista tai velvoitteista. Yliopistoilla olisi oikeus harjoittaa yliopistolain mukaisia tehtäviään tukevaa elinkeinotoimintaa. Yliopistot voisivat omistaa yhtiöitä ja muodostaa konsernin.¹⁷⁹

Eduskuntavaalien jälkeen alkoi varsinainen lain valmistelutyö Vanhasen II hallituksen aikana, jolloin opetusministeri, Kansallisen Kokoomuksen Sari Sarkomaa asetti työryhmän laatimaan hallituksen esityksen uudeksi yliopistolaiksi. Ensimmäinen lakiluonnos valmistuikin vuonna 2008 ja saman vuoden elokuussa se lähetettiin lausuntokierrokselle (lausuntoja tuli yhteensä 160 kappaletta). Vuonna 2008 lopulla Sarkomaa jätti ministerin tehtävät ja uudeksi opetusministeriksi tuli Henna Virkkunen, joka esitteli lausuntojen perusteella korjatun lakiesityksen eduskunnalle 18.2.2009.¹⁸⁰

Yliopistouudistus kytkeytyi myös osaksi kolmea yliopistojen yhdistämiseen tähdännyttä hanketta. Näitä varten opetusministeriö perusti kolme työryhmää: Markku Linnan työryhmän Turun yliopiston ja Turun kauppakorkeakoulun yhdistämistä, Reijo Vihkon työryhmän Kuopion ja Joensuun yliopistojen yhdistämistä sekä Raimo Sailaksen työryhmän Helsingin kauppakorkeakoulun, Teknillisen korkeakoulun ja Taideteollisen korkeakoulun yhdistämistä varten. Näiden kolmen työryhmän raportit julkaistiin myös keväällä 2007 ja juuri ennen eduskuntavaaleja.¹⁸¹

Yhdistämisissä oli kyse ensinnäkin korkeakoulujen rakenteellisen kehittämisen uudesta noususta opetusministeriön asialistalle 2000-luvun alussa. Tämä tarkoitti käytännössä sitä, että yliopistoverkko nähtiin aivan liian hajanaiseksi. Toinen tähän liittyvä ongelma oli korkeakoulujen taloudelliset resurssit, tarkemmin sanottuna niiden epätasainen kohdentaminen. Vasta 2000-luvun puolen välin tienoilla alettiin pitää vakavasti otettuna argumenttina sitä, että yliopistoja voidaan resursoida radikaalisti eri tavoin. Resurssikysymykseen vaikutti tietysti yliopistojen vertaaminen kansainvälisiin ranking-listoihin, joissa menestyminen oli heikkoa. Suomesta puuttui ”maailmanluokan yliopisto”.¹⁸²

Tätä ajattelutavan muutosta leimasi lähes pakonomainen tarve menestyä kansainvälisissä yliopistovertailuissa ja saavuttaa tutkimuksen kansainvälinen huippu. Tähän tavoitteeseen päästäisiin panostamalla resursseja vain tietyille tutkimusaloille ja keskittämällä yhteen

¹⁷⁹ Jääskinen & Rantanen 2007, 99–100.

¹⁸⁰ Välimaa 2011, 63–65.

¹⁸¹ Välimaa 2011, 53–55.

¹⁸² Välimaa 2007, 5–6.

yliopistoon mittavat taloudelliset resurssit. Tällaisen ajattelutavan perusta on yksinkertaisesti siinä, että Suomen yliopistojen oletetaan pystyvän kilpailemaan ikään kuin tasavertaisena monien huomattavasti paremmin resursoitujen ulkomaisten yliopistojen kanssa.¹⁸³

Poikkeuksellisen yliopistolaista teki myös siihen kohdistuneen kritiikin määrä. Keskustelu yliopistolaista pääsi kunnolla vauhtiin helmikuussa 2009 hallitukselle annetun lakiesityksen jälkeen. Julkisen keskustelun keskeisiä teemoja olivat yliopistojen autonomian ja sivistysyliopiston tulevaisuus ja asema.¹⁸⁴ Keskusteluun osallistui niin opiskelijoita kuin tutkimus- ja opetushenkilökuntaa sekä tietysti yliopistojen ylintä johtoa. Foorumeina olivat muun muassa blogit, sanomalehtien (päivälehdet, yliopistojen ja ylioppilaskuntien omat lehdet) sekä tieteelliset julkaisut kuten *Tiede & edistys*.

Opiskelijoiden toiminta, spontaani ja nopea organisoituminen on aivan oma lukunsa ja ansaitsisi oman tutkimuksensa. Eri yliopistokaupungeissa opiskelijat organisoituivat spontaanisti ja nopeasti ja perustivat omia yhteistyöverkostojaan. Näitä olivat muun muassa Opiskelijatoiminta Helsingissä, Toimiva yliopisto Tampereella ja Yhteinen yliopisto Jyväskylässä. Toiminta sisälsi mielenosoituksia, yliopiston valtauksia sekä erilaisia keskustelutilaisuuksia. Toiminta sai eri muotoja eri kaupungeissa ja eri yliopistojen ominaispiirteet tietysti värjäsivät tätä toimintaa.¹⁸⁵

Yksi kritiikin kohde oli avoimuuden ja julkisen keskustelun puuttuminen sekä uudistuksen nopea aikataulu. Opetusministeriötä kritisoitiin siitä, ettei se tiedottanut uudistuksesta riittävän hyvin ja siitä että ministeriö ja hallitus pitivät pelkkää tiedottamista ja lausuntokierrosta riittävinä julkisen keskustelun ja muotoina. Kahden selvitysmiehen sijaan uudistus olisi voitu valmistella laajapohjaisella keskustelumekanismilla, jolla eri osapuolten näkemyksiä olisi kerätty mahdollisimman kattavasti.¹⁸⁶

Mikko Jakonen ja Jouni Tili ovat pitäneet itse lausuntokierrosta ja lausuntojen suurta määrää jo hyvin ongelmallisena, koska se ei antanut yliopistoille mahdollisuutta muodostaa minkäänlaista yhtenäistä linjaa ja kannanottoa lakiin.¹⁸⁷ Tämä kritiikki on hyvin oikeutettua,

¹⁸³ Vanttaja 2010, 112–113.

¹⁸⁴ Välimaa 2011, 73–76.

¹⁸⁵ Eri yliopistokaupunkien opiskelija-aktivismista ks. esim. Suoranta 2009, Meriläinen & Venäläinen 2011 sekä Korhonen et al. 2011.

¹⁸⁶ Tomperi 2009, 146–148 & 156.

¹⁸⁷ Jakonen & Tili 2011, 26–27.

koska lausuntokierros ei olennaisesti muuttanut lakiesityksen sisältöä ja muutokset olivat lähinnä teknisiä ja kosmeettisia.¹⁸⁸

Vaikka yliopistouudistusta voidaankin pitää Suomen korkeakoulupolitiikan merkittävimpänä yksittäisenä uudistuksena, niin kansainvälisesti tarkasteltuna siinä ei ollut juuri mitään ainutlaatuista. Erilaisia selvityksiä ja raportteja yliopistojen tilasta ilmestyi 2000-luvun alussa muun muassa Isossa-Britanniassa, Uudessa-Seelannissa, Australiassa, Ranskassa, Espanjassa, Etelä-Afrikassa ja Intiassa.¹⁸⁹ Yhteisiä teemoja näissä ohjelmissa ja reformeissa olivat julkisen rahoituksen supistaminen, yksityistäminen, laadunvalvonta, tutkimuksen kaupallistaminen sekä kuluttajan valinnan lisääminen koulutusmarkkinoilla.¹⁹⁰

Selvitysmiesten ja kolmen yhdistymishankkeiden raportit eivät myöskään olleet ainoita Suomen yliopistoja koskevia raportteja vaan samaan aikaan OECD suoritti omaa Suomen korkeakouluja koskevaa maatutkintaa, joka valmistui syyskuussa 2006. OECD:n ehdotti yliopistoille oikeushenkilön statusta, kollegiaalisen johtamisen korvaamista eräänlaisella toimitusjohtajamallilla, yliopistoyksiköiden yhdistämistä ja laajempien yksiköiden luomista. OECD:n mukaan yliopistoihin oli luotava edellytykset yritystoiminnalle ja mahdollisuudet lisätulojen hankkimiseksi kaupallisella toiminnalla samalla kun niiden julkista rahoitusta on vähennettävä ja kustannuksia karsittava.¹⁹¹

Yhtenä keskeisenä kansainvälisen tendenssinä on juuri ollut yliopiston johtamisjärjestelmien keskittyminen ja samanaikaisesti kollegiaalisen päätöksenteon heikentyminen. Kyseessä on ollut uusien manageriaalisten infrastruktuurien luomien perinteisten hallinnollisten käytäntöjen rinnalle tai niitä korvaamaan. Tässä erityisesti korostuu rehtorin uusi asema yliopiston ylimpänä johtajana, jonka asema on nykyisin lähempänä toimitusjohtajaa kuin vertaistensa valitsemaa luottamushenkilöä.¹⁹²

Kansainvälisistä esikuvista huolimatta yliopistojen uudistamista vaadittiin jo vuonna 2002 ilmestyneessä Suomen rehtorien neuvoston raportissa *Yliopistojen taloudellinen autonomia*. Lähtölaukauksen tälle antoi Helsingin kauppakorkeakoulun rehtori Eero Kasanen joka jo vuonna 2000 korkeakoulun avajaispuheessaan ehdotti yliopistojen muuttamista itsenäisiksi ja oikeudellisiksi yksiköiksi, jotka vastaavat itse omasta omaisuudestaan ja tekemistään

¹⁸⁸ Välimaa 2011, 64.

¹⁸⁹ Ward 2012, 146.

¹⁹⁰ Ward 2012, 155.

¹⁹¹ Kallo 2009, 276–280.

¹⁹² Bleiklie & Kogan 2007, 479.

sopimuksista. Rehtorien neuvoston autonomiatyöryhmä perustettiin juuri Kasasen aloitteesta vuonna 2000.¹⁹³

Rehtorien neuvoston toiminta ja aloitteellisuus ovat merkittäviä siksi, että olen tässä luvussa korostanut yliopistouudistusta osana Suomen hallituksen määrätietoista korkeakoulupolitiikkaa. Yliopistouudistus on ollut 1990-lukulaisen korkeakoulupolitiikan suunnanmuutoksen jatke sekä Matti Vanhasen II hallituksen ja kokoomusvetoisen opetusministeriön hallinnoima ja sanelema hanke, jonka keskeisiä piirteitä ovat olleet yliopistojen resurssien uudelleen jako sekä yliopistolaitoksen tiivistäminen ja keskittäminen. Näitä tavoitteita ovat tukeneet muun muassa OECD:n raportin tulokset ja näkemykset.

Sen sijaan Rehtorien neuvoston toiminta on osoitus siitä, miten yliopistojen uudistamista on vaadittu niin sanotusti yliopistojen sisältä ja kauan ennen varsinaista uudistusprosessia. Neuvoston asema on olennainen tutkielmani kannalta tietysti myös siksi, että Ilkka Niiniluoto on ollut neuvoston toiminnassa mukana. Seuraavaksi siirryn tutkielmani analyysiosuuteen, jossa tarkastelen juuri yliopistokentän sisältä nousseita näkemyksiä.

¹⁹³ Vantaja 2010, 127–128.

5. Kamppailu yliopistosta: Wallgren ja Niiniluoto

Tässä tutkielmani analyysiosassa tarkastelen Thomas Wallgrenin kolumnia *Yliopistolaki on kolonisaatiolaki* sekä Ilkka Niiniluodon kolumnia *Yliopistouudistus on itsenäisyystaistelua*. Wallgrenin teksti ilmestyi Tiede & edistys -lehden numerossa 1/2009 ja Niiniluodon kirjoitus saman lehden numerossa 3/2009. Kun Wallgren otti omassa tekstissään kantaa yliopistolakikeskusteluun sen ollessa käynnissä, kun Niiniluodon teksti ilmestyi lain hyväksymisen jälkeen.

Molemmat kirjoitukset ovat yliopistouudistuksen analyysiä sekä yliopiston nykytilan ja tulevaisuuden arviointia. Niissä vastataan kysymykseen siitä, miten yliopistolaki tulee vaikuttamaan yliopistojen kehitykseen. Wallgrenin ja Niiniluodon tekstien aihepiirit ovat hyvin laajoja. He tarkastelevat muun muassa sitä, minkälaisia tiede-, tieto- oppimiskäsityksiä yliopistouudistukseen sisältyy, minkälaiset intressit yliopistoon vaikuttavat ennen ja jälkeen uudistuksen sekä millaisena instituutiona yliopistoa on tarkasteltava.

Käsittelen aluksi Thomas Wallgrenin kirjoituksen, jonka jälkeen tarkastelen Niiniluodon vastauksen. Samalla arvioin Wallgrenin ja Niiniluodon yliopistonäkemyksiä ja esitän niistä oman tulkintani. Luen Wallgrenia ja Niiniluotoa tiiviinä lähilukuna. Ensimmäiseksi käsittelen Wallgrenin kolumnia, jota tarkastelen etupäässä kronologisesti. Tämän jälkeen käsittelen Niiniluodon kolumnia, jota tarkastelen enemmänkin temaattisesti. Wallgren tarjoaa vertailukohdan, jota vasten Niiniluodon arviointi on hedelmällisempää. Lisäksi hyödynnän helmikuussa 2009 annettua yliopistolakiesitystä siltä osin kuin se on tarpeellista Wallgrenin ja Niiniluodon käsittelyn kannalta.

5.1. Yliopistolaki on kolonisaatiolaki

5.1.1. Globaali kehitys

Thomas Wallgren kommentoi hallituksen helmikuussa 2009 annettua esitystä yliopistolaiksi, ottaa kantaa laajemmin uudistuksesta käytyyn keskusteluun sekä käsittelee erilaisia ongelmia, joita yliopistouudistukseen liittyy. Omaa tekstiään ja näkökulmaansa hän perustelee seuraavalla tavalla:

Arvostamani vanhempi kollegani Helsingin yliopiston kansleri Ilkka Niiniluoto on valtioneuvoston istunnossa helmikuussa 2009 suhtautunut pääasiassa myönteisesti

hallituksen esitykseen yliopistolaiksi. Vastaavaa kritiikkittömyyttä esiintyy kollegojeni joukossa laajemminkin niin Helsingin yliopistossa kuin muualla. Haluan tässä esittää pääpiirteissään selityksen sille, miksi heidän arvionsa on niin paljon myönteisempi kuin omani. Selitykseni voi myös nähdä kommenttipyyntönä – tai hätähuutona.¹⁹⁴

Wallgren aloittaa kolumninsa tarkastelemalla yliopistouudistuksen globaaleja kytköksiä, joista keskeisimmät liittyvät koulutuksen markkinaehdollistumiseen sekä tietokapitalismiin:

Kasvatuksesta ja koulutuksesta – ”koulutuspalveluista”! – yritetään tehdä globaalia bisnestä, mutta hyvinvointipolitiikan pilaamat, tiedon vapautta ja koulutuksen yhdenvertaisuutta arvostavat kansalaiset haraavat vastaan. Suomessa merkittäviä markkinaistamisaskeleita on kyetty ottamaan vasta varhaiskasvatuksen ja aikuiskoulutuksen puolella, ja moni kirjastokin on vielä hengissä. Muutospaine on kuitenkin kova.¹⁹⁵

Globaali viitekehys on kuitenkin selvä. Tietoyhteiskunnan nousu sitoo valtioiden ja alueiden valtaintressit ja suurten yritysten markkinaintressit yhä tiiviimmin tiedon tuotantoon ja kiertokulkuun. Taistelu niukkojen resurssien hallinnasta käydään westfaalisen valtiojärjestelmän ja pääoman kilpailulogiikan mukaan.¹⁹⁶

Yliopistouudistus on asetettava tähän globaaliin kontekstiin. Wallgrenin ensisijainen analyysin kohde on yliopistolakiesitys, jota hän luonnehtii ”täydellisen epäkriittiseksi”. Tällä hän tarkoittaa sitä, miten lakiesityksessä tukeudutaan OECD:n ja EU:n linjauksiin niitä tarkemmin pohtimatta ja kyseenalaistamatta.¹⁹⁷ Lisäksi lakiesitys on Wallgrenin mukaan sisäisesti ristiriitainen. Tätä hän perustelee viittaamalla siihen lakiesityksen kohtaan, jossa arvioidaan yliopistojen nykytilaa:

[...] julkista tutkimusjärjestelmäämme ja sen rakenteita voidaan yleisesti pitää monessa suhteessa kansainvälisestikin esimerkillisenä. Niin suomalainen tutkimus kuin koulutuskin ovat saaneet kansainvälisesti hyviä arvioita ja yliopistojen tutkimuksen laatu on kokonaisuutena katsoen jatkuvasti kohentunut. Myös yliopistojen tutkintomäärillä mitattu tuottavuus on lisääntynyt merkittävästi.¹⁹⁸

Ristiriitaista tästä tekee se, että positiivisesta arvioinnista huolimatta yliopistolaitoksessa nähdään suuria ongelmia, jotka vaativat välittömiä toimenpiteitä.¹⁹⁹ Wallgren hyödyntää sitä lakiesityksen kohtaa, jossa esitetään keskeiset yliopistolain tavoitteet: mihin yliopistolailla pyritään ja miten yliopistojen asemaa aiotaan muuttaa. Lakiesityksessä nojataan erityisesti

¹⁹⁴ Wallgren 2009, 75–76.

¹⁹⁵ Wallgren 2009, 74

¹⁹⁶ Wallgren 2009, 74.

¹⁹⁷ Wallgren 2009, 74–75.

¹⁹⁸ HE 7/2009 vp, 27.

¹⁹⁹ Wallgren 2009, 75.

OECD:n maatumkintaan ja siinä esitettyihin arvioihin yliopistojen ongelmista ja kehittämistoimenpiteistä:

Jotta yliopistot voisivat nykyistä paremmin vastata yhteiskunnan muutosvaatimuksiin, tulee niiden autonomiaa lisätä. Tätä kautta yliopistot voivat monipuolistaa taloudellista perustaansa ja hankkia joustavasti ulkopuolista rahoitusta, ohjata investointeja strategisesti merkittävillä alueill[e] ja hankkia osakkeita, muuta omaisuutta sekä osallistua yritystoimintaan ja harjoittaa sitä itse, kohdentaa mahdollisia ylijäämiään nykyistä joustavammin strategisille osa-alueilleen, lisätä hajautetulla tasolla tuottavuuttaan etenkin henkilöstön käytössä ja käyttää uusia palkkausrakenteita, lisätä mahdollisuuksiaan sijoittaa henkilöstöään, siirtää resursseja opintoalalta toiselle tarpeiden ja kysynnän muutosten mukaisesti sekä harjoittaa vapaampaa maksupolitiikkaa.²⁰⁰

Wallgrenin mainitsemista ”valtioiden ja alueiden valtaintresseistä” ja ”suurten yritysten markkinaintresseistä” päästään hänen kolumninsa keskeiseen argumenttiin, jossa tarkastelunäkökulmana ovat yhteiskunnalliset voimat, niiden muutokset ja vaikutukset yliopistoihin. Hän esittää seuraavan teesin: *Yliopistolaki on kolonisaatiolaki*.

5.1.2. Solidaarisuus, kolonisaatio ja autonomia

Yliopistolaki on kolonisaatiolaki -teesi on Wallgrenin sovellus Jürgen Habermasin kolonisaatioteesistä, joka kuvaa sitä, miten yhteiskunnassa kaksi ohjaavaa voimaa, julkinen valta ja markkinat valtaavat alaa kolmannelta eli solidaarisuudelta ja kommunikatiiviselta järjeltä ihmisten välisen kanssakäymisen ohjaavana voimana. Yliopistolakiesitys (sekä samalla koko yliopistouudistus) on Wallgrenin mukaan ”kouluesimerkki kolonisaatioyrityksestä Habermasin tarkoittamassa mielessä”.²⁰¹

Yliopistomaailmaan sijoitettuna julkista valtaa, markkinoita ja solidaarisuutta edustavat (tässä järjestyksessä) opetusministeriön ohjausvalta, markkinaohjaus sekä yliopistoyhteisö. Tarkastelunäkökulma on siis yliopistojen valtiollisuudessa, yliopistojen markkinaehtollistumisessa sekä yliopistoyhteisössä, jota Wallgren arvioi näiden kahden näkökulman avulla. Yhdistävänä teemana on yliopiston autonomia, jonka avulla Wallgren problematisoi sekä yliopistolakia että laajemmin yliopistojen asemaa yhteiskunnallisena instituutiona.

²⁰⁰ HE 7/2009 vp, 28.

²⁰¹ Wallgren 2009, 76.

Wallgren lähtee siitä, että autonomiassa ei ole kyse vain teknis-juridisesta käsitteestä, julkisoikeudellisesta itsenäisen oikeushenkilön asemasta, vaan autonomialla on yhteiskunnallisesti ja moraalisesti tarkasteltuna olennaisempia sisältöjä.²⁰² Autonomian hän määrittelee seuraavasti:

Perustavimmillaan autonomia on tasavertaisten ja vapaiden ihmisten kommunikatiiviseen järjestykseen nojaavaa yhteistyötä.²⁰³

Tämä valistusajattelun kantilainen vivahde habermasilaisittain puettuna on perustana sille, Wallgren määrittelee yliopistoyhteisön autonomian:

Yliopistoyhteisö, jossa tutkimuksen ja opetuksen kehitys tapahtuu tutkijoiden ja opiskelijoiden tasavertaisen vuorovaikutuksen perusteella, on perusmalli kommunikatiiviselle järjestykselle, eräänlaiselle autonomialle.²⁰⁴

Yliopiston autonomiassa on siis perustavimmillaan kyse siitä, miten habermasilainen solidaarisuus läpäisee koko yliopistoyhteisön. Wallgren tosin näkee tällaisessa näkökulmassa selviä ongelmia, jotka liittyvät liikaan idealismiin:

Seminaari, jossa kaikki osallistujat saavat vapaasti esittää näkemyksiään ja jossa luotamme parhaan argumentin pakottomaan pakkoon, on parhaimmillaan toteutunut utopia. Tämän utopian tähden yliopistoissa, kuten tiedeyhteisössä laajemminkin, on aina ollut taipumusta suhtautua idealistisesti tiedeyhteisön autonomiaan. Tuossa idealismissa on vinha totuuden perä. Tähän idealistiseen unelmaan yliopistolaki autonomiapuheellaan viittaa ja siitä se hakee legitimoivaa voimaa.²⁰⁵

Wallgrenin kritiikki voidaan tiivistää seuraavasti: Koska autonomia näyttäytyy liian idealistisena ja utopistisena, niin yliopistolaiset eivät näe yliopistolain julkilausutun lakitekstin taakse, niihin voima- ja valtasuhteisiin, jotka yliopistoon vaikuttavat ja tulevat jatkossa vaikuttamaan. Näin Wallgrenin teksti vetoaa yliopistolaisiin ja siihen, että näitä globaaleja kytköksiä tarkasteltaisiin yliopistoissa kriittisemmin.

Edellä mainituista varauksista huolimatta Wallgren näkee yliopiston ensisijaisesti solidaarisena yhteisönä. Hän ei suoraan esitä että itsenäisen oikeushenkilön asema, ”oikeudellinen” autonomia ja yliopistoyhteisön autonomia sulkisivat toisiaan pois. Lainsäädännöllä ja taloudellisilla intresseillä voi olla myönteisiäkin vaikutuksia solidaarisuuteen perustuvan

²⁰² Wallgren 2009, 76.

²⁰³ Wallgren 2009, 76.

²⁰⁴ Wallgren 2009, 76.

²⁰⁵ Wallgren 2009, 76.

autonomian kannalta.²⁰⁶ Yliopistolain tapauksessa hän suhtautuu tähän mahdollisuuteen kuitenkin epäillen, koska oikeudellisen autonomian lisääntyminen ei automaattisesti lisää yliopistoyhteisön omaa ohjausvaltaa.²⁰⁷ Wallgren esittää kaksi kysymystä, joita on pohdittava, mikäli halutaan arvioida sekä valtio-ohjauksen että markkinaohjauksen vaikutuksia:

Ensinnäkin on kysyttävä, väheneekö opetusministeriön ohjausvalta todella vai muuttaako se vain muotoaan? Ja toiseksi: siirtääkö lakiesitys valtaa solidaarisuudesta kumpuavan vapaan ja laajassa mielessä rationaalisen tahdonmuodostuksen vaiko pikemminkin markkinaohjauksen suuntaan?²⁰⁸

Wallgrenin näkökulma on siinä, toteutuuko autonomia yliopistoyhteisön itsemääräämisoikeuden merkityksessä:

Oikeudellisesta autonomista tulee todellista solidaarisuuteen, vapaan ja tasa-arvoisen yhteisön järjenkäyttöön perustuvaa autonomiaa vain mikäli markkinamekanismin ja valtiovallan välineellinen vaikutusvalta yliopiston toiminnassa ei samaan aikaan ainakaan merkittävästi kasva.²⁰⁹

Koska Wallgrenin mukaan yliopistoyhteisön autonomia ei toteudu automaattisesti, niin hän tämän jälkeen tarkastelee yksityiskohtaisesti niitä mekanismeja, jotka mahdollisesti estävät solidaarisuudesta kumpuavan yliopistoyhteisön autonomian toteutumisen. Kyseessä on sekä julkisen vallan sekä markkinoiden kolonisaatioteesien tarkempi erittely.

Julkisen vallan kolonisaatiota Wallgren perustelee esittämällä muutamia yliopistojen rahoitusta käsitteleviä lakiehdotuksen pykälä. Pykälä 45 antaa opetusministeriölle vallan päättää yliopistojen määrällisistä ja laadullisista tavoitteista, jos niitä ei saada valtakunnallisesti tai alakohtaisesti sovitettua yhteen. Pykälässä 46 määrätään perusrahoituksen ja tuloksellisuusrahoituksen kriteereistä sekä annetaan opetusministeriölle oikeus laittaa rahoituksen käytölle ehtoja ja rajoituksia. Pykälä 48 edellyttää yliopistoja toimittamaan opetusministeriölle sen määräämät koulutuksen ja tutkimuksen arvioinnin, kehittämisen, tilastoinnin ja muut seurannan ja ohjauksen edellyttämät tiedot ministeriön päättämällä tavalla.²¹⁰

²⁰⁶ Wallgren 2009, 76.

²⁰⁷ Wallgren 2009, 76.

²⁰⁸ Wallgren 2009, 76.

²⁰⁹ Wallgren 2009, 76–77.

²¹⁰ HE 7/2009 vp, 105–106.

Näillä pykälillä Wallgren perustelee sitä, miksi opetusministeriön ohjausvalta ei välttämättä siirry suoraan yliopistoille vaan pikemminkin asettaa uusia entistä tiukempia kontrollinvälineitä. Samalla yliopistojen rahoitus asetetaan riippuvaisemmaksi kulloisistakin poliittisista trendeistä.²¹¹ Hän tosin esittää tähän ankaraankin kritiikkiinsä muutamia varauksia:

On totta, etteivät nämä lakipykälät vielä välttämättä johda valtiovallan holhousvallan kasvuun. Paljon jää riippumaan määräysten soveltamisesta ja poliittisesta tahdosta. Periaatteellinen ongelma on lain yliopistoille antama heikko asema tässä tahdonmuodostuksessa. Poliittinen ongelma ainakin lyhyellä tähtämellä on nykyisten vallanpitäjien tahdon laatu.²¹²

Tämän jälkeen Wallgren tarkastelee lähemmin markkinakolonisaatioteesiään: minkälaiset uudet ohjausvoimat yliopistoon vaikuttavat julkisen vallan lisäksi. Markkinakolonisaatiota hän tarkastelee jo kolumninsa alussa hahmottaessaan yliopistouudistuksen globaaleja kytköksiä ja niitä tavoitteita, joihin yliopistolaki pyrkii. Hän korostaa yliopistouudistuksen tiedepoliittista merkitystä ja tieteen markkinaehdollistumista, joita hän tarkastelee akateemisen vapauden näkökulmasta. Yksi Wallgrenin keskeisimpiä argumentteja on se, ettei yliopistolain takaama tutkimuksen ja opetuksen vapaus ei ole riittävä tae tämän vapauden toteutumiseksi:

Yliopistolaki säilyttää lähtökohtaisesti muuttumattomana opetuksen vapauden ja tieteen harjoittajan vapauden ”valita tutkimusaiheensa ja menetelmänsä”. Se [yliopistolaki] ei kuitenkaan huomioi millään tavalla sellaisia esityksen tuomia muutoksia, joista nähdäkseni seuraa tarve luoda kompensoivia määräyksiä tiedon ja tutkijan vapaudesta – jos niiden rapautumista ei haluta sallia.²¹³

Tällaisia muutoksia ja tarvetta kompensatiolle Wallgren näkee tekijänoikeuslain ja virkasuhteiden muutoksen yhdistelmässä, joka hänen mukaansa saattaa aiheuttaa sen, ettei ”yliopistojen tutkijoilla enää pääsääntöisesti ole tekijänoikeuksia tuotoksiinsa eikä siksi myöskään valtaa päättää tulostensa kohtalossa tietojärjestelmässä.”²¹⁴ Lisäksi Wallgren mainitsee aivan olennaisina muutoksina yliopistojen rahoituksen monipuolistamisen, joka voi hänen mukaansa tuoda yliopistoihin sellaista rahaa, johon liittyy voitontavoittelun intressi patenttien ja yrityssalaisuuksien vaikutuksesta. Tämän hän näkee vaarana sekä tiedon vapaalle kiertokululle että samalla tutkijan vapaudelle.²¹⁵

²¹¹ Wallgren 2009, 77.

²¹² Wallgren 2009, 77.

²¹³ Wallgren 2009, 75.

²¹⁴ Wallgren 2009, 75.

²¹⁵ Wallgren 2009, 75.

Markkinaehdollistumista Wallgren perustelee lisäksi yliopistolakiesityksen perusteluosan tekstillä. Hän hyödyntää muun muassa seuraavia lakiesityksen kohtia:

Valtion rahoituksella turvataan kaikille yliopistoille kohtuulliset taloudelliset edellytykset lakisääteisten tehtävien hoitamiseen. Yliopistojen saama ulkopuolinen rahoitus ei vähentäisi valtion rahoituksen määrää. Tavoitteena on, että muutosvaiheessa yliopistojen keskinäiset rahoitussuhteet eivät olennaisesti muutu ja että pidemmällä aikavälillä toiminnan tuloksellisuus heijastuu yksittäisen yliopiston saamaan rahoitukseen.²¹⁶

Rahoitusmallilla turvataan pitkäjänteisen kehittämisen mahdollisuudet kannustaen yliopistoja samalla profiloitumisen ja jatkuvan laadun parantamisen ohella tuottavaan ja taloudelliseen toimintaan.²¹⁷

Yliopistojen liiketoiminta muodostuu muun muassa täydennyskoulutuksesta ja markkinahintaisista tutkimushankkeista.²¹⁸

Wallgren kiinnittää huomiota erityisesti kohtiin ”toiminnan tuloksellisuus”, ”taloudellinen toiminta” ja ”markkinahintaiset tutkimushankkeet”. Vaikka hänen mukaansa uuden lain seurauksena yliopistoja ei välttämättä ryhdytä suoraan palkitsemaan ulkopuolisen rahoituksen hankkimisesta, niin yliopistoille luodaan tähän kannustimia. Toisaalta Wallgren pitää mahdollisena, että jatkossa yliopistoja aiotaan palkita siitä, miten ne onnistuvat suuntaamaan tutkimusresurssejaan kaupallisesti tuotteistettavalla tavalla.²¹⁹

Näin yliopiston toimintaa alkavat ohjata uudet voimat, jotka ovat täysin vastakkaisia yliopistoyhteisön itseymmärrykselle ja autonomialle. Tämän hän kytkee myös opetuksen kehitykseen ja siihen, minkälaisia vaikutuksia yliopisto-opetuksen muutoksilla on tutkimuksen tulevaisuuteen:

Autonominen tiedeyhteisö suuntaa opetuksensa voimavarat ja kehittää opetustaan tiedeyhteisön omalakisena, markkinoiden näkökulmasta anarkistisen järjenkäytön perusteella. Suomen yliopistoissa opetuksen kehitystä alkaa ilmeisesti jatkossa ohjata myös välitön markkinaintressi – ainakin mikäli yliopistot eivät päätä olla käynnistämättä kaupallista täydennyskoulutusta, maksullisia maisteriohjelmia yms. liiketoimintaa. Jos opetuksen ja tutkimuksen yhteys halutaan tällöin vielä säilyttää, tuodaan myös tutkimuksen kehitykseen samoilla liiketoiminnallisilla ratkaisuilla markkinaistava elementti.²²⁰

²¹⁶ HE 7/2009 vp, 73.

²¹⁷ HE 7/2009 vp, 73–74.

²¹⁸ HE 7/2009 vp, 77.

²¹⁹ Wallgren 2009, 77.

²²⁰ Wallgren 2009, 78.

Kyse on siitä, miten koulutuksen markkinaehtollistuminen vaikuttaa suoraan tutkimukseen. Yliopistossa tutkimusta ja opetusta ei voida erottaa toisistaan, oli lähtökohtana sitten ”anarkistinen järjenkäyttö” tai ”välittömät markkinaintressit”. Markkinakolonisaatiossa on siis kyse sellaisista yliopistoista riippumattomista rakenteellisista muutoksista, joilla on entistä suuremmat vaikutukset myös yliopistossa tehtävään tutkimukseen ja opetukseen. Kyse ei ole kuitenkaan siitä, että yliopistoista tehdään yksityisiä ja julkisesta rahoituksesta riippumattomia yrityksiä. Wallgrenin ydinajatuksena ja yhtenä keskeisenä argumenttina onkin se, että sekä julkisen vallan että markkinoiden intressit tukevat toisiaan. Opetusministeriö julkisen vallan edustajana pyrkii rahoituskriteerien avulla suuntaamaan yliopistojen tiedonintressiä markkinaehtoiseen suuntaan.

Ottamalla yliopistoyhteisön tarkastelunsa kiintopisteeksi ja liittämällä se osaksi julkisen vallan ja markkinoiden kolonisaatiota Wallgren päätyy seuraaviin johtopäätöksiin:

Muun muassa edellä esitetyin perustein pidän toteen näyttämättömänä väitettä, jonka mukaan hallituksen esitys uudeksi yliopistolaiksi lisää missään järkevissä mielessä yliopistojen autonomiaa. Pidän samalla mahdollisena, ettei valtiovallan ohjausvalta muutoksen myötä ainakaan heikkene ja todennäköisenä, että yliopistojen tutkimuksen ja opetuksen kehitys markkinaehtollistuu enenevässä määrin.²²¹

Koska Wallgrenin kolumni on julkaistu aikana, jolloin laki oli vielä eduskunnan ja hallituksen käsittelyssä (lain kaatuminen oli teoriassa mahdollista), niin hän korostaa lain *mahdollisia* vaikutuksia. Kuitenkin nämä mahdolliset vaikutukset hän liittää osaksi yliopistojen nykytilan arviointia. Wallgrenin näkökulma on erityisesti tiedepolitiikassa ja globaaleissa trendeissä. Hänen mukaansa näillä on rakenteellista vaikutusta koko yliopistoinstituutioon: tieteeseen, tutkimukseen ja opetukseen sekä tätä kautta yksittäisten tutkimus- ja opetushenkilökunnan jäsenten ja opiskelijoiden asemaan.

5.2. Yliopistouudistus on itsenäisyystaistelua

Tarkastelen seuraavissa luvuissa Ilkka Niiniluodon kolumnia. Se on jaoteltu kolmeen osaan ja otsikoitu siten, että jokainen osa on vastaus Wallgrenin väitteisiin julkisen vallan ja markkinoiden kolonisoivasta vaikutuksesta yliopistoyhteisön elämismailmaan. Näitä teemoja Niiniluoto käsittelee omasta näkökulmastaan. Kolumni sisältää lisäksi lyhyen johdannon.

²²¹ Wallgren 2009, 78.

Aluksi Niiniluoto tarkastelee yliopistojen valtio-ohjauksen ongelmia (Yliopistot valtiovallan pauloissa), sitten yliopistoyhteisön tematiikkaa (Solidarisuuden kentät) ja lopuksi yliopistojen, tieteen ja markkinaohjauksen välisiä suhteita (Yliopistot markkinoiden armoilla?).

Niiniluodon kolumnia värittää tietty itsereflektiivinen ote. Niiniluoto on tilanteessa, jossa hän joutuu puolustamaan näkemyksiään ja perustelemaan sekä uudistusmyönteisiä kantojaan että omaa toimintaansa yliopiston rehtorina ja kanslerina. Kolumni onkin osittain kooste Niiniluodon aiemmista näkemyksistä ja kokemuksista, joita hän reflektoi yliopistouudistukseen ja siitä käytyyn keskusteluun. Tämän keskustelun uudistuskriittisistä tai uudistusvastaisista äänistä Niiniluoto nostaa esiin Thomas Wallgrenin, jonka kirjoitus edustaa hänen mukaansa kriittisen näkökulman parhaimmistoa:

Yliopistouudistuksen vastustajat ja jarruttajat esittivät vuoden 2009 alussa käyntiin päässeessä debatissa sisällöltään monenlaisia kannanottoja. [...] Vastustajien kirjoituksista parhaita on Thomas Wallgrenin kolumni [...] jossa aiheeseen huolella perehtyen pyritään selittämään lain kannattajien unohduksia ja erehdyksiä.²²²

Vaikka Niiniluoto kehuu Wallgrenia huolellisesta perehtymisestä ja pitää habermasilaista näkökulmaa kiinnostavana analyysin välineenä, niin samalla Wallgrenin teoreettiset valinnat saavat osakseen ankaraa kritiikkiä. Niiniluodon mukaan Wallgren ei onnistu tavoitteessaan eli yliopistouudistuksen ja yliopistojen yhteiskunnallisen aseman analyysissa:

Wallgrenin esittämä valtasuhteiden käsittely on kuitenkin tärkeiltä osin puutteellista. Oman kokemukseni perusteella olen myös taipuvainen epäilemään habermasilaisen ajattelun sopivuutta yliopiston tilanteen ymmärtämiseen.²²³

Niiniluoto hylkääkin koko kolonisaatiovertauksen. Hän ei hyväksy Wallgrenin argumentteja eikä näe yliopistouudistuksessa mitään ongelmia tai uhkakuvia. Koska kolonisaatiovertaus osoittautuu vääräksi yliopistodiagnoosiksi, niin Niiniluoto esittää oman teesinsä: *Yliopistouudistus on itsenäisyystaistelua*. Tämä vertaus kuvaa hänen mukaansa paremmin ja totuudellisemmin sekä yliopistolakia että sen vaikutuksia yliopistojen nykytilaan ja tulevaisuuteen:

Kolonisaatiovertauksen sijasta on osuvampaa luonnehtia yliopistouudistusta itsenäisyystaisteluna.²²⁴

²²² Niiniluoto 2009, 233.

²²³ Niiniluoto 2009, 233.

²²⁴ Niiniluoto 2009, 233.

Niiniluoto käy melko systemaattisesti ja monipuolisestikin läpi uudistusta, sen eri puolia ja siitä käytyä keskustelua. Vaikka hän hylkää Wallgrenin näkökulman, niin hän kuitenkin hyväksyy sen, että yliopistouudistuksessa on kyse sekä valtasuhteiden analyysistä että yliopistoon kohdistettujen intressien välisestä kamppailusta. Yliopistouudistus on asetettava laajempaan korkeakoulupoliittisen kehukseen, johon vaikuttavat niin kansalliset kuin kansainväliset intressit:

Kaikkialla maailmassa yliopistouudistusten taustatekijöinä ovat olleet valtioiden ja valtioliittymien menestysstrategiat, joissa panostetaan tutkimukseen ja koulutukseen odottaen niiden tuottona taloudellista kasvua ja sosiaalista hyvinvointia.²²⁵

Niiniluoto tunnustaa sen, että yliopistouudistuksen taustalla vaikuttaneiden yhteiskunnallisten voimien välisen kamppailun tuloksena tutkimuksen ja koulutuksen merkitys yhteiskunnalle määrittäytyy yhä enemmän sen mukaan, miten ne edistävät talouskasvua, innovaatioita ja kilpailukykyä. Tätä voidaan jossain määrin pitää myönnytyksenä Wallgrenin näkemyksille.

Niiniluodon näkökulma on kuitenkin täysin vastakkainen. Jos Wallgrenilla ”menestysstrategiat” liittyvät lähinnä globaaleihin koulutusmarkkinoihin, koulutuspalveluihin ja tiedon markkinaehdollistumiseen, jotka ovat vastakkaisia hyvinvointipoliittisille tavoitteille, niin Niiniluodon mukaan tilanne on päinvastainen. Nämä tavoitteet eivät ole ristiriidassa keskenään vaan pikemminkin tukevat toisiaan: yliopiston tehtäviin tutkimuksen ja koulutuksen edistäjänä voidaan aivan hyvin liittää taloudellisen kasvun tuotto-odotukset.

Globaalien valtasuhteiden lisäksi Niiniluoto tuo esiin Helsingin yliopiston sisäiset valtakamppailut ja niiden vaikutuksen hänen omaan ajatteluunsa. Kolonisaatiovertauksen hylkääminen ja vastakkaisen näkökulman ottaminen kertoo samalla tieteellisen lähestymistavan hylkäämisestä. Jos Wallgren analysoi yliopistouudistusta tieteellisen teorian avulla, niin Niiniluoto perustelee näkemyksiään ensisijaisesti omalla kokemuksellaan. Hän ei esitä itsenäisyystaisteluteesinsä tueksi mitään varsinaista tieteellistä teoriaa, jonka avulla hän loisi vaihtoehdoisen tieteellisen ja systemaattisen tulkinnan yliopistouudistuksesta.

Itsenäisyystaisteluteesin perusta muodostuukin osin Niiniluodon rehtorikauden kokemuksista. Erilaiset jännitteet, kiistat ja ristiriidat nousevat pintaan Niiniluodon kolumnissa:

Kauteni kiivaimman arvostelun sain professori Heikki Patomäen johtamalta protestiliikkeeltä, joka vastusti valtion uuden palkkausjärjestelmän (upj) käyttöönottoa

²²⁵ Niiniluoto 2009, 238.

yliopistoissa vuonna 2005. Tilanne oli rehtorin kannalta turhauttava: valtion tilivirastona yliopistoilla ei ollut päätösvaltaa oman palkkausjärjestelmänsä suhteen, vaan asiasta sopivat keskenään valtion työmarkkinalaitos, opetusministeriö valtiotyönantajan edustajana ja henkilöstöjärjestöt. Moitteet pantiin rehtorin piikkiin.²²⁶

Niiniluoto tuo tässä esiin hänen rehtorinkautensa näkyvimmän kiistan, jossa oli kyse yliopistojen palkkausjärjestelmän uudistuksesta sekä siihen liittyvistä kamppailuista Helsingin yliopistossa.²²⁷ Niiniluoto pyrkiikin omassa analyysissään laajentamaan Helsingin yliopistossa saatuja kokemuksia koskemaan koko korkeakoulupoliittista kenttää. Samalla hän korostaa omaa konkreettista toimintaansa yliopistouudistuksen puolesta:

Vuonna 2002 yliopistojen rehtorien neuvosto julkaisi raportin, jossa monien kansainvälisten esimerkkien pohjalta pohditaan yliopistojen vapauttamista valtion tiliviraston ahtaasta asemasta. [...] Syksyllä 2005 rehtorien neuvosto julkisti ”punaisen manifestin”, jossa yliopistoille vaadittiin valtiosta vapautuvaa itsenäistä oikeushenkilön asemaa. Tätä ohjelmaa lähdin osaltani toteuttamaan neuvoston puheenjohtajana 2006–07. [...] Tulin rehtorien neuvoston edustajana vuodeksi mukaan opetusministeriön asettamaan yliopistolain valmistelun ohjausryhmään.²²⁸

Seuraavissa luvuissa tarkastelen yksityiskohtaisemmin sitä, miten Niiniluoto vastaa Wallgrenin kolonisaatioteeseihin ja miten eri tavoin hän osoittaa kolonisaatiovertauksen virheellisyyden. Jos Wallgrenin valtasuhteiden käsittely on Niiniluodon mukaan puutteellista, edellyttää tämä näiden puutteiden korjaamista. Samalla kyse on siitä, mikä on Niiniluodon näkökulmasta oikeampi ja todenmukaisempi analyysi sekä yliopistouudistuksesta että yliopiston nykytilasta ja tulevaisuudesta.

5.3. Yliopisto yhteisönä ja kilpailun kenttänä

Ensimmäinen käsittelemäni aihepiiri koskee yhteisöllisyyden ja solidaarisuuden toteutumista ja mahdollisuutta yliopistossa. Tässä Niiniluoto ottaa solidaarisuusargumentin kriittisen tarkastelun kohteeksi. Samalla kyse on siitä, voidaanko yliopistoa tarkastella yliopistoyhteisön tai tiedeyhteisön näkökulmasta, ja jos voidaan niin millä edellytyksillä. Lisäksi tarkastelen tarkemmin sitä, miten Niiniluoto kolumnissaan suhtautuu yliopistouudistuksen vastustajiin ja

²²⁶ Niiniluoto 2009, 233–234.

²²⁷ Uuden palkkausjärjestelmän ympärille syntyneistä kamppailuista (ns. upj-debatti) ks. Vanttaja 2010, 95–104 sekä Patomäki 2005, 11–22.

²²⁸ Niiniluoto 2009, 234.

uudistuskriittisiin ääniin ja miten tätä voidaan tulkita solidaarisuuden ja yhteisöllisyyden näkökulmasta.

5.3.1. Solidaarisuutta vai kilpailua?

Niiniluoto kytkee solidaarisuuden ja yliopistoyhteisön tematiikan toisiinsa kahdella tavalla. Kysymys on hänelle ensinnäkin siitä, sopiiko solidaarisuus ylipäänsä yliopistoon ja toiseksi siitä, onko yliopistoa tarkasteltava ensisijaisesti yliopistoyhteisönä vai laajempaa tiedeyhteisönä. Niiniluoto suhtautuu hyvin skeptisesti koko ajatukseen yliopistosta solidaarisena yhteisönä:

Olisi kuitenkin naiivia olettaa, että yliopisto on kauttaaltaan solidaarisuuden läpäisemä.²²⁹

Hän ei siis hylkää solidaarisuuden mahdollisuutta kokonaan. Samalla hän löytää omasta ajattelustaan yhtymäkohtia Wallgrenin näkemyksiin, erityisesti mahdollisuudesta kommunikatiivisen järjen toteutumiseen yliopistossa sekä siihen liittyvään idealismiin:

Kuten Wallgren toteaa, tämä utopia voi parhaimmillaan toteutua tieteellisessä seminaarissa, jossa paras argumentti voittaa. Olenkin filosofikollegan kanssa samaa mieltä, että juuri tähän toimintamalliin perustuu tieteen rationaalisuus totuuden etsinnässä [...]²³⁰

Niiniluoto kuitenkin kritisoi Wallgrenia siitä, että hän pitää yliopistoa suljettuna tai eristäytyneenä yhteisönä:

Olisi outoa ajatella, että yliopisto on jyrkkärajaisesti erillinen solidaarisuuden saareke. Habermasilaista kommunikatiivista rationaalisuutta löytyy myös muun julkisen ja yksityisen sektorin piiristä.²³¹

Niiniluodon ajatuksena on myös se, ettei yliopistoa voida pitää yhteiskunnasta erillisenä instituutiona, jossa solidaarisuus joko toteutuu tai on toteutumatta. Tämä tulee ilmi myös siinä, miten Niiniluoto tarkastelee yliopistoyhteisön ja tiedeyhteisön tematiikkaa. Hänen mukaansa Wallgren tarkastelee solidaarisuutta liian suppeasti vain yliopistoyhteisön ominaisuutena. Niiniluoto korostaa sitä, ettei tiedeyhteisö rajoitu vain yliopistoon, vaan kattaa laajemmin kaikki ne, jotka ovat saaneet yliopistollisen koulutuksen:

²²⁹ Niiniluoto 2009, 238.

²³⁰ Niiniluoto 2009, 238.

²³¹ Niiniluoto 2009, 238.

Myös tiedeyhteisön piiri on yliopiston rajoja laveampi. Yhteiskunnan eri aloilla toimii suuri määrä yliopiston kasvatteja, esimerkiksi dosentteja ja tohtoreita, joilla on koulutus tieteelliseen ajattelutapaan sekä kyky ja halu edistää alma materinsa menestystä tutkimuksessa ja opetuksessa.²³²

Kun Wallgren yrittää hahmottaa koko yliopistoa kommunikatiiviseen järjenkäyttöön perustuvana yhteisönä, liittää Niiniluoto tämän ajatuksen ainoastaan osaksi tieteen sisäistä kehitystä ja tieteen tehtävää, pyrkimystä totuuden etsintään. Kommunikatiivisen järjenkäytön ja solidaarisuuden nostaminen koko yliopistoinstituution tasolle ei ole mahdollista, koska erilaiset kilpailun muodot ovat aina olleet osa yliopistoa:

Akateemisessa maailmassa on vuosisatojen ajan kilpailtu asemista ja voimavaroista. Reilu ja kannustava kilvoittelu korkeasta laadusta on sinänsä hyvä asia, mutta yliopisto- ja tiedepolitiikassa ovat pelissä myös henkilö- ja ryhmäkohtaiset edut – mikä näkyy esimerkiksi tiedekuntaneuvostojen ja laitosten johtoryhmien toiminnassa. Kansainvälisellä tasolla kilpailuun tulevat mukaan myös yliopistokohtaiset ja kansalliset intressit.²³³

Näin Niiniluoto asettaa solidaarisuusargumentin vastakohtaksi kilpailuargumentin, joka on yksi hänen keskeisimpiä argumentteja yliopistouudistuksen puolesta sekä laajemmin tapa hahmottaa koko yliopistoinstituution luonnetta. Kilpailuargumentti voidaan jakaa neljään osaan: yliopistolaisten keskinäiseen kilvoitteluun, laitos- ja tiedekuntatason sisäiseen ja keskinäiseen kilpailuun, yliopistojen väliseen kilpailuun sekä yliopistojen käyttämiseen osana valtioiden välistä kilpailua. Näistä ensimmäisessä on kyse yksilötason kilpailusta ja kolmessa jälkimmäisessä erilaisista institutionalisoidummista kilpailun muodoista.

Niiniluodon argumentaatioissa on kaksi piirrettä. Ensinnäkin hän luo oman näkökulman sille, *miten* yliopistoja on tarkasteltava. Hän tuo esiin sen muutoksen, joka on merkinnyt yksilöllisen kilpailun institutionalisoitumista ja laajentumista koskemaan laitoksia, tiedekuntia ja kokonaisia yliopistoja. Samalla hän tuo esiin sen, miten koulutus- ja tiedepolitiikan rahoituksen muutokset ovat näkyneet suoraan laitos- ja tiedekuntatasolla.

Toiseksi Niiniluoto tekee seuraavat johtopäätökset: solidaarisuusnäkökulma on hylättävä, koska jo yksilötasolla kilpailusta on tullut niin vahva yliopistolaisten keskinäisiä suhteita määrittävä ominaisuus. Solidaarisuusnäkökulma ei ole mielekäs, koska kilpailuun elimellisesti kuuluva kamppailu resursseista ja intresseistä on tiedeyhteisön sisäistä ja keskinäistä kilvoittelua vahvempaa. Resursseista ja kansallisista intresseistä käytävä kamppailu määrittää

²³² Niiniluoto 2009, 238.

²³³ Niiniluoto 2009, 238.

rajat sille miten tiedeyhteisö tai yliopistoyhteisö voi toimia ja olla olemassa. Toisaalta Niiniluoto korostaa tiedeyhteisöä yliopistosta riippumattomana yhteisönä. Koska tiedeyhteisön olemassaolo ja kehitys eivät ole sidoksissa yliopistoihin, niin tiedeyhteisön tulevaisuus ja solidaarisuuden mahdollisuus eivät riipu yliopistolainsäädännön muutoksista.

Solidaarisuus/kilpailu -kahtiajako muodostaa yhden keskeisimmän eron Wallgrenin ja Niiniluodon välillä. Samalla se on esimerkki siitä, miten ideologisessa kamppailussa on kyse (tarkastelijan mielestä) oikean näkökulman ottamisesta yliopistoon. Kyseessä on kamppailu yliopistoyhteisön oikeasta tulkinnasta. Tämä näyttäytyy lisäksi gramscilaisesti kamppailuna siitä, mitä yliopisto on ja mitä yliopiston pitää olla.

Wallgrenin näkökulmaa voidaan luonnehtia normatiiviseksi. Hän vetoaa yliopiston yhteisölliseen luonteeseen. Yliopistoa on viime kädessä pidettävä yhteisönä, jossa tutkijoilla, opettajilla ja opiskelijoilla on yhteisiä tieteeseen ja tutkimukseen liittyviä intressejä. Yliopistoa voidaan kehittää etsimällä niitä kohtia, jotka yhdistävät yliopistolaisia. Tähän voidaan päästä vapaan ja rationaalisen tahdonmuodostuksen avulla. Kun Wallgren kirjoittaa siitä, miten kommunikatiivinen järjenkäyttö on parhaimmillaankin toteutunut utopia, on ajatuksena samalla se, että tällaiseen utopiaan voidaan pyrkiä ja siihen voidaan yliopistossa päästä. Kyse siitä, mitä yliopiston *pitää olla*.

Niiniluodon näkemystä voidaan puolestaan pitää käytännöllisenä. Hänen mukaansa yliopistoyhteisön toimintaa rajoittavat erilaiset kilpailun perustuvat rakenteet. Sekä yksilölliset että rakenteelliset kilpailun muodot ovat välttämättömiä ja olennainen osa yliopiston luonnetta. Niiniluoto ei siis väitä, että kilpailu on toivottava tai haluttu ilmiö, mutta hän hyväksyy tämän ilmiön olemassaolon välttämättömänä reunaehtona. Niiniluodon näkökulmasta yliopistouudistuksessa onkin kyse lähinnä vain vallitsevasta yliopistojen sisäisen ja keskinäisen tasapainotilan ja voimasuhteiden säilyttämisestä. Kyse on siitä, mitä *yliopisto todellisuudessa on*.

Tämä on samalla kamppailua siitä, mihin suuntaan yliopistoa halutaan kehittää. Kyse on yliopistoa koskevista määrittelykamppailuista, yliopiston määrittelemisestä ja niistä tehtävistä johtopäätöksistä. Wallgrenin mukaan on myös olemassa muita mahdollisia ”todellisuuksia”. Kilpailu yliopistossa ei ole niiden luonnollinen ominaisuus, vaan sen olemassaololle on tarkoituksella luotu rakenteellisia edellytyksiä.

Koska Niiniluoto pitää solidaarisuusnäkökulmaa rajoittuneena ja puutteellisena, niin hän ei yritä pohtia vaihtoehtoisia näkökulmia yliopiston tarkasteluun. Hänelle ajatus kommunikatiivisen järjenkäytön toteutumisesta yliopistossa on sen utopistisuuden vuoksi hylättävä. Vetoamalla yliopistojen kilpailulliseen todellisuuteen tarkoittaa samalla sitä, että yksilöllinen ja institutionaalinen kilpailu ovat ainoita mahdollisia yliopiston todellisuuksia.

Tästä voidaan johtaa yksi keskeinen tapa, jolla Niiniluoto perustelee kolonisaatioteesin virheellisyyttä. Minkäänlaista kolonisaatiota ei voi tapahtua, koska ei ole mitään solidaarista yliopistoyhteisöä, jota markkinat tai julkinen valta voisi kolonisoida.

5.3.2. Yliopistoyhteisö uudistuksessa

Yksi esimerkki solidaarisuuden ja yliopistoyhteisön merkityksestä Niiniluodon ajattelussa on hänen suhtautumisensa yliopistouudistukseen prosessina ja siinä, miten hän ottaa huomioon tutkimus- ja opetushenkilökunnan sekä opiskelijat osana tätä prosessia. Tämä on samalla solidaarisuus/kilpailu -asetelman laajennus.

Tutkijoiden, opettajien ja opiskelijoiden toiminta uudistusta vastaan on yksi Niiniluodon kritiikin kohde. Lähtökohta on tietysti se, miten yliopistouudistus on aiheuttanut voimakkaan vastareaktion, luonut ristiriitoja ja synnyttänyt jänniteitä yliopistokentälle. Tämä näkyy sekä Wallgrenin että Niiniluodon kritiikissä omia kollegojaan kohtaan. Kun Wallgrenin kritiikki kohdistuu liian myönteiseen ja välinpitämättömään suhtautumiseen yliopistolakiin, niin Niiniluodon mukaan yliopistouudistuksesta on annettu aivan vääränlainen kuva:

Yllättävän voimakkaita olivat huolet ja pelot, joiden pohjana olevat uhkakuvat ovat mielestäni aiheettoman värikkäästi maalattuja.²³⁴

Näitä pelkoja ja huolia hän haluaa omalla tekstillään poistaa. Samalla hän ei ymmärrä sitä, miksi uudistus sai niinkin suuren vastustuksen:

Nuoret ja varttuneet radikaalit omaksuivat ideologisista tai taktisista syistä konservatiivisen muutosvastarinnan.²³⁵

Eksplisiittisen kritiikin kohteeksi joutuvat sekä Wallgren että Heikki Patomäki:

²³⁴ Niiniluoto 2009, 233.

²³⁵ Niiniluoto 2009, 236.

Valtiouskollisuus tarttui myös kansalaisjärjestöaktivistina, EU-kriitikkona ja kunnallispoliitikkona kokeneeseen Thomas Wallgreniin [...] ²³⁶

[...] uusliberalismin ryvettämää uutta julkishallintoa ruotivan teoksen [...] kirjoittaja olikin äkillisesti kääntänyt takkinsa muuttuen valtion virastojen ja virkamiesaseman ihailijaksi, jonka suosituksen mukaan olisi parempi alistua valtion palkkausjärjestelmään ja tuottavuusohjelmaan kuin itsenäistyä oikeushenkilöksi. ²³⁷

Tämän lisäksi Niiniluodon kritiikki kohdistuu yliopistolaisten yleiseen passiivisuuteen:

Yliopistolaisia pidettiin monin tavoin – puheissa, kirjoituksissa, keskustelutilaisuuksissa, tiedotteissa, nettisivuilla – ajan tasalla lain valmistelusta, mutta kiinnostus oli laimeahkoa. Kun loppusyksyllä 2008 kirjoitin humanistisen tiedekunnan *Humanisti*-lehteen kolumnin ”Humanismikin etenee yliopistouudistuksessa”, en saanut yhtään kommenttia. ²³⁸

Niiniluoto asettuu täysin vastaan niitä näkemyksiä, joiden mukaan yliopistouudistus olisi pitänyt jo alkujaan rakentaa laajapohjaisen keskustelumekanismin avulla. Tästä näkökulmasta erilaisten keskustelutilaisuuksien järjestäminen ja tiedotteiden tekeminen ei ollut riittävää, koska koko keskustelun lähtökohta oli valmiiksi vinoutunut. Yliopistouudistuksen agenda oli jo päätetty hyvissä ajoin etukäteen, kun juuri tähän agendaan olisi pitänyt päästä vaikuttamaan.

Niiniluodon kritiikkiä yliopistolaisten toimintaa kohtaan voidaan tulkita myös solidaarisen yhteisöllisyyden kritiikin kautta. Yliopistouudistuksen ympärille syntyneitä liikehdintää, tutkimus- ja opetushenkilökunnan ja opiskelijoiden yhteistoimintaa voidaan nimenomaan pitää wallgrenilaisessa mielessä esimerkkinä siitä, miten yhteisöllisyys yliopistossa voi toteutua.

Niiniluodon mukaan tässä on kyse vääränlaisesta yhteisöllisyydestä, joka perustuu virheellisiin käsityksiin yliopistouudistuksesta. Kun yliopistolaisten kiinnostus lakia kohtaan kasvoi, niin se kohdistui aivan väärään suuntaan. Niiniluoto käyttääkin hyvin voimakkaita ilmaisuja kuten ”konservatiivinen muutosvastarinta”, ”jarruttaminen” ja ”valtiouskollisuus”.

Niiniluoto ei lainkaan pohdi sitä, onko uudistuksen vastustajien näkökulmassa mahdollisesti jotain sellaista, jonka kanssa hän itse voisi olla samaa mieltä. Hän tarkastelee uudistusta omasta näkökulmastaan eikä ota huomioon vaihtoehtoisia näkemyksiä. Hän ei esimerkiksi kiinnitä huomiota siihen, että jos laajapohjainen keskustelu olisi ollut lainvalmistelun taustalla, niin uudistuksen jarruttajien ja kritikoiden määrä olisi voinut ollut huomattavasti pienempi.

²³⁶ Niiniluoto 2009, 236.

²³⁷ Niiniluoto 2009, 234.

²³⁸ Niiniluoto 2009, 236.

Niiniluodon argumentaatiossa ja yliopistolaisiin kohdistuvassa kritiikissä on kyse ideologisesta kamppailusta yliopistosta julkisen keskustelun tilana. Tämä luku tuo esiin miten ideologinen kamppailu solidaarisuuden ja kilpailun välillä on samalla kamppailua siitä, missä erilaisia näkemyksiä yliopistosta voidaan esittää, minkälaisia näkemyksiä yliopiston sisällä voidaan esittää ja miten näille näkemyksille voidaan saada kannatusta. Tämä on kuvaus julkisen keskustelun tilasta, siitä kenellä on mahdollisuus osallistua ”julkisen diskurssin maailmaan”, ketkä voivat osallistua ongelmien määrittelyyn ja niille asetettuihin ratkaisuihin. Kyse on yliopiston itsensä tunnistamisesta erityisenä julkisuuden muotona.

Niiniluodon näkemys pohjautuu hänen kritiikkiinsä kommunikatiivista järjenkäyttöä kohtaan. Hän liittää kommunikatiivisen järjenkäytön ja rationaalisen tahdonmuodostuksen osaksi vain tieteen sisäistä kehitystä. Sellaista vapaata keskustelua, jossa paras argumentti voittaa, ei voida laajentaa koskemaan keskustelua koko yliopiston tulevaisuudesta ja uudistamisesta.

Yliopiston tulevaisuudesta keskusteleminen liittyy suoraan siihen, minkälaisiin uusiin yhteiskunnallisiin suhteisiin yliopistot uudistuksessa saatetaan ja minkälaisessa ympäristössä yliopistot toimivat. Tämä korostuu erityisesti yliopiston ja elinkeinoelämän välisten suhteiden analyysissä.

5.4. Yliopisto, elinkeinoelämä ja tietokapitalismi

Seuraavaksi tarkastelen Ilkka Niiniluodon kommentteja Wallgrenin markkinakolonisaatioteesiin ja erilaisten yliopistoa ohjaavien mekanismien muutokseen. Niiniluoto pohtii tämän kautta yleisesti yliopistojen markkinaehtollistumista ja Wallgrenin mainitsemien markkinaintressien vaikutuksia yliopistoon. Niiniluoto kirjoittaa yliopistojen rahoituksesta, innovaatiopolitiikasta sekä yliopistojen ja elinkeinoelämän välisistä suhteista. Hän jopa käyttää eksplisiittisesti ja kahteen kertaan akateemisen kapitalismin käsitettä.

Tämä kappale liittyy kiinteästi yliopistouudistuksen julkilausuttuihin tavoitteisiin sekä samalla kontekstiluvussa käsittelemääni yliopistojen uuteen yhteiskunnalliseen asemaan. Niiniluodon lähestymistapa tähän aiheeseen on hyvin samankaltainen solidaarisuus/kilpailu -asetelman kanssa. Hän löytää omasta ajattelustaan yhtymäkohtia Wallgrenin näkemyksiin, mutta samaan aikaan eroaa niistä merkittävästi.

Tätä kappaletta leimaa myös hienoinen ristiriitaisuus: Niiniluoto esittää lähes vastakkaisia näkemyksiä siitä, mikä yliopiston asema suhteessa elinkeinoelämään tulisi olla. Lisäksi hän lähestyy tätä aihetta sekä yksilöllisestä että rakenteellisesta näkökulmasta.

Niiniluodon mukaan yliopistoilla on tietyt perustehtävät, joiden menestyksellinen toteuttaminen tekee siitä erityisen ja riippumattoman tiedon tuotantoon keskittyneen instituution:

Olen kyllä itsekkin aina ollut sitä mieltä, ettei tieteestä ja yliopistoista pidä tehdä pelkkiä tuotannon ja innovaatiopolitiikan välineitä.²³⁹

Yliopistoille perustutkimus onkin keskeinen tehtävä, jota kukaan muu tiede- ja innovaatiojärjestelmän osapuoli ei suorita.²⁴⁰

Vaikka hän korostaa yliopistojen erityisasemaa perustutkimuksen tuottajana, ei tämä kuitenkaan tarkoita yliopistojen eristäytymistä elinkeinoelämästä:

Tästä ei kuitenkaan seuraa, että tutkimuksella ja koulutuksella ei voi tai saa olla mitään roolia elinkeinojen kehittämisessä.²⁴¹

Yliopistojen perustutkimuksen korostaminen tarkoittaa sitä, ettei yliopiston tutkimus- ja opetustehtävissä voi olla kyse ainoastaan välineellisestä taloudellisen hyödyn tavoittelusta. Niiniluoto myös pitää periaatteessa mahdollisena, että huonoimmassa tapauksessa markkinaintressit voivat vallata yliopistot ja valjastaa tutkimus- ja opetustehtävät palvelukseensa.

Tämän mahdollisuuden tarkastelun hän aloittaa seuraavasti:

Yliopistouudistukseen on liittynyt pelko siitä, että suomalaisiin yliopistoihin tuodaan ”akateeminen kapitalismi” (Paavo Arhinmäki, vas.) ja yliopistot alistetaan ”bisnesmaailman alttarille” (Tuula Peltonen, SDP).²⁴²

Tämän jälkeen Niiniluoto luettelee erilaisia muutoksia, jotka ovat 1980-luvun lopulta lähtien saattaneet yliopistoja yhä enemmän riippuvaisemmaksi muusta kuin julkisesta rahoituksesta ja kytkeneet valtiot, yliopistot ja elinkeinoelämän tiiviimmin yhteen.

²³⁹ Niiniluoto 2009, 239.

²⁴⁰ Niiniluoto 2009, 240.

²⁴¹ Niiniluoto 2009, 239.

²⁴² Niiniluoto 2009, 239.

Näitä esimerkkejä ovat maksullinen palvelutoiminta (tilaustutkimus ja täydennyskoulutus), tutkintoon johtava tilauskoulutus Euroopan ulkopuolisille opiskelijoille, vuoden 2005 lakimuutos kolmannesta tehtävästä sekä korkeakoulukeksintölaki vuodelta 2007. Lisäksi hän mainitsee humanistien kyvyn hankkia sivutuloja kaupallisia kirjoja julkaisemalla sekä säätiöiden, kuntien ja yritysten lahjoitusprofessuurit, joilla yliopistot voivat lisätä koulutustarjontaansa.²⁴³ Niiniluoto liittää tässä toisiinsa hyvinkin erilaisia asioita, kuten koulutuksen ja tutkimuksen markkinamuotoistamista kuvaa kehitystä, yliopistoille annettuja uusia lainsäädännöllisiä velvoitteita ja tehtäviä sekä uusien rahoitusmuotojen mahdollistamia professuureja.

Hän tarkastelee yliopiston markkinaehtolistumista korkeakoulupoliittisen kehityksen kautta. Niiniluoto ei väitä, että edellä mainitut esimerkit ovat osoitus hyvästä tai huonosta kehityksestä, vaan hyväksyy nämä muutokset korkeakoulupoliittisena todellisuutena:

Nämä esimerkit ”akateemisesta kapitalismista” ovat jo pitkään olleet osa yliopistojen arkipäivää. Uusi laki ei tässä suhteessa tuo paljoakaan lisää aikaisempaan tilanteeseen – se lähinnä antaa yliopistoille enemmän keinoja toteuttaa jo aiemmin säädettyjä velvollisuuksia.²⁴⁴

Niiniluoto tekee tästä seuraavan johtopäätöksen:

Mitkään edellä mainitut esimerkit eivät osoita, että – vanhan tai uuden yliopistolain puitteissa – elinkeinoelämällä olisi mahdollisuus käyttää suoraa määräysvaltaa yliopistojen suhteen. Termi ”kolonisaatio” ei osuvasti kuvaa markkinoiden suhdetta yliopistoihin.²⁴⁵

Näin hän perustelee markkinakolonisaatioteesin virheellisyyttä. Elinkeinoelämän suora määräysvalta on keskeinen kriteeri, jonka avulla markkinakolonisaatiota voidaan Niiniluodon mukaan arvioida. Hän ei kuitenkaan täsmennä miten tätä määräysvaltaa voidaan arvioida. Edellä mainitussa sitaateissa käy kuitenkin ilmi se, että Niiniluoto viittaa elinkeinoelämän määräysvallalla ja sen vaikutuksella korkeakoulupolitiikan suunnanmuutokseen. Kyse on siitä, miten yliopistojen toimintaedellytykset ovat muuttuneet korkeakoulupolitiikan suuntaa vastaaviksi.

Niiniluodon argumentaatiosta löytyy kuitenkin lisää elementtejä, joita voidaan käyttää markkinakolonisaatioteesin kumoamisen perusteena. Ensimmäinen on yksilönäkökulma.

²⁴³ Niiniluoto 2009, 239.

²⁴⁴ Niiniluoto 2009, 239.

²⁴⁵ Niiniluoto 2009, 239.

Lainsäädännöllisen ja rakenteellisen näkökulman jälkeen hän pohtii markkinaehdollistumista yksittäisen tutkijan näkökulmasta eräänlaisena ”sisäisenä herruutena”. Tällä hän tarkoittaa sitä mahdollisuutta, että tutkijat ja opettajat alkavat suunnata tutkimustaan niille aloille ja niihin suuntiin, joilla on mahdollista saada ulkopuolista lisärahoitusta.²⁴⁶

Tästä Niiniluoto tekee kaksi johtopäätöstä. Ensinnäkin hän toteaa miten tällainen ”sisäinen herruus” voi toteutua jo nykyisen järjestelmän puitteissa.²⁴⁷ Jos yliopistojen rahoituksella on jo aiemmin ollut yksittäisen tutkijan tutkimusintressejä ohjaava vaikutus, niin tämä mahdollisuus on olemassa uudesta yliopistolaista riippumatta.

Toiseksi hän arvioi tätä mahdollisuutta suhteessa uuteen lakiin:

Uusi laki ei kuitenkaan luo kenellekään mitään pakkoa hakea markkinarahaa. Yliopiston professori tai lehtori voi aivan hyvin olla tyytyväinen oman työsuhteensa takaamiin edellytyksiin, joiden puitteissa hän omien valintojensa mukaisesti vapaasti tutkii ja opettaa erikoistumisalaansa. Tai sitten hän voi laatuun perustuvan kilpailun mukaisesti hakea täydentävää tutkimusrahoitusta Suomen Akatemiasta, Euroopan Unionin puiteohjelmista tai muista julkisista lähteistä.²⁴⁸

Niiniluoto korostaa yksittäisen tutkijan ja opettajan motivaatioita, intressejä sekä vapautta toimia haluamallaan tavalla. Tätä on syytä verrata Wallgrenin näkemyksiin. Wallgrenin mukaan on olemassa sellaisia rakenteellisia rajoitteita, jotka estävät tämän yksittäisen tutkijan vapauden täysimääräisen toteutumisen. Kyse ei ole enää tutkijan ja opettajan henkilökohtaisista intresseistä. Lisäksi Wallgren tuo myös esiin sen mahdollisuuden miten yrityksissä tehtävä tutkimus yrityssalaisuuksineen voi vaikuttaa yksittäisen tutkijan asemaan, jos yritystutkimuksen periaatteet tulevat osaksi yliopistollista tutkimusta.

Niiniluodon mukaan yliopistojen ja yritysten sekä niissä tehtävän tutkimuksen periaatteiden välinen raja ei ole hämärtyvässä:

Elinkeinoelämä on luonnollisesti kiinnostunut tiedosta, jota voi luottamuksellisesti käyttää hyväksi tuotekehittelyyn liittyvässä liiketoiminnassa. Yritykset rahoittavat omiin tarpeisiinsa noin 70% Suomen tutkimus- ja kehittämistoiminnasta. Ei ole mikään uusi oivallus, että tällainen salassa pidettävä liiketoiminta eroaa merkittävästi yliopistojen tutkimuksesta, joka sitoutuu tiedon julkisuuteen ja avoimeen saatavuuteen.²⁴⁹

²⁴⁶ Niiniluoto 2009, 239.

²⁴⁷ Niiniluoto 2009, 239.

²⁴⁸ Niiniluoto 239–240.

²⁴⁹ Niiniluoto 2009, 240.

Niiniluoto ei myöskään näe mitään perusteita Wallgrenin nostamalle akateemisen vapauden ongelmalle. Kun Wallgrenin mukaan akateemisen vapauden kysymyksissä ei voida nojautua vain yliopistolainsäädäntöön, pitää Niiniluoto ensisijaisena takeena tutkimuksen ja opetuksen vapauden täysimääräiselle toteutumiselle juuri niitä perustuslain ja yliopistolain kohtia, joissa nämä vapaudet turvataan perusoikeutena:

Tiedeyhteisön hyvissä käytännöissä toteutuva tutkimuksen ja opetuksen vapaus, jonka maamme perustuslakikin juhlallisesti ilmoittaa turvaavansa, tulee myös säilymään yliopistoissa – riippumatta niiden hallintomallista tai työntekijöiden palvelussuhteen lajista.²⁵⁰

Kun Wallgren asettaa tiedeyhteisön toiminnan markkinaintressien vastakohtaksi, niin Niiniluodolle tämä asetelma ei ole niin yksiselitteinen:

Sinänsä ei ole mitenkään yksiselitteistä, että markkinaohjaus olisi aina haitallista tieteen kehityksen kannalta. [...] Itse olen kuitenkin tieteenfilosofina ollut pääosin toisella kannalla, jonka mukaan erityisen tärkeitä ovat tieteen sisäisen kehityksen myötä syntyvät tutkimushaasteet.²⁵¹

Niiniluodolle tiedeyhteisön toiminta ja markkinaintressit täydentävät toisiaan. Kun Wallgren kehottaa kamppailemaan tiedeyhteisön puolesta markkinaintressejä vastaan, niin Niiniluodon näkökulmasta tämä on täysin tarpeetonta.

Lisäksi hän tarkastelee yliopiston asemaa laajemmin osana tietokapitalismin kehitystä. Tässä on kyse yksilönäkökulman siirtämisestä rakenteellisempaan näkökulmaan. Niiniluoto suhtautuu myönteisesti patenteihin, lisensseihin ja tekijänoikeuksiin sekä niitä varten yliopistoihin perustettuihin yksiköihin:

Silti yliopistossakin tehtävää tiedettä voidaan kaupallisesti hyödyntää, jos tutkija (tässä järjestyksessä) patentoi ja sitten julkaisee keksintönsä. Monet suomalaiset yliopistot ovatkin perustaneet tutkimus- ja innovaatiopalveluja, jotka neuvovat tutkijoita patenteihin, lisensseihin ja tekijänoikeuksiin liittyvissä kysymyksissä. Kaiken kaikkiaan yhteistoiminta yliopistojen ja yritysten välillä – tai vastaavasti uusien yliopistolähtöisten yritysten perustaminen – edellyttää selkeitä sopimuksia ja pelisääntöjä osapuolten vastuista ja oikeuksista.²⁵²

Tässä on kyse kamppailusta proaktiivisen ja alistuvan yliopiston välillä, minkälaisiin suhteisiin Niiniluoto haluaa yliopistot kytkeä ja minkälaisia intressejä yliopisto voi toteuttaa. Jos

²⁵⁰ Niiniluoto 2009, 238.

²⁵¹ Niiniluoto 2009, 240.

²⁵² Niiniluoto 2009, 240.

Niiniluoto on tarkastellut korkeakoulukeksintölakia ja ”kolmatta tehtävää” yliopistojen lainsäädännöllisinä velvollisuuksina, niin tässä velvollisuudet muuttuvat yliopistojen mahdollisuudeksi. Yliopistojen on oltava proaktiivisia: niiden on otettava aloite omiin käsiinsä, luoda yhteyksiä ja verkostoitua aktiivisesti. Tämä näyttäytyy yliopistojen valinnan vapautena: yliopisto tekee itse valintansa siitä, miten se hyödyntää omaa tutkimuspotentiaaliaan.

Koska tämä tapahtuu yliopiston omilla ehdoilla, niin kyse ei ole tällöin markkinaintressien ylivallasta suhteessa yliopistoihin. Niiniluoto samalla hyväksyy tieteen ja tutkimuksen tavaramuotoistumisen. Tiedettä ja tutkimusta voidaan käyttää kuin mitä tahansa myytävää ja markkinoitavaa tuotetta, jota voidaan hyödyntää ja käyttää yliopistojen varallisuuden kartuttamisen välineenä.

Niiniluodon näkökulma on hyvin kaksijakoinen. Toisaalta hänen pitäytyy ja sitoutuu vapaaseen perustutkimukseen, joka on yliopiston tutkimustehtävän tärkeimpiä ominaisuuksia. Hän ei esimerkiksi väitä, että yliopistojen pitäisi yliopistouudistuksen myötä alkaa tuottaa ensisijaisesti soveltavaa, helposti markkinoitavaa ja tuotteistettavaa tutkimusta. Kuitenkin vapaa perustutkimus kytkeytyy yliopiston kykyyn luoda verkostoja elinkeinoelämän kanssa sekä kykyyn hyödyntää uusia taloudellisia keinoja, kuten patenteja lisenssejä ja tekijänoikeuksia.

Vapaan tutkimuksen mahdollisuudessa ja toteutumisessa on yksi Niiniluodon ja Wallgrenin keskeinen ero. Wallgrenin mukaan edellä mainitut yliopiston uudet keinovalikoimat eivät lainkaan sovi yliopistoon. Koko vapaan perustutkimuksen käsite tai olemassaolo on uhattuna muun muassa tekijänoikeuksiin ja työsuhteisiin liittyvien ongelmien vuoksi. Vapaa ja markkinaehdollistunut tutkimus ovat toistensa vastakohtia. Niiniluodon mukaan tutkimuksen vapaus toteutuu näistä muutoksista huolimatta jopa niin, että markkinaehdollistunut tutkimus on yhtä lailla vapaata tutkimusta.

Nämä kohdat tuovat esiin sen, miten ideologisessa kamppailussa on kyse tutkimuksen ja tieteen asemaa koskevasta määrittelykamppailuista. Niiniluodon määritelmän mukaan tutkimus on vapaata, jos yliopistot *itse* tuottavat sellaista tutkimusta ilman ulkoista pakkoa ja joka perustuu vapaan perustutkimuksen periaatteisiin. Näin mitä tahansa tutkimusta voidaan hyödyntää liiketaloudellisesti. Keskeisenä arviointikriteerinä sille, mihin yliopistot suuntaavat tutkimus- ja koulutusintressejään on yliopistojen vapaaehtoinen suostumus eikä pakko. Tällöin yliopistojen uudet tehtävät ja velvoitteet, tutkimus- ja innovaatiopalveluiden tuottaminen ja niitä varten perustetut keskuksset ovat elimellinen osa yliopistojen tutkimus- ja opetustehtäviä.

Tästä näkökulmasta katsottuna Niiniluodon määritelmä elinkeinoelämän suorasta määräysvallasta markkinakolonisaation arviointikriteerinä asettuu kyseenalaiseksi. Hänen omat näkemyksensä kuvaavat sitä, miten yliopistot ovat jo sidoksissa erilaiseen markkinaehtolliseen toimintaan sekä miten raja vapaan perustutkimuksen ja markkinoitavan tutkimuksen välillä on hämärtyvässä. Tällöin elinkeinoelämän määräysvalta yliopistoihin toteutuu epäsuorasti: se perustuu yliopistojen aktiiviseen suostumukseen ja osallistumiseen, jota uudet rakenteet ja lainsäädäntö ovat tukemassa.

Niiniluodon kuvaus ilmentää lisäksi sitä, miten hänen mainitsemissa ”sisäisessä herruudessa” on kyse koko yliopiston tasolla tapahtuvasta muutoksesta, joka hänen tekstinsä perusteella näyttää jo käyneen toteen. Toisin sanoen Wallgrenin mainitsema markkinakolonisaatio on jo tapahtunut. Näin yliopistouudistus on aivan luonnollinen jatke tälle kehitykselle.

Yliopistojen markkinaehtollistuminen sekä tutkimuksen ja koulutuksen liiketaloudellisen hyödyntämisen moraalit riippuu siitä, kuinka paljon yliopistot tähän voivat itse vaikuttaa. Samalla kysymys on yliopiston kyvystä itse hallita omaa toimintaansa. Tästä itsehallinnon problematiikasta päästään keskeisimpään Niiniluodon käsittelemään teemaan eli yliopistojen autonomiaan.

5.5. Kamppailu autonomiasta

Edellä käsitellyt teemat, solidaarisuus/kilpailu -asetelma, yliopistoyhteisön ja tiedeyhteisön sekä vapaan ja markkinaehtollistuneen tutkimuksen problematiikka nivoutuvat autonomian käsitteen ympärille. Autonomia on yhteinen kokoava teema, joka tuo laajemman näkökulman kaikkiin edellä käsiteltyihin teemoihin.

Autonomiassa on ensisijaisesti kyse yliopiston itsehallinnosta: hallitsevatko yliopistot itse itseään, kuinka paljon ja millä edellytyksillä. Tähän aiheeseen liittyvät myös kysymykset yliopiston hallinnon järjestämisestä. Nämä tarkastelut jaan kahteen alalukuun, joista ensimmäinen käsittelee yliopiston asemaa valtiollisena instituutiona ja toinen autonomiaa yksityiskohtaisemmin yliopiston hallinnon näkökulmasta. Termi yksityiskohtainen on kuitenkin hieman harhaanjohtava, koska nämä hallintoon erityisesti liittyvät kysymykset nousevat niinkin laajasta temasta kuin yliopiston suhteesta yhteiskuntaan.

5.5.1. Autonomia ja yliopiston itsenäisyys

Tässä Niiniluodon argumentaatio kytkeytyy sekä julkisen vallan että markkinoiden kolonisaatioteeseihin ja näiden välisen tasapainon muutokseen. Wallgrenin mukaan yliopistot ovat uudistuksen myötä edelleen osa valtiota, eikä valtiollinen sääntely ole mihinkään katoamassa. Sääntely vain muuttaa muotoaan samalla kun markkinaintressit saavat yhä tiukemman otteen yliopistoista. Toisaalta yliopistojen mahdollinen riippumattomuus opetusministeriön ohjauksesta ja julkisesta rahoituksesta tarkoittaa vain entistä suurempaa riippuvuutta markkinaehtoisesta rahoituksesta.

Niiniluodon näkemykset voidaan jakaa kolmeen osaan. Ensin hän perustelee sitä, mistä yliopistot ovat itsenäistymässä, tämän jälkeen sitä mitä autonomia tarkoittaa yksityiskohtaisesti ja kolmanneksi hän asettaa yliopistouudistuksen osaksi yliopistojen ja korkeakoulupolitiikan historiaa.

Aluksi tarkastelen Niiniluodon asettamaa vastateesiä, jonka toin esiin jo luvussa 5.2. Tämä on samalla hänen kolumninsa keskeisin argumentti. Kun Niiniluoto asettaa itsenäisyystaisteluteesin kolonisaatioteesin vastakohtaksi, antaa hän teesilleen seuraavan määritelmän:

[...] tiesin olevani käymässä itsenäisyystaistelua, jossa kriittisesti kyseenalaistettiin valtion yliopistoihin kohdistama holhous.²⁵³

Niiniluoto asettaa yliopistojen itsenäisyyden vastakohtaksi valtiollisen holhouksen.²⁵⁴ Itsenäisyystaistelu-teesissä ja koko Niiniluodon autonomia-analyysissä on kyse yliopiston valtiollisen aseman muutoksesta ja siitä miten tähän on suhtauduttava. Tässä on kyse ideologisesta kamppailusta siitä, millaista valtiollista yliopistoa on tavoiteltava sekä laajemmin siitä, minkälaisessa valtiossa yliopistot toimivat. Niiniluoto itse korostaa sitä, miten yliopistouudistuksessa ja yliopistojen itsenäisyydessä on kyse *taistelusta*.

Tätä voidaan lähteä tarkastelemaan ensinnäkin siitä, miten yliopistot asettuvat osaksi julkishallintoa. Tässä on kyse siitä, mikä ministeriö on yliopistojen näkökulmasta haitallisimmin ja mistä valtionhallinnon vaikutuksesta yliopistot ovat vapautumassa.

²⁵³ Niiniluoto 2009, 234.

²⁵⁴ Huomionarvoista on myös se, että myös Wallgren käyttää holhous-termiä, jolla hän viittaa opetusministeriön ohjausvaltaan.

Kuten aiemmissa analyysiluvuissa, myös tämän teeman käsittelyssä Niiniluoto löytää yhtymäkohtia Wallgrenin näkemyksiin. Hän on Wallgrenin kanssa samaa mieltä siitä, ettei opetusministeriön ohjausvalta ole mihinkään häviämässä. Entistä tiukemman valtionkontrollin sijaan Niiniluoto näkee opetusministeriön muuttuvan roolin ainoastaan positiivisena:

Uudistajille on toki koko ajan ollut selvää, että opetusministeriön tulosohjaus sekä valtion toiminta-avustusten kohdentaminen rahanjakomallin ja harkinnan perusteella tulee jatkumaan – hallinnollisesti jonkin verran kevennetyssä ja kriteereiltään laatua aikaisempaa enemmän korostavassa muodossa. Tämä onkin luonnollista kun on kyse julkisten varojen vastuullisesta käytöstä. En näe tässä uusia ongelmia tai huolenaiheita.²⁵⁵

Niiniluoto ei pidä ongelmallisena Wallgrenin esiin nostamia lakiesityksen kohtia, joissa hyvin suoraan annetaan opetusministeriölle viime kätiset valtuudet päättää itsenäisesti alakohtaisista tavoitteista ja arviointi- ja raportointikriteereistä yliopistoja kuulematta. Hän ei kolumnissaan viittaa suoraan näihin lakiesityksen kohtiin. Toisin sanoen Niiniluoto ei hyväksy väitteitä julkisen vallan kolonisaatiosta ja opetusministeriön ohjausvallan kasvusta.

Opetusministeriön uutta positiivista roolia Niiniluoto tuo esiin muutenkin. Hän nimenomaan kiittää opetusministeriötä ja hallitusta siitä, että ne ylipäätään ovat lähteneet uudistamaan yliopistoja:

Mahdollisuus muutokseen oli ainutlaatuinen, sillä sen tueksi oli saatu opetusministeriö ja hallitusohjelma.²⁵⁶

Vaikka Niiniluoto pitää opetusministeriön asemaa ja sen muuttuvaa roolia ainoastaan positiivisena, niin hän tuo kolumnissaan hyvin eksplisiittisesti esiin lukuisia ongelmia, jotka ovat haitanneet yliopistojen toimintaa. Muutenhan minkäänlainen yliopistojen uudistaminen ei olisi tarpeen. Seuraavaksi tuon esiin Niiniluodon määrittelemiä keskeisimpiä yliopistolaitoksen ongelmat. Näistä ensimmäinen on yliopistojen asema valtion tilivirastona:

Tilivirastona yliopistot olivat myös monilla muillakin tavoilla valtiovallan pauloissa: valtiovarainministeriö ja sen alaisuudessa valtion työmarkkinalaitos ja Senaattikiinteistöt hallitsivat tiukasti yliopistoissa sovellettavaa henkilöstöpolitiikkaa, taloussääntöjä, varojen käyttöä ja yliopistoille vuokrattuja kiinteistöjä.²⁵⁷

²⁵⁵ Niiniluoto 2009, 236–237.

²⁵⁶ Niiniluoto 2009, 234.

²⁵⁷ Niiniluoto 2009, 234.

Toiseksi yliopistojen ongelmaksi Niiniluoto määrittelee valtiovarainministeriön ohjauksen. Yliopistojen pahin vastus valtionhallinnossa on opetusministeriön sijaan juuri valtiovarainministeriö:

Tärkeämpää olisikin kysyä, väheneekö valtionvarainministeriön ohjausvalta yliopistojen suhteen. Tähän vastaus on ehdottoman myönteinen: oikeustoimikelpoisuus, kirjanpitolain mukainen tilien seuranta, asema itsenäisenä työnantajana, oikeus päättää omasta henkilöstöpolitiikasta ja palkkausjärjestelmästä sekä enemmistöomistus omiin kiinteistöihin ovat selviä parannuksia yliopistojen toimintaedellytyksiin.²⁵⁸

Valtiovarainministeriön vaikutusvallan kasvu, valtionhallinnon keskittyminen ja yliopistojen kytkeminen tiukemmin osaksi muuta julkishallintoa muodostavatkin Niiniluodon korkeakoulupoliittisen kritiikin ytimen:

[...] yliopistojen uhkaksi kohosi valtiokonsernin voimakas keskittymispyrkimys, johon upj-kiistojen rinnalla liittyivät valtion tuottavuusohjelman henkilöstösupistukset ja palvelukeskukset.²⁵⁹

1990-luvulta lähtien tämä valtio-oikeushenkilö on hahmotettu ”konsernina”, joka toimii valtiovarainministeriön johdolla keskitetysti ja tehokkaasti liikeyritysten toimintatapoja jäljitellen. Tästä valtiokonsernin alaisesta tiliviraston asemasta yliopistot (ja niiden 33 000 työntekijää) ovat nyt itsenäistymässä.²⁶⁰

Niiniluoto viittaa tässä yhteydessä vuoden 2005 palkkausjärjestelmän kiistoihin, jotka tulivat esiin jo luvussa 5.2. Tämän lisäksi Niiniluoto korostaa valtion tuottavuusohjelman aiheuttamia muutoksia ja ristiriitoja. Jos nämä kohdat asetetaan yhteyteen itsenäisyystaisteluteesin kanssa, saadaan seuraava määritelmä: yliopistojen itsenäisyydessä on kyse niiden vapautumisesta valtiovarainministeriön vaikutusvallasta ja tuottavuusohjelmasta. Tämä näkyy samanaikaisesti yliopistojen kyvyssä hallita omaa talouttaan, omia taloudellisia resurssejaan, kiinteistöjään sekä henkilöstöpolitiikkaansa.

Niiniluodon kolumnista voidaan kuitenkin löytää periaatteellisempi syytä sille, mistä yliopistot ovat itsenäistymässä ja mihin. Samalla hän luo tietynlaista kokonaiskuvausta yliopistolaitoksen historiasta ja asettaa yliopistouudistuksen osaksi yliopistojen pidempää kehitystä:

²⁵⁸ Niiniluoto 2009, 237.

²⁵⁹ Niiniluoto 2009, 234.

²⁶⁰ Niiniluoto 2009, 236.

Itsenäisessä Suomessa toimi valtionyliopistojen rinnalla yksityisiä yliopistoja, mutta vuoteen 1981 mennessä maan kaikki yliopistot oli valtiollistettu. Yliopistojen taloutta pelastamaan tullut valtio asetti nopeasti korkeakoululaitoksen tiukkaan valvontaansa.²⁶¹

Koska tässä yhteydessä Niiniluoto viittaa tuottavuusohjelmaan ja palkkausjärjestelmään, niin korkeakoululaitoksen ”tiukka valvonta” voidaan tulkita yksinkertaisesti tuottavuusohjelman kritiikiksi. Niiniluoto kytkee yliopistojen valtiollisuuden yhteen muutamien 2000-luvun julkishallinnon reformien kanssa.

Yliopistojen valtiollisuuden kritiikkiä voidaan tarkastella myös toisesta näkökulmasta. Niiniluoto yksinkertaisesti kiteyttää yhteen virkkeeseen koko yli 40 vuotta kestäneen valtiollisen yliopistolaitoksen ja korkeakoulupolitiikan historian: hyvinvointivaltion kehittäminen, yliopistolaitoksen alueellinen ja määrällinen laajentuminen sekä koulutusmahdollisuuksien lisääminen näyttäytyy yksinkertaisesti vain tiukkana valvontana. Tässä on kyse laajemmin hyvinvointivaltiollisen yliopiston ja hyvinvointivaltion korkeakoulupolitiikan kritiikistä.

Tukea tälle väitteelle saadaan siitä, miten Niiniluoto suhtautuu tulosohjaukseen ja muihin 1990-luvulla voimaan tulleisiin korkeakoulupoliittisiin muutoksiin. Kuten yliopistojen markkinaehdollistumista käsittelevässä luvussa 5.4., myös tässä luvussa Niiniluodon argumentaatio on ristiriitaista. Vaikka hän kirjoittaa miten 1990-luvulta lähtien valtionhallintoa on hahmoteltu ”konsernina”, niin kuitenkin 1990-luvun korkeakoulupoliittiset muutokset näyttäytyvät Niiniluodolle pääasiassa positiivisina:

[...] tulosohjauksen käyttöönotto 1990-luvun alussa vapautti yliopistot eduskunnan ankarasta holhouksesta, jossa budjetin yhteydessä perustettiin ja määriteltiin yliopistojen virat ja yliopistoille myönnettiin toimintamenot pikkutarkasti momenteille jaettuina. Tämän jälkeen yliopistot ovat oppineet laatimaan strategioita, suunnittelemaan ja raportoimaan toimintaansa sekä käymään tavoiteneuvotteluja opetusministeriön edustajien kanssa.²⁶²

Tämä sitaatti on syytä ottaa lähempään tarkasteluun, koska se tuo esiin sen, miten Niiniluoto asettaa yliopistouudistuksen osaksi korkeakoulupolitiikan historiaa. Hän tiivistää tässä uuden julkisjohtamisen tuomat muutokset: tulosohjauksen, yliopistojen strategiat, raportointivelvollisuuden ja opetusministeriön kanssa käydyt neuvottelut. Nämä ovat

²⁶¹ Niiniluoto 2009, 234.

²⁶² Niiniluoto 2009, 237.

esimerkkejä holhouksesta vapautumisesta, yliopistojen vapauden sekä samalla yliopistojen autonomian lisääntymisestä.

Kuten luvussa 5.4., niin myös tässä luvussa Niiniluoto korostaa yliopiston omaa proaktiivista otetta. Hän kirjoittaa siitä, miten yliopistot ovat ”oppineet” laatimaan strategioita ja käymään neuvotteluita. Niiniluoto kuvaa yliopistojen suostunutta opetusministeriölle sekä valtiolliselle korkeakoulupolitiikalle.

Tulosohjauksen tarkasteleminen yksinomaan yliopistojen autonomiaa lisäävänä ja holhouksesta vapauttavana muutoksena on kuitenkin hyvin kyseenalaista. Kyse on ollut uudenlaisista valtiollisen sääntelyn muodoista. Niiniluoto asettuu vastaan niitä tutkimuksia ja kannanottoja, joissa autonomian ja tulosohjauksen välistä suhdetta ei ole pidetty yhtä itsestään selvänä. Tulosohjausta, tilivelvollisuutta ja arviointimenetelmien käyttöönottoa on pidetty autonomian näkökulmasta saman kehityksen kääntöpuolina. Vaikka tulosohjauksen on katsottu lisäävän yliopiston autonomiaa rahoitukseen liittyvissä kysymyksissä, niin sen rinnalle asetetut uudet arviointimenetelmät ja kontrollin muodot puolestaan ovat tätä autonomiaa vähentäneet.²⁶³ Niiniluodon kielelle käännettynä kyse on ollut pikemminkin uudenlaisesta holhouksesta.

Lisäksi yliopistojen asema tulosneuvotteluissa ei myöskään ole ollut niin vahva kuin mitä Niiniluoto antaa ymmärtää. Opetusministeriö ja yliopistot eivät koskaan ole olleet tasavertaisia neuvotteluosapuolia. Pikemminkin yliopistojen vaikutusmahdollisuudet tulosneuvotteluissa ovat usein olleet hyvin vähäiset.²⁶⁴

Niiniluodon tekstistä voidaan lisäksi havaita ajattelun katkos, joka koskee tulosohjauksen, tuottavuusohjelman sekä palkkausjärjestelmän uudistuksen välisiä suhteita. Tuottavuusohjelma ja palkkausjärjestelmän uudistukset asetetaan yleensä tulosohjauksen, toimintamenobudjetoinnin ja muiden rakenteellisten muutosten kanssa saman kehityksen jatkumoksi.²⁶⁵ Niiniluoto kuitenkin erottaa nämä toisistaan. Hänen mukaansa 1990-luvulla tulosohjaus aloitti hyvien ja vapauttavien uudistusten prosessin, joka 2000-luvun puolessa välissä tuottavuusohjelman myötä katkesi ja kääntyi huonompaan suuntaan. Yliopistouudistuksen myötä näistä huonoista käännteistä päästään vihdoinkin eroon.

²⁶³ Ks. esim. Mustajoki 2002, 254–255; Rinne, Koivula & Niukko 2009, 13–14.

²⁶⁴ Mustajoki 2002, 90–91.

²⁶⁵ Rinne et al 2012, 51–59.

Kahdenkymmenen vuoden ajalta Niiniluoto valikoi yhden valtionhallinnon reformin, jota hän käyttää yhtenä keskeisenä perusteena puolustaessaan yliopistouudistusta.

Niiniluodon ja Wallgrenin välinen vastakkainasettelu voidaan lopulta tiivistää kahteen väitteeseen. Kysymys on kamppailusta yliopiston autonomian puolesta ja samalla autonomian oikeasta tulkinnasta. Wallgrenin mukaan yliopiston autonomia ei voi tarkoittaa ainoastaan julkisoikeudellisen oikeushenkilön asemaa. Niiniluodon mukaan tämä on juuri autonomian merkityksen olennaisin sisältö. Hän ei kuitenkaan perustele väitettään ainoastaan yliopiston taloudellisilla toimintavapauksilla vaan vetoamalla roomalaisen oikeuden perintöön, jonka yliopistolliset juuret hän löytää Helsingin yliopiston historiasta. Samalla Niiniluoto kirjoittaa eksplisiittisesti uusliberalismista:

[...] yliopistojen tavoitteleva oikeushenkilön status ei myöskään ole uusliberalistien keksintö, vaan juontaa juurensa aina roomalaiseen oikeuteen saakka. Helsingin yliopiston rahastot ovat hallinneet omaa varallisuuttaan 1800-luvulta lähtien, jolloin Sivistys-Suomea rakentaneella Keisarillisella Aleksanterin yliopistolla oli oikeushenkilön asema.²⁶⁶

Hän antaa ymmärtää, ettei yliopistolain mukaisella oikeushenkilöasemalla ja Helsingin yliopiston edeltäjän, Keisarillisen Aleksanteri-Yliopiston oikeushenkilöasemalla olisi mitään varsinaista eroa. Roomalaisen oikeuden perintöön Niiniluoto viittaa lisäksi muun muassa seuraavasti:

Itsenäisinä oikeushenkilöinä toimivat instituutiot joutuvat vastaamaan omasta taloudestaan – samalla tavoin kuin täysivaltaiset kansalaiset.²⁶⁷

Vaikka Niiniluoto kirjoittaa yliopistojen vapaudesta ja itsenäisyydestä, niin hän ei ole ehdottamassa yliopistoille ”täydellistä” vapautta ja riippumattomuutta. Hän periaatteessa hyväksyy ne tulkinnat, joiden mukaan yliopistouudistus on yritysyliopistodoktriinin huipennus, jossa on ollut kyse kansallisen yliopistolaitoksen yhtiöittämisestä. Tämä tulee esiin siinä, miten Niiniluoto ei halua ”irrottaa” yliopistoa valtiosta:

[...] yliopistot – kansainvälisistä tehtävistään huolimatta – eivät tietenkään ole eroamassa valtiosta kansalaisten poliittisen yhteisön merkityksessä: valtiovalta vastaa edelleen yliopistolaitoksen ylläpitämisestä, eduskunta päättää yliopistojen perustamisesta ja varaa budjettiin varat yliopistojen perusrahoitusta varten.²⁶⁸

²⁶⁶ Niiniluoto 2009, 236.

²⁶⁷ Niiniluoto 2009, 237.

²⁶⁸ Niiniluoto 2009, 236.

Hänen mukaansa yliopistojen on säilyttävä julkisena ja valtiollisena instituutiona. Tämä on erilaisten yritysyliopistonäkemyksen keskeisin argumentti. Yliopistojen yritysmäistyminen ei tarkoita niiden yksityistämistä tai ”erottamista” valtiosta vaan eräänlaista välimuotoa julkisen ja yksityisen välillä. Niinluodolle kyse ei ole eksplisiittisesti kuitenkaan yritysyliopistoista tai uusliberalismista, vaan ”roomalaisesta oikeudesta” ja ”täysivaltaiseksi kansalaiseksi” tulosta.

5.5.2. Kuka hallitsee yliopistoa – ketä varten?

Itsenäisyystaisteluteesiin ja -taisteluun sekä yliopiston autonomiaan kuuluu elimellisenä osana myös kamppailu yliopiston hallinnosta. Tällöin yliopistojen itsenäisyys saa tarkempia määrittelyksiä samalla kun Wallgrenin kolonisaatioteesin hylkääminen saa lisäperusteluja. Kamppailu yliopiston hallinnosta tarkoittaa tässä yliopiston hallituksen muodostamista, yliopiston ja demokratian välistä suhdetta sekä yliopiston suhdetta yhteiskuntaan. Aloitan tarkastelun yliopiston hallituksen muodostamista koskevista kysymyksistä. Nämä liittyvät siihen, mitä yliopistoyhteisön ulkopuolisten jäsenten valitseminen yliopistojen hallitukseen voi tarkoittaa.

Myös tämä teema kytkeytyy Wallgrenin kolumniin, jossa hän kirjoittaa suoraan, ettei puutu ”ulkopuolisten enemmistön ongelmaan”.²⁶⁹ Wallgren kuitenkin ottaa hallituskysymyksen esiin kolumninsa loppupuolella markkinakolonisaatioteesin yhteydessä. Hän kytkee tämän siihen lakiesityksen kohtaan, jossa esitetään perusteluja ulkopuolisten jäsenten valinnalle.²⁷⁰ Tämä lakiesityksen kohta on muotoiltu näin:

Hallituksen kokoonpanolla pyritään sitouttamaan ympäröivä yhteiskunta ja eri yhteiskunnalliset toimijat mahdollisimman laajasti yliopiston toiminnan tukemiseen. Vastavuoroisesti pyrkimyksenä on yliopiston toiminnan merkityksen vahvistaminen yhteiskunnallisesti tärkeänä toimintana. Yliopistoyhteisöön kuulumattomat hallituksen jäsenet vahvistavat yliopiston suhteita muuhun yhteiskuntaan ja tuovat lisää painoarvoa yliopiston hallituksen vaikutusmahdollisuuksiin esimerkiksi suhteissa valtiollaan edustajiin.²⁷¹

Tässä asetetaan yhdeksi yliopistolaitoksen ongelmaksi sen liiallinen eristäytyneisyys ”muusta yhteiskunnasta”. Kuten Jussi Välimaa on tuonut esiin, yliopistouudistuksen julkilausuttuna tavoitteena ulkopuolisten jäsenten valinnassa on ollut lähes ainoastaan yliopiston ja

²⁶⁹ Wallgren 2009, 75.

²⁷⁰ Wallgren 2009, 78.

²⁷¹ HE 7/2009 vp, 59.

yhteiskunnan välisen suhteen vahvistaminen.²⁷² Tämä tarkoittaa myös sitä, että samalla pyritään saamaan muut yhteiskunnalliset toimijat ja sidosryhmät mahdollisimman laajasti kiinnostumaan yliopistosta ja sen vaikutusmahdollisuuksista. Tämä on olennaista yliopiston yhteiskunnalliselle osallistumiselle.

Yliopiston ja yhteiskunnan välisen problematiikan Wallgren asettaa suoraan kysymykseksi yliopiston autonomiasta:

[...] koko idea suhteiden vahvistamisesta muuhun yhteiskuntaan on vieras autonomian lisäämisestä kiinnostuneille.²⁷³

Tähän Niiniluoto tarttuu esittämällä päinvastaisen näkemyksen:

Eihän autonomia tarkoita eristäytymistä muusta yhteiskunnasta, vaan päinvastoin itseään hallitsevat yliopistot voivat harkitusti harjoittaa aktiivista kansallista ja kansainvälistä yhteistyötä muiden sosiaalisten toimijoiden kanssa ja näin kantaa laajaa yhteiskuntavastuuta.²⁷⁴

Tässä nivoutuvat toisiinsa autonomia, yliopiston tehtävät sekä yliopiston suhde yhteiskuntaan. Niiniluoto pitää ristiriitaisena sitä, että Wallgren ensin vaatii yliopistoilta vastuuta globaalista oikeudenmukaisuudesta, mutta samalla suhtautuu hyvin kielteisesti siihen, että yliopiston ja yhteiskunnan välistä suhdetta pyritään yliopistolaisissa vahvistamaan.²⁷⁵ Toisin sanoen jos yliopistoilta edellytetään yhteiskunnallisia tehtäviä, ei niiltä voi samalla vaatia eristäytymistä yhteiskunnasta.

Wallgrenin tavoin Niiniluoto korostaa yliopistojen laajempia tehtäviä ja vastuuta yhteiskunnan kehittämisessä. Hän kuitenkin näkee autonomian edellytyksenä sille, että yliopistot voivat osallistua yhteiskuntaan ja toteuttaa tehtäviään yhteiskunnan kehittämisessä. Autonomia, yhteiskuntavastuu ja yliopiston lähentäminen muuhun yhteiskuntaan ovat Niiniluodon mukaan toisiaan täydentäviä vaatimuksia. Näin yhdestä yksittäisestä yliopistolain kiistakysymyksestä päästään hyvinkin laajoihin teemoihin.

Tästä päästää autonomian tarkempiin määrittelyksiin. Jos autonomia on ehto sille, että yliopisto voi osallistua yhteiskuntaan, niin tällöin on vastattava kysymykseen siitä, mitkä puolestaan ovat edellytykset autonomian toteutumiselle. Niiniluodolla autonomia tiivistyy lausumaan ”itseään

²⁷² Välimaa 2011, 62–63.

²⁷³ Wallgren 2009, 78.

²⁷⁴ Niiniluoto 2009, 238.

²⁷⁵ Niiniluoto 2009, 238.

hallitsevat yliopistot”. Tämä itsensä hallitseminen näyttäytyy Niiniluodolla ensinnäkin yliopistojen eristäytymisen vastakohtana ja vapauden toisena puolena. Jos yliopistot itse hallitsevat itseään, niin ne voivat olla vapaasti osa yhteiskuntaa.

Tässä on oikeastaan kaksi eri juonetta. Ensimmäinen kytkeytyy selvästi osaksi solidaarisuuden ja yliopistoyhteisön teema ja toinen osaksi Wallgrenin kolonisaatioteesiä. Molemmissa on samalla kyse siitä, minkälaista johtajuutta yliopistoon tarvitaan ja miten sitä perustellaan.

Yliopistoyhteisön teema näkyy selvimmin siinä, miten hallinnolliset kysymykset ja autonomia nivoutuvat yhteen demokratian käsitteen kanssa. Niiniluoto nimittäin pohtii demokratian toteutumista yliopistossa ja demokratian käsitteen soveltuvuutta yliopiston tarkasteluun. Hän ottaa kantaa siihen, mitä demokratia voi tarkoittaa sekä siihen lisääkö vai vähentääkö yliopistouudistus demokratiaa yliopistoissa. Hän esittää neljä kohtaa, joista ensimmäinen kytkee demokratian ja autonomian toisiinsa seuraavalla tavalla:

Jos demokratia tarkoittaa instituution oikeutta päättää omista asioistaan, alistetun tiliviraston muuttuminen oikeushenkilöksi lisää demokratiaa.²⁷⁶

Tässä autonomia palautuu alkuperäiseen kreikkalaiseen merkitykseen eli kykyyn päättää omista elinehdoistaan. Toiseksi Niiniluoto liittää demokratian yliopistojen hallituksen valintatapaan:

Demokratia säilyy myös siinä mielessä, että yliopistoilla on edelleen oikeus valita hallintoelimiensä kaikki jäsenet – mukaan lukien hallituksen niin sanotut ulkoiset jäsenet. Lisäksi nykyisen kolmikannan ryhmien edustus säilyy kaikilla hallinnon tasoilla.²⁷⁷

Ensimmäinen ja toinen kohta ovat kaksi keskeistä tapaa, joilla Niiniluoto perustelee väitettään itseään hallitsemisesta juuri yliopistojen hallinnon näkökulmasta. Ensimmäisen hän liittää vapautumiseen valtion tilivirastoasemasta. Sen lisäksi että tilivirastoasemasta vapautuminen tarkoittaa yliopistojen itsenäisyyden toteutumista, on siinä kyse myös demokratian lisääntymisestä. Niiniluoto korostaa sitä, että tilivirastona yliopistot olivat alisteisessa asemassa ja joutuvat alistumaan valtionvarainministeriön määräysvaltaan. Sen sijaan alistumisesta vapautuminen tarkoittaa yliopistojen entistä tasavertaisempaa suhdetta suhteessa muuhun hallitsemiskoneistoon.

Toinen kohta on yksityiskohtaisempi esimerkki siitä, mistä yliopisto voi itse päättää. Samalla kyse on yliopistolain vaikutuksesta yliopiston edustuksellisiin päättäviin elimiin. Niiniluodon

²⁷⁶ Niiniluoto 2009, 237.

²⁷⁷ Niiniluoto 2009, 237.

mukaan kolmikannan säilyttäminen on osa yliopistodemokratiaa. Tämä liittyy suoraan yliopiston päätöksenteon muutokseen, joka on kolmas yliopistodemokratian ulottuvuus:

Demokratia vähenee siinä, miten laitosrakenteita koskevien ratkaisujen vuoksi monijäsenisten hallintoelinten määrä supistuu ja siksi niihin tarvitaan aikaisempaa vähemmän jäseniä – mikä toisaalta toteuttaa toistuvasti esitetyn toivomuksen, että opettajilla ja tutkijoilla olisi vähemmän hallinnollista työtä.²⁷⁸

Demokratian säilyminen ja väheneminen yliopiston hallinnon muotoina näyttäytyy Niiniluodolle kahdenlaisena. Hän hyväksyy sen, että yliopiston edustuksellisten elinten määrää voidaan aivan hyvin vähentää. Kuitenkin laajemmassa mittakaavassa eli koko yliopisto-organisaation tapauksessa demokratia säilyy tai lisääntyy.

Neljäs kohta, jossa Niiniluoto kirjoittaa demokratiasta ja yliopistosta on kuitenkin tärkein. Siinä hän kyseenalaistaa koko demokratian käsitteen soveltuvuuden yliopistoon:

Demokratian eli ”kansanvallan käsite” ei sellaisenaan ole ongelmaton sovellettavaksi yliopiston kaltaiseen hierarkkiseen asiantuntijaorganisaatioon.²⁷⁹

Näissä demokratiaa koskevissa pohdinnoissa Niiniluoto ei ole perustellut sitä, miksi yliopiston hallintoa on uudistettava. Hän antaa tähän kuitenkin tarkempia viitteitä. Samalla Niiniluoto liittää yliopistojen hallinnon ja johtamisen osaksi yliopistouudistusta ja itsenäistä oikeushenkilöasemaa:

Itsenäisinä oikeushenkilöinä toimivat instituutiot joutuvat vastaamaan omasta taloudestaan – samalla tavalla kuin täysivaltaiset kansalaiset. Tästä kasvavasta vastuusta seuraa tarve uusia yliopiston hallintoa ja johtamisjärjestelmää.²⁸⁰

Näistä edellä käsitellyistä sitaateista voidaan johtaa Niiniluodon keskeisimmät argumentit: yliopiston sisäisen päätöksenteon kannalta demokratia ole lainkaan tärkeää tai olennaista, koska demokratia ei periaatteellisessa tasolla sovellu lainkaan yliopiston sisäiseen päätöksentekoon. Toisin sanoen demokraattisia päätöksenteon muotoja ei yliopistossa tarvitse kehittää. Samalla tässä tulee tarkemmin esiin se, mitä kamppailu yliopistojen hallitsemisesta voi tarkoittaa, kun näkökulmana on yliopiston sisäinen hallinto. Kyse on siitä, mitä varten yliopistossa on hallinto, keiden intressejä se palvelee ja keitä voidaan ottaa mukaan yliopiston päätöksentekoon.

²⁷⁸ Niiniluoto 2009, 237–238.

²⁷⁹ Niiniluoto 2009, 238.

²⁸⁰ Niiniluoto 2009, 237.

Samalla kyse on kamppailusta siitä, miten yliopisto tiedeyhteisönä asettuu vastakkain taloudellis-hallinnollisen yliopisto-organisaation kanssa.

Tätä asetelmaa voidaan lisäksi verrata Wallgrenin näkemyksiin. Vaikka Wallgren ei kirjoitakaan eksplisiittisesti demokratiasta, korostaa hän silti vapaiden ihmisten tasavertaista yhteistyötä yliopistossa. Yliopistoa on kohdeltava oppineiden yhteisönä, jossa äärimmilleen vietyinä kaiken päätöksenteon on perustuttava kollegiaalisuudelle. Akateemista johtajuutta ja hallinnollista johtajuutta ei voida erottaa toisistaan.

Niiniluoto puolestaan ottaa selkeän hallinnollisen näkökulman. Kyseenalaistaessaan demokratian yliopiston hallinnollisena käytäntönä Niiniluoto hyväksyy suoraviivaisemman yksilöjohtajuuden sekä akateemisen ja hallinnollisen päätöksenteon jyrkemmän erottamisen toisistaan. Tämä tuo esiin myös Niiniluodon tarkastelunäkökulman. Yliopisto on hänelle ensisijaisesti hierarkkinen organisaatio, jota määritelmänsä mukaisesti ei voi tai ei tarvitse hallita demokraattisesti. Tällöin erilaiset johtamisen ja hallinnon keskittymiseen tähtäävät uudistukset sopivat yliopistoon.

Samalla tässä tulee esiin se miten yliopistojen hallinnon muutoksia ei voida erottaa muista yliopistojen muutoksista. Kun Niiniluodon mukaan yliopistoilla on ”vastuu omasta taloudestaan”, niin hän samalla asettaa hallinnon muutokset osaksi yliopistojen markkinaehtollistumista sekä yliopistojen kytkemistä tietokapitalismiin ja erilaisiin yritys yliopiston piirteisiin.

Näin hallinnon uudistukset ovat luonnollinen osa muuta yliopistouudistusta jopa niin että yliopistoja ei voida uudistaa ilman että niiden hallintoa keskitetään edustuksellisuutta vähentämällä. Tätä Niiniluoto perustelee vielä lisää. Hän viittaa Helsingin yliopiston hallinnon historiaan ja erityisesti vuoden 1992 hallinnon uudistukseen:

Pelot siitä, että yliopistot ovat siirtymässä ”käskytyjärjestelmään” ovat kuitenkin liioiteltuja, kun muistaa, että rehtori ja dekaanit saivat yleistoimivallan jo vuoden 1992 laissa, jossa Helsingin yliopistoon tuotiin kolmikantahallinnon kollegiaaliset elimet.²⁸¹

Niiniluoto käyttää samanlaista argumentaatiota kuin mitä hän on käyttänyt jo luvuissa 5.3.1 ja 5.4. Kun yliopistoissa on jo siirrytty vähitellen suoraviivaisempaan ja hierarkkisempaan johtamiseen, niin yliopistouudistus istuu luontevasti osaksi tätä jatkumoa eikä olennaisesti

²⁸¹ Niiniluoto 2009, 237.

muuta yliopistojen nykytilaa. Tällöin erilaisten vaihtoehtoisten rakenteiden ja organisointitapojen pohtiminen ja miettiminen eivät ole tarpeellisia. Lisäksi tämä kytkeytyy siihen, miten muutos julkisoikeudellisiksi oikeushenkilöiksi antaa itsehallinnon mahdollisuuden. Tällöin yliopistot voivat muuttaa hallinnollisia rakenteita itselleen sopiviksi oman harkintansa mukaan.

Autonomia ja hallinnon kysymykset saavat lisämerkityksiä siinä, miten Niiniluoto tarkastelee yliopistojen hallituksen valintaan liittyviä kysymyksiä. Hän viittaa omaan toimintaansa siinä valtioneuvoston istunnossa, jossa hän kanslerin ominaisuudessa antoi lausunnon yliopistolaista. Hän puuttui lausunnossaan omasta mielestään autonomian kannalta keskeisimpään ongelmaan: säätiöyliopistojen hallitusten valintatapaan. Kyse oli siitä, onko säätiöyliopistoilla oikeus valita itse kaikki hallituksensa jäsenet. Tämä oli Niiniluodon mukaan yliopistojen hallinnollisen autonomian kannalta *kaikkein tärkein ongelma*. Vaarana oli nimittäin se, että

[...] myös julkisoikeudelliset yliopistot olisivat saattaneet menettää perustuslain suojan oikeudelleen itse valita hallintoelimensä jäsenet. Tämä ehdotus [...] todella olisi merkinnyt yliopistojen kolonisaatiota [...]²⁸²

Tämä on Yliopistouudistus on itsenäisyystaistelua -kolumnin ainoa kohta, jossa Niiniluoto eksplisiittisesti punnitsee edellytyksiä kolonisaation toteutumiselle. Hän tiivistää hyvinkin monipuolisen ja vertauksen ja monta näkökulmaa sisältävän teesin vain yhteen yliopistolain kiistakysymykseen.

Yliopistojen hallituksen valintatapa on yksi yhdistävä mutta samalla yksi keskeinen erottava piirre Niiniluodon ja Wallgrenin välillä. Kummatkaan eivät pohdi erityisesti sitä, kuinka monta ulkopuolista jäsentä hallitukseen voidaan valita tai mikä on ulkopuolisten jäsenten suhteellinen osuus yliopiston hallituksissa. Molemmille kysymys on periaatteellinen, mutta vastakkaisista syistä.

Näitä syitä tarkastelen lopuksi. Samalla palaan yliopiston ja yhteiskunnan välisen suhteen teemaan. Kun Wallgren asettaa kysymyksen autonomian ja yhteiskunnan välisistä suhteista markkinakolonisaatioteesin yhteyteen, niin samalla hän kehottaa lukemaan tätä suhteessa muihin lakiesityksen kohtiin:

²⁸² Niiniluoto 2009, 237.

Skeptinen lukija voi arvata, että lainattu kohta onkin syytä lukea suhteessa esityksen muualla korostamaan tarpeeseen edistää yliopistojen ”profiloitumista” ja ”strategista kehittämistä”.²⁸³

Tässä korostuu yliopiston hallinnosta käytävä kamppailu intressikamppailuna. Wallgrenin mukaan juuri strateginen kehittäminen ja profilointi ovat niitä, joita ulkopuolisten jäsenten oletetaan edistävän yliopistojen hallituksissa. Tässä problematisoidaan sitä, keitä varten yliopistoa hallitaan ja kenen intressejä yliopiston hallinnon uudistaminen palvelee. Wallgrenin näkökulma on se, että ”profilointi” ja ”strateginen kehittäminen” eivät lainkaan sovi yliopistoon tai ainakaan ne eivät palvele yliopiston omia intressejä.

Niiniluodon näkökulma on vastakkainen. Hän ei näe ongelmaa siinä, että yliopistot joutuvat valitsemaan ulkopuolisia jäseniä, vaan tärkeintä on valintaoikeuden säilyttäminen yliopistoilla itsellään. Hallinnon uudistaminen palvelee ainoastaan yliopiston omia intressejä, ja näiden intressien muodostamiseksi voidaan hyödyntää yliopistoyhteisön ulkopuolisia jäseniä. Yliopisto voi aivan hyvin profiloitua ja kehittää strategioitaan yhdessä yliopistoyhteisön ulkopuolisten jäsenten kanssa.

Seuraavaksi siirryn viimeiseen analyysilukuun, joka käsittelee sivistysyliopiston tematiikkaa. Tämä liittyy osin nyt käsittelemääni lukuun, koska kysymys sivistysyliopistosta on samalla kysymys yliopiston suhteesta yhteiskuntaan.

5.6. Sopeutuva ja kriittinen yliopisto

Tässä viimeisessä analyysiluvussa käsittelen otsikon mukaisesti sopeutuvan ja kriittisen yliopiston tematiikkaa. Jos edellinen autonomiaa käsittelevä luku oli muita näkökulmia yhteen kokoava luku, niin tätä lukua voidaan pitää edellisten teemojen laajenuksena. Tässä on nimittäin kyse sivistysyliopistonäkemyksen välisestä kamppailusta. Samalla tuon esiin Ilkka Niiniluodon yliopistopolitiikan keskeisintä käsitettä eli dynaamista sivistysyliopistoa ja miten se ilmenee hänen kolumnissaan.

Niiniluoto mainitsee sivistysyliopiston käsitteen eksplisiittisesti kaksi kertaa. Ensimmäinen maininta on heti kolumnin ensimmäisellä sivulla, jossa Niiniluoto asettaa sivistysyliopiston osaksi yliopistouudistuskeskustelua:

²⁸³ Wallgren 2009, 78.

Ilahduttavaa oli nähdä vahva sitoutuminen sivistysyliopiston ja vapaan perustutkimuksen arvoihin, joita olen itsekin omissa kirjoituksissani ja puheissani puolustanut kolmen vuosikymmenen ajan.²⁸⁴

Toinen suora maininta on siinä kohdassa, jossa Niiniluoto viittaa yliopistojen haasteisiin ja kansallisiin ja kansainvälisiin menestysstrategioihin:

Käsityksen mukaan yliopistot voivat näihin haasteisiin vastata, mutta vain sillä edellytyksellä, että sivistysyliopiston perinteen mukaisesti ne keskittävät voimiaan korkeatasoiseen perustutkimukseen sekä tutkimuksen ja opetuksen hedelmälliseen vuorovaikutukseen.²⁸⁵

Näissä kohdissa Niiniluoto käyttää sivistysyliopistoa kahdella eri tavalla. Ensinnäkin kirjoittamalla ”sivistysyliopiston arvoihin sitoutumisesta” hän kohdistaa viestinsä yliopistouudistuksen vastustajiin. Hän löytää uudistuskriittisistä äänistä yhtymäkohdan omaan ajatteluunsa. Hän pyrkii osoittamaan miten uudistuksen vastustajat sivistysyliopiston arvoja kannattaessaan ovat loppujen lopuksi hänen kanssaan samaa mieltä siitä, millaista yliopistoa on pidettävä ihanteellisena ja millaista yliopistoa on tavoiteltava. Niiniluoto pitää itseään sivistysyliopiston puolustajana ja haluaa korostaa sitä, kuinka hän on juuri omassa ajattelussa ja omassa toiminnassaan aina pitänyt sivistysyliopistoa todellisen yliopiston mittana.

Samalla tämä tuo esiin sen, miten Niiniluodon ajattelussa sivistysyliopiston traditio on hyvin keskeisellä sijalla. Tukemalla ja edistämällä yliopistouudistuksen toteutumista hän samalla antaa ymmärtää, että uudistus tukee ja edistää sivistysyliopiston tavoitteita ja pyrkimyksiä. Yliopistouudistus on juuri sivistysyliopiston pelastus.

Kirjoittamalla ”sivistysyliopiston perinteestä” ja kytkemällä se ”haasteiden vastaamisen” kanssa Niiniluoto perustelee sitä, miksi yliopistouudistus on sivistysyliopiston pelastus ja miten sivistysyliopisto nivoutuu saumattomasti yhteen yliopistouudistuksen kanssa. Hän tiivistää sivistysyliopiston perinteen kahteen kohtaan: vapaaseen korkeatasoiseen perustutkimukseen sekä tutkimuksen ja opetuksen vuorovaikutukseen. Näihin tehtäviin sitoutumalla yliopisto voi jatkossakin parhaiten toteuttaa sivistystehtävänsä, myös yliopistouudistuksen jälkeen.

Samalla Niiniluoto esittää sivistysyliopiston alisteisena laajemmille poliittisille päämäärille. Pelastuakseen sivistysyliopiston on kyettävä sopeutumaan, vastattava sille asetettuihin haasteisiin. Sopeutumisen ja mukautumisen tematiikka onkin Niiniluodon

²⁸⁴ Niiniluoto 2009, 233.

²⁸⁵ Niiniluoto 2009, 238.

sivistysyliopistonäkemyksen keskeinen piirre. Tämä on samalla dynaamisen sivistysyliopiston käsitteen olennainen sisältö, joka tulee ilmi Niiniluodon kolumnin lopussa, jossa hän kirjoittaa yliopiston dynaamisuudesta:

Suomessa on eletty tilanteessa, jossa perustutkimuksen ja soveltavan tutkimuksen välillä ei käydä nollasummapeliä, vaan tieteen nauttima yhteiskunnallinen arvostus on koitunut molempien hyväksi. Yliopistojen valmius dynaamiseen uudistumiseen on ollut tämän asiantilan edellytys.²⁸⁶

Tämä dynaaminen ulottuvuus selittää sitä, miksi sivistysyliopistoa ei voida pitää yliopistouudistuksen mukaisen yliopiston vastaisena. Niiniluodon mukaan yliopistojen menestyminen ja tieteen yhteiskunnallinen merkittävyys edellyttää yliopistojen kykyä uudistua. Näin voidaan paremmin ymmärtää Niiniluodon näkemyksiä yliopiston talouden, rahoituksen ja johtamisen muutoksista ja niiden tarpeellisuudesta. Toisaalta Niiniluoto ei tätä uudistumisen ja uudistamisen teemaa juurikaan problematisoi. Hän ei esimerkiksi pohdi sitä, olisiko yliopistoja voitu uudistaa tai kehittää jollain muulla tavoin kuin uuden yliopistolain tarkoittamalla tavalla.

Tätä tarkastelua voidaan vielä laajentaa ja liittää se Wallgrenin näkemyksiin. Niiniluodolla yliopiston taistelu oman oikeutuksensa ja olemassaolonsa puolesta tarkoittaa ensisijaisesti uudistuskykyä ja mukautumista korkeakoulupoliittisiin virtauksiin, olivatpa ne millaisia tahansa. Tämä tuo esiin yliopiston eristäytymisen ja yhteiskunnallisen osallistumisen teeman sekä yliopiston kriittisen potentiaalin mahdollisuuden.

Tämä liittää sivistysyliopiston teeman autonomiaan sekä yhteiskuntakritiikin mahdollisuuteen yhtenä yliopiston keskeisenä tehtävänä. Sivistysyliopisto, autonomia ja yhteiskuntakritiikki kytkeytyvät toisiinsa. Kuten luvussa 5.5.2. toin esille, Wallgrenin mukaan yliopiston ja yhteiskunnan välisten suhteiden tiivistäminen on vastakkaista yliopistojen autonomian lisäämisen kannalta. Samalla hän ottaa kantaa siihen, millainen tiedonintressi yliopistoa ohjaa. Hän kirjoittaa tiedeyhteisön omalakisesta ja anarkistisesta järjenkäytöstä. Yliopisto on Wallgrenin näkökulmasta kantilais-habermasilaisen järjen instituutio, jolla on omat erityiset tiedonintressit, joiden kautta yliopisto hahmottaa suhdettaan yhteiskuntaan. Tämä tuo esiin sen, miksi yliopiston on eristäydyttävä: on erotettava toisistaan yliopiston oma, anarkistinen tiedonintressi ja muut intressit, jotka yliopistoon kohdistetaan sen ulkopuolelta. Tätä kautta Wallgren hahmottelee yliopistoille tutkimuksen ja opetuksen kautta laajempaa kriittistä ja yhteiskunnallista tehtävää.

²⁸⁶ Niiniluoto 2009, 240.

Tätä teemaa on tarkasteltava erikseen yliopistouudistuksen yhteydessä. Wallgrenin tekstistä on luettavissa se, että yliopiston yhteiskuntakriittisenä instituutiona on suhtauduttava kriittisesti myös yliopistouudistukseen sekä laajemmin siihen politiikkaan, joka on ollut tämän uudistuksen taustalla. Yliopiston erityisenä tietoon, koulutukseen ja tieteeseen keskittyvänä instituutiona tulee analysoida erilaisiin filosofisiin tiede- ja tietokäsityksiin pohjautuvia yhteiskuntaa ohjaavia voimia. Yliopistouudistus on esimerkki tilanteesta, jossa yliopisto voi osoittaa todeksi oman kriittisen potentiaalinsa.

Niiniluoto puolestaan kytkee kriittisen potentiaalın, sivistysyliopiston ja yhteiskuntakritiikin toisiinsa eri tavalla. Hän kytkee nämä niihin mahdollisuuksiin, joita uusi laki yliopistoille antaa. Tämä näkemys tulee esiin Niiniluodon kuvatessa Jane ja Aatos Erkon säätiöltä saatua lahjoitusprofessuuria:

Virkaan on nyt ensimmäiselle vuodelle nimetty brittiläis-kanadalainen Stephen Gill, joka tunnetaan amerikkalaisen kapitalismin arvostelijana. Näin Helsingin yliopiston kriittinen potentiaali kasvoi lahjoitusvarojen ansiosta.²⁸⁷

Tämä on samalla Niiniluodon kolumnin ainoa kohta, jossa hän mainitsee kriittisen potentiaalın mahdollisuuden. Hän ei väitä, yliopiston asema kriittisenä instituutiona on uhattuna tai että yhteiskuntakritiikki ei lainkaan sovi yliopistoon. Jos Wallgren liittää yhteiskuntakritiikin koko yliopistolaitoksen tehtäväksi, niin Niiniluoto liittää tämän yhteen professorinvirkaan. Kritiikki voi toteutua sitä paremmin mitä enemmän yliopistolla on resursseja sellaisen tutkimus- ja opetushenkilökunnan palkkaamiseen, jotka omassa tutkimuksessaan ovat suuntautuneet yhteiskunnallisten ilmiöiden ja kehityskulkujen kriittiseen tarkasteluun. Niiniluodon näkökulmasta juuri yliopistolain hyväksyminen on juuri kriittisen potentiaalın edellytys. Vasta uuden lain myötä yliopisto vapautuu ja saa välineitä oman kriittisen tehtävänsä suorittamiseksi.

Niiniluodon näkökulmasta yliopiston ei tarvitse kiinnittää huomiota erilaisiin tiede-, tieto- ja oppimiskäsityksiin, jotka ovat korkeakoulupoliittisten suuntauksien, kuten yliopistouudistuksen taustalla. Yliopiston sivistystehtävä ei tarkoita sitä, että yliopistossa pyrittäisiin vaikuttamaan erilaisiin haasteisiin tai yliopiston oman olemassaolon ehtoihin, vaan yliopistojen on pitäydyttävä ”lestissään”, huolehtia omista perustehtävistään. Tämä tarkoittaa yksinkertaisesti vain sitä, että yliopistoissa jatkossakin opetus perustuu tutkimukseen eikä perustutkimus jää soveltavan tutkimuksen varjoon. Tämä on yliopistojen ensisijainen yhteiskunnallinen vastuu. Vaikka yliopistojen vahvuus on tieteessä, tutkimuksessa ja

²⁸⁷ Niiniluoto 2009, 239.

koulutuksessa, niin näiden avulla yliopistoa itseään tai sen asemaa osana korkeakoulupolitiikkaa ei tarvitse asettaa kriittisen tarkastelun kohteeksi.

6. Johtopäätökset

Tässä luvussa kokoan yhteen analyysiosassa käsittelemiäni teemoja ja kytken niitä luvussa 2 esittämääni yleiseen yliopistokeskusteluun, luvussa 3 esittämääni ideologiateoriaan sekä luvussa 4 käsittelemääni korkeakoulupoliittiseen suhdanteeseen. Tällä haluan korostaa sitä, että ideologiateoriaa soveltavassa analyysissä on otettava huomioon sekä yliopistoa koskeva teoreettinen ja käsitteellinen keskustelu että yliopistojen nykytilaa ja niiden toimintaympäristöä kuvaava keskustelu.

Tarkastelen sitä, miten Niiniluodon ajattelua sekä toimintaa voidaan lukea ideologiateorian näkökulmasta. Tähän tarkoitukseen Wallgrenin kirjoitus tarjoaa hedelmällisen vertailukohdan. Sekä Niiniluodon että Wallgrenin tekstit tarjoavat hyvin monipuolisen näkökulman sekä varsinaiseen yliopistouudistukseen että samalla yleiseen yliopiston yhteiskunnallisen aseman muutokseen. Wallgren ja Niiniluoto ovat kaksi yliopistosubjektia, jotka asemoivat itsensä sekä yliopistouudistukseen että toisiinsa: he osallistuvat yliopistouudistukseen julkisina keskustelijoina, asettuvat ”julkisen diskurssin maailmaan”.

Seuraavissa kolmessa alaluvussa vastaan kolmeen johdannossa esittämääni tutkimuskysymykseen. Luvussa 6.1. vastaan kahteen ensimmäiseen tutkimuskysymykseen, jotka ovat sidoksissa toisiinsa: ensimmäinen kysymys on yleisempi ja toinen tarkentavampi. Luvussa 6.2. vastaan kolmanteen tutkimuskysymykseen.

6.1. Yliopisto ideologisen kamppailun kohteena

Ensimmäiseksi vastaan johdannossa esittämääni tutkimuskysymykseen: *Millaisiin yliopistoa koskeviin ideologisiin kamppailuihin Ilkka Niiniluoto osallistuu yliopistouudistuksessa?*

Ideologinen kamppailu yliopistosta tulee aineistossani esiin hyvin monella tasolla ja monista eri näkökulmista. Luvussa 5.1. Thomas Wallgren esittää yliopistokeskustelun teemat ja raamit sekä esittää niihin omat näkemyksensä, joihin Niiniluoto omalla tekstillään vastaa luvuissa 5.2–5.6. Nämä teemat olen tiivistänyt viiteen kohtaan:

- 1) Globaali näkökulma: yliopistouudistusta ja yliopistojen nykytilaa on tarkasteltava laajemmassa kontekstissa.

- 2) Yliopisto on tällöin instituutio, johon kohdistuvat erilaiset kansalliset ja kansainväliset intressit.
- 3) Tämä liittyy siihen, millaisena instituutiona tai organisaationa yliopistoa on tarkasteltava, erillisenä tiedeyhteisönä tai yliopistoyhteisönä vai hallinnollisena organisaationa.
- 4) Yliopistojen uusi yhteiskunnallinen asema: yliopistojen asema määrittyy entistä enemmän tietokapitalismin, tieteen ja tiedon markkinaehdollistumisen kautta. Kysymys on siitä, mikä on vapaa tutkimus yliopistossa.
- 5) Nämä teemat kytkeytyvät autonomian käsitteen ympärille. Autonomiassa on tällöin kyse:
 - a) Yliopiston riippuvuussuhteista ja asemasta osana valtiota
 - b) Yliopiston itsehallinnosta

Ideologiateoriaa käsittelevässä luvussa 3 korostin ideologisen kamppailun käsitettä keskeisenä tapana tarkastella ideologiaa yhteiskunnassa. Tarkastelin tätä erilaisten näkemysten keskinäisenä kamppailuna, jossa samalla on kyse siitä, miten ideologia on juurtunut osaksi instituutioiden käytäntöjä. Näin kamppailun muodot saavat yliopistossa omat erityispiirteensä.

Yhtenä keskeisenä piirteenä toin esiin, miten tämän kamppailun lopputulos ei ole täysin ennalta määrätty. Kysymys on erilaisten näkemysten ja traditioiden legitimaatiosta ja argumentaation voimasta: vaikka erilaiset yliopistonäkemykset ja ideat voidaan nähdä keskenään menevinä virtauksina ja muodostumina kuten esitin luvussa 3.6., ei tämä tarkoita sitä, että kaikki näkemykset olisivat yhtä vakuuttavia ja todenmukaisia. Samalla kyse on ideologiasta käytäntömuotoina.

Tämä ideologian juurtuminen käytäntöön kytkeytyy siihen, minkälaisen näkemysten varaan olen tutkielmani rakentanut. Sivistysyliopistonäkemyksiä käsittelevä luku 2 ja uusliberaalia korkeakoulupolitiikkaa käsittelevä luku 4 ovat ensi näkemältä toistensa vastakohtia. Edellinen on vahvasti normatiivinen ja idealistinen, kun jälkimmäinen keskittyy yliopiston materiaalisiin muutoksiin, jonka ydinkohdat ovat uuden julkisjohtamisen ja tietokapitalismin käytännöissä. Olen tällä halunnut tuoda esiin, miten yliopistokamppailuissa on kyse siitä, millaisella käsitejärjestelmällä yliopistoa hahmotetaan. Tällöin vastakkain asettuvat vapaa ja riippumaton sivistysyliopisto sekä innovaatioiden, kilpailukyvyn ja tietokapitalismin määrittämä yritys yliopisto.

Olen tuonut analyysissäni esiin sitä, millaisia eri piirteitä ideologinen kamppailu voi saada, kun sen yhdeksi kohteeksi otetaan yliopisto ja korkeakoulupolitiikka. Tämä on kamppailua sekä *yliopistossa* että *yliopistosta*. Yliopistouudistuksen kontekstissa tämän kamppailun lähtökohta voidaan tiivistää seuraavasti: Yliopistouudistuksessa ollaan konkreettisesti muuttamassa yliopistojen toimintaedellytyksiä, rahoitusta ja hallintomallia, millä on vaikutuksia sen asemaan tieteellisenä, koulutuksellisenä ja sivistävänä instituutiona. Kysymys on siitä, miten tähän muutokseen on suhtauduttava. Samalla kyse on siitä, minkälaista yliopistoa suomalaisen yhteiskuntaan tarvitaan ja millaisia tehtäviä yliopiston pitää yhteiskunnassa toteuttaa. Wallgrenin ja Niiniluodon tekstit kertovat yliopistokentän hajaantumisesta ja jakaantumisesta yliopistouudistuksessa. Laajemmin ne kertovat siitä, miten yliopistokentällä on hyvinkin vastakkaisia näkemyksiä siitä, mikä on yliopiston etu ja mihin suuntaan yliopistoja on kehitettävä.

Samalla aineistoni on kuvaus siitä, miten erilaiset yliopiston uudistamiset eivät voi toteutua ilman kritiikkiä ja vastustusta. Ne kertovat myös siitä, miten eri tavoin voidaan argumentoida yliopistouudistuksen puolesta ja sitä vastaan, miten samasta uudistuksesta ja sen vaikutuksista voidaan tehdä täysin vastakkaiset johtopäätökset. Tässä tutkielmassa tämä kahtiajako on hyvin selvä: Wallgren on hylkäämässä koko yliopistolain ja vaatii lakiesityksen palauttamista valmisteluun kun taas Niiniluoto näkee yliopistolaissa ainoastaan hyviä puolia.

Aineistoni perusteella yksi kamppailun puolista on kiista siitä, mikä on oikea ja totuudenmukainen tarkastelunäkökulma yliopistoon. Yliopiston ongelmat ja niihin etsityt ratkaisut perustuvat hyvin pitkälle näihin näkökulmiin ja miten ne vastaavat yliopistojen todellisuutta. Niiniluodolla yliopistojen nykytilan arviointi ja yliopistojen materiaallinen todellisuus on yksi aivan keskeinen lähtökohta yliopistouudistuksen arvioinnille. Hänen ratkaisunsa ja esittämänsä vaihtoehdot ovat kuitenkin sidoksissa hänen tapaansa käsitteellistää yliopistoa erityisenä tieteeseen, tutkimukseen ja opetukseen keskittyneenä instituutiona. Tämä on tietysti myös yksi kamppailun kohde: voidaanko yliopistoa ylipäänsä pitää mitenkään erityisenä instituutiona?

Tämä liittyy aineistoni artikulaation käsitteeseen, jota käsittelin luvussa 3.5. Aineistoni on kuvaus siitä, minkälaisia liitoksia ja yhteen nivellyksiä yliopistossa tuotetaan, vahvistetaan ja miten näitä pyritään purkamaan. Wallgren pyrkii tuomaan vastakkaista näkemystä luvussa 4 kuvaamalla yliopistojen uusliberalisaatiolle, jonka olen esittänyt hallitsevana ja vallitsevana tapana niveltää yliopisto yhteiskuntaan.

Niiniluodon argumentit ovat puolestaan osoitus siitä, miten näitä yliopistojen yhteiskunnallisia artikulaatioita voidaan tuottaa ja vahvistaa yliopistossa. Niiniluodon omat näkemykset ovat osoitus näiden hallitsevien artikulaatioiden vahvuudesta. Tämä tuo esiin sen, miten ideologinen kamppailu ja sen lopputulos riippuvat osittain yliopistoista riippumattomien materiaalien intressikamppailujen tuloksesta, millaisiin yhteiskunnallisiin suhteisiin yliopistot asettuvat yliopistouudistuksessa ja minkälaiset rakenteelliset tekijät yliopistojen asemaan vaikuttavat. Toisin sanoen ideologisessa kamppailussa yliopistosta on samalla kyse laajemmista yhteiskunnallisista kamppailuista.

Seuraavaksi vastaan toiseen ja keskeisempään tutkimuskysymykseen: *Miten ideologinen kamppailu näkyy Niiniluodon argumentaatiossa?*

Tässä on kyse siitä, miten ideologinen kamppailu yliopistosta toteutuu yksityiskohtaisesti. Luvuissa 3.2. ja 3.3. esitin yliopistoiden ja niiden hallitsevuudesta käytävän kamppailun keskeiseksi ideologisen kamppailun ulottuvuudeksi. Samalla tässä ideologia näyttäytyy ajattelun viitekehyksenä ja maailman ”tolkullistajana”. Nämä kytkeytyvät luvussa 2 käsittelemäni yliopistoa koskeviin näkökulmiin.

Luvussa 5.3. käsittelemäni yliopistoyhteisön problematiikka osoittautui yhdeksi keskeiseksi kiistan ja kamppailun kohteeksi. Kyse oli siitä onko yliopistoa tarkasteltava solidaarisena yhteisönä vai kilpailun kenttänä ja mitä tästä seuraa. Laajemmin tämä liittyy yliopistojen asemaan valtiossa ja kapitalismissa. Yhteisöllisyyden vastakohtaksi asettuu kilpailu niin yliopistojen kesken kuin niiden tutkimus- ja opetushenkilökunnan välillä.

Samalla tämä kytkeytyy lukuun 5.5.2. ja kysymykseen yliopiston hallinnosta. Koska Niiniluoto ensin suurelta osin hylkää solidaarisuuden mahdollisuuden niin tämä on suoraan yhteydessä siihen, miten hän pitää demokratiaa huonona ja yliopistoon soveltumattomana hallintatapana. Yliopisto on ennen kaikkea sekä kilpailun läpäisemä yhteisö että hierarkkinen asiantuntijaorganisaatio ja sitä on hallittava sekä johdettava sen mukaisesti. Näiden perusteella saadaan Niiniluodon yliopistomääritelmä: yliopisto on kilpailullinen ja hierarkkinen organisaatio. Niiniluoto vahvistaa yliopistojen hierarkkista luonnetta ja niiden keskinäistä kilpailua sekä yksilöiden välistä kilpailua yliopiston sisällä.

Yliopiston johtamisen ja hallinnon tiukentaminen ja suoraviivaistaminen kollegiaalisuuden kustannuksella sopii luontevasti tällaiseen näkemykseen yliopistosta. Tämä on suoraan kytköksissä lukuun 5.3.2. eli siihen, miten yliopistossa voidaan käydä julkista keskustelua.

Niiniluoto esittää melko suoraan, ettei yliopistoa ei tarvitse pitää demokraattisen ja julkisen keskustelun paikkana, koska laajemmat yliopiston aseman muutosta koskevat keskustelut eivät lähtökohtaisesti sovi hierarkkiseen ja ei-demokraattiseen yliopistoon.

Tässä aiemmat määritykset ja näkökulmat määrittävät toisia näkökulmia. Tämä näkökulmakamppailu kulminoituu siihen, miten Niiniluoto käsittelee kolonisaatioteesiä ja millä eri tavoin hän perustelee tämän teesin virheellisyyttä. Tämä tulee esiin ensinnäkin luvussa 5.3.1. Jos yliopisto on määritelty ensisijaisesti kilpailulliseksi yhteisöksi, niin minkäänlaista solidaarisuuden kolonisaatiota ei voi tapahtua.

Toinen kohta kytkee kolonisaatioteesin yliopistojen markkinaehdollistumisen kanssa, jota käsiteltiin luvussa 5.4. Niiniluoto määrittelee markkinakolonisaation ja sen toteutumisen siihen, voiko elinkeinoelämä käyttää suoraa määräysvaltaa yliopistoihin. Näin ei Niiniluodon mukaan ole tapahtumassa, koska yliopisto on jo pitkään osallistunut erilaiseen markkinaehtoiseen toimintaan. Kolmas kohta, jossa Niiniluoto punnitsee kolonisaation toteutumisen mahdollisuutta, näkyy luvussa 5.5.2. Siinä hän pitää tärkeimpänä yliopistolain ongelmana elinkeinoelämän ja valtioneuvoston oikeutta valita jäseniä yliopistojen hallituksiin yliopistojen ohi.

Keskeisimmäksi perusteeksi ja todisteeksi kolonisaatioteesin virheellisyydestä osoittautui yliopistojen vapaaehtoinen suostumus. Tämä tulee esiin erityisesti esiin luvussa 5.4. Jos yliopistot vapaaehtoisesti suuntaavat tutkimusintressejään siten, että tiedettä ja tutkimusta voidaan taloudellisesti hyödyntää, niin kyse ei ole markkinaintressien ylivallasta suhteessa yliopistoihin. Tähän kytkeytyvät Niiniluodon näkemykset akateemisesta vapaudesta ja sen toteutumisesta. Yliopistolaisten akateeminen vapaus ole lainkaan uhattuna, koska nämä vapauden periaatteet on edelleen kirjattu lakiin.

Akateeminen vapaus, yliopistojen vapaaehtoinen ja proaktiivinen toiminta johdattaa lukuun 5.5. eli autonomiasta käytäviin kamppailuihin. Näissä on kyse yliopiston autonomian oikeasta tulkinnasta. Kun Wallgrenin mukaan autonomialla on julkisoikeudellisen oikeushenkilöaseman lisäksi muitakin merkityksiä, jotka ovat tätä virallista autonomiatulkintaa olennaisempia, niin Niiniluodon mukaan autonomian olennaisin merkitys on juuri julkisoikeudellisessa oikeushenkilössä. Olennaista on se, että Niiniluoto ei perustele autonomiaa ainoastaan opetusministeriön sekä yliopistolain virallisen ja julkilausutun tulkinnan avulla. Kyse on hänelle ensisijaisesti roomalaisesta oikeudesta ja täysivaltaiseksi kansalaiseksi tulosta.

Yliopistouudistuksessa on siis kyse yliopistojen todellisen autonomian palauttamisesta. Seuraavaksi tarkastelen autonomiakamppailuja yksityiskohtaisemmin.

Luvussa 2 esittelin erilaisia näkökulmia yliopistojen autonomian ymmärtämiseksi. Näistä yksi jako liittyy autonomiaan staattisen tilan ja intressikamppailun välisenä ristiriitana, jossa Niiniluodon näkökulma on hyvin vahvasti edellisessä. Hän lähtee siitä, että autonomia on eräänlainen asioiden tila, joka edellyttää tiettyjä yliopistoille annettuja vapauksia. Kuitenkin sekä Wallgrenin ja Niiniluodon tekstit ja niiden vahvat autonomiapainotukset ovat osoitus siitä, että autonomia on kiistanalainen ja jatkuvan kamppailun alainen käsite, johon liittyvät muun muassa kansainvälisten järjestöjen, valtioiden ja elinkeinoelämän yliopistoihin kohdistamat intressit. Samalla autonomia liittyy yliopiston tapaan määritellä itsensä osana yhteiskuntaa.

Autonomiassa on ensinnäkin kyse siitä, toteutuvatko erilaiset yliopistoon kohdistetut intressit itse yliopistossa. Wallgrenin mukaan yliopistolla on omat intressit, joita sen on puolustettava yliopiston ulkoa kohdistettuja intressejä vastaan. Samalla yliopistojen vapautta ei voida määritellä yliopistojen ulkopuolelta vaan yliopistojen vapaus lähtee yliopistoista itsestään.

Niiniluodon näkemykset tuovat esiin sen, miten tällainen kahtiajako ei välttämättä ole mielekäästä vaan yliopiston omat intressit ja muiden erilaisten toimijoiden intressit voivat olla sopusoinnussa keskenään. Tämä koskee myös yliopistojen vapautta. Yliopistojen uusi vapaus on yhtäältä niiden itsensä tuottamaa, mutta samalla jotain, joka vastaa yliopistojen ulkopuolelta esitettyjä vaatimuksia. Niiniluoto muun muassa tuo esiin sitä, miten yliopistojen uudistaminen eri maissa on ollut osa erilaisia kansallisia ja kansainvälisiä menestysstrategioita, joissa yliopistot on nähty talouskasvun välineinä.

Tästä voidaan johtaa yksi Niiniluodon keskeisimmistä argumenteista: yliopistouudistus on yliopiston omien intressien, tehtävien ja tavoitteiden toteuttamista.

Yliopiston autonomian kuvaaminen kamppailuna tulee esiin myös Wallgrenin ja Niiniluodon tekstien otsikoissa. Wallgrenilla kyse on yliopistoyhteisön kamppailusta julkisen vallan ja markkinoiden kolonisaatiota vastaan. Niiniluoto luonnehtii yliopistouudistusta itsenäisyystaisteluksi, jossa on kyse yliopistojen vapaudesta ja riippumattomuudesta julkisesta vallasta.

Vaikka Niiniluoto korostaa roomalaista oikeutta ja täysivaltaista kansalaisuutta, niin hänen vapaus- ja autonomiakäsitykset tarkoittavat ensisijaisesti taloudellista toimintavapautta. Keskeiset määritelmät autonomialle Niiniluodon mukaan ovat seuraavat: riippumattomuus

valtionvarainministeriöstä, kiinteistöjen omistaminen, oma henkilöstöpolitiikka sekä muut taloudelliset vapaudet kuten oman varallisuuden kerääminen ja sen hyödyntäminen. Nämä liittyvät myös yliopistojen vapauteen muuttaa omaa hallinnollista rakennetta. Samalla Niiniluoto tavoittelee sellaista proaktiivista, julkishallinnosta osin riippumatonta yliopistoa, joka on valmis luomaan strategioita ja suunnittelemaan toimintaansa.

Lopuksi tarkastelen sivistysyliopiston tematiikkaa. Luvussa 2 esittelin jaon sopeutuvan ja kriittisen yliopiston välillä. Kriittistä yliopistonäkemyä (ja sen suomalaista keskustelua) toin esille erityisesti Lauri Mehtosen ja Matti Juntusen sivistysyliopistonäkemyksen kautta. Sopeutuvaa ja mukautuvaa sivistysyliopistoa toin esille Jarkko Tirrosen näkemyksissä.

Nämä näkemykset tulevat esiin luvussa 5.6. joka liittyy sivistysyliopistokeskustelun osaksi Niiniluodon ja Wallgrenin näkemyksiä. Sivistysyliopistokeskustelussa on yhtä lailla kyse ideologisesta määrittelykamppailusta, siitä miten sivistysyliopisto on määritelty ja miten tämän määritelmän mukaan voidaan tehdä johtopäätöksiä sivistysyliopiston tulevaisuudesta. Wallgren tuo esiin sitä, että yliopistoa voi ja pitää tarkastella muullakin tavoin kuin miten opetusministeriö ja yliopistolakiesitys yliopistot esittävät. Vaikka hän ei käytä sivistysyliopiston käsitettä eksplisiittisesti, niin hänellä on vahva näkemys klassisesta valistusajattelun mukaisesta ulkoisista intresseistä riippumattomasta yliopistosta.

Niiniluoto määrittelee sivistysyliopiston ”dynaamiseksi”, joka kykenee ”uudistumaan” ja vastaamaan ”uusii haasteisiin” omaan perinteeseensä sitoutuen. Koska Niiniluoto on jo määritellyt sivistysyliopiston sopeutuvaksi ja uudistuskykyiseksi, niin tällöin sivistysyliopiston säilyminen yliopistouudistuksessa on ymmärrettävää. Hänellä yhdistyvät näkemys sopeutuvasta ja mukautuvasta sekä kriittisestä yliopistosta, jossa pääpaino on edellisessä. Niiniluodon näkemykset noudattavat hyvin pitkälle Jarkko Tirrosen sivistysyliopistotulkintaa. Sen sijaan Niiniluodon näkemykset sotivat voimakkaasti Lauri Mehtosen ja Matti Juntusen sivistysyliopistonäkemyksiä vastaan, koska niissä yliopisto on lähtökohtaisesti sopeutumaton instituutio, jonka tehtävänä on kaikkien valmiiden päämäärien kritiikki, olivatpa nämä päämäärät millaisia tahansa.

6.2. Yliopistouudistuksen populaarisuus: Niiniluoto yliopistopoliitikkona

Tässä luvussa vastaan kolmanteen tutkimuskysymykseen, jonka olen liittänyt kahteen aiempaan tutkimuskysymykseen: *Voidaanko kahden ensimmäisen kysymyksen perusteella arvioida ideologian toimivuutta? Ja jos voidaan, niin miten?*

Kysymys ideologian toimivuudesta tai toteutumisesta on ehkä koko tutkielmani kiinnostavin, mutta samalla myös vaikein kysymys. Kuitenkin ideologian toimivuutta tai toteutumista voidaan arvioida aineistoni ja analyysini perusteella melko hyvin. Tämä varten yliopistouudistusta on pidettävä eräänlaisena ideologiana: uudistus perustuu tietyille näkemyksille siitä, mitä yliopistojen on oltava ja minkälaisia yhteiskunnallisia tehtäviä niiden on toteutettava.

Koska johdannossa asetin tämän kolmannen tutkimuskysymyksen suhteeseen kahden aiemman kysymyksen kanssa, niin ideologian toteutumista on ensinnäkin tarkasteltava näiden kamppailujen kautta. Edellisessä luvussa korostin yliopistokamppailun luonnetta erityisenä käsitteellisenä kamppailuna. Tämän olennaisimmat piirteet ovat yliopistomaailman tarkastelunäkökulmissa ja siinä miten Niiniluoto vastaa Wallgrenin teeseihin määrittelemällä ne uudelleen.

Kuitenkin kolmanteen kysymykseen vastaaminen edellyttää Niiniluodon näkemysten kokonaisvaltaista tarkastelua. Lähdän siitä, että Niiniluodon tarkastelu ja arviointi ideologisena kamppailijana on suoraan kytköksissä siihen, mitä ideologian materiaalisuus ja käytännöllisyys voi tarkoittaa. Tämä kytkeytyy erityisesti lukuun 3.4., jossa esittelin Antonio Gramscin näkemyksiä intellektuelleista, eroista ”puoluemiehen” ja ”tiedemiehen” välillä sekä Stuart Hallin näkemyksiin intellektuellien roolista yhteiskunnan moraalisen johtajuuden keskeisinä elementteinä.

Samalla tämä liittyy niihin Hallin esittämiin näkemyksiin siitä, miten ideologia toimii luomalla yksilö- ja kollektiivisubjekteille paikkaa, jossa he voivat tunnistaa itsensä. Kyse on tällöin siitä, miten Niiniluoto asemoi itsensä osana yliopistouudistusta ja sen toteuttamista. Lisäksi esitin luvussa 3.4. miten ideologian materiaalisuudessa ja käytännöllisyydessä ja samalla sen toimivuudessa on kyse siitä, miten ideologia onnistuu ”puhuttelemaan” yksilöä, ja miten se onnistuu muokkaamaan hajanaista ja ristiriitaista arki ajattelua. Samalla kyse on ideologian populaarisuudesta: siitä, miten Niiniluodon arki ajattelu, gramscilainen ”terve järki” muodostuu ja miten se sopii yhteen yliopistouudistuksen kanssa.

Nämä teoreettiset näkökulmat tuovat esiin sen, ettei Niiniluotoa voida arvioida ainoastaan näkemystensä perusteella. Hän on esimerkki yliopistointellektuellista, jonka ajattelua ja toimintaa ei voida erottaa toisistaan. Näkemystensä lisäksi Niiniluodon arvioinnissa on otettava huomioon hänen toimintansa yliopistopoliittikkona.

Niiniluodon toiminnassa on loppujen lopuksi kyse siitä, miten hän ottaa yliopistolain toteuttamisen tärkeimmäksi yliopistopoliittiseksi tehtäväkseen. Se on hänen pitkään odottama uudistus ja tuottavuusohjelman pahoin runteleman yliopiston pelastus, johon pitää tarttua. Yliopistouudistus on sellainen yhteiskunnallinen tilanne, jossa Niiniluoto tunnistaa itsensä tärkeänä yliopistopoliittikkona ja yliopiston pelastajana.

Yliopistouudistus on itsenäisyystaistelua -kolumnissa on kyse ”poliittisesta teosta”, jossa Niiniluoto itse *haluaa* vastata Wallgrenin argumentteihin ja ottaa ne kriittisen tarkastelun kohteeksi. Hän haluaa itse vapaaehtoisesti perustella sekä omaa toimintaansa yliopistouudistuksessa että jakaa omia yliopistonäkemyksiään. Toisaalta hän myös pakotettu tähän tilanteeseen, koska yliopistouudistuksessa on esitetty voimakkaita eriäviä mielipiteitä. Läheskään kaikki yliopistolaiset, niin Helsingin yliopistossa kuin laajemmin koko yliopistokentällä eivät ole asettuneet Niiniluodon ja muiden yliopistouudistusta kannattaneiden tueksi.

Niiniluodon ratkaisu tähän ongelmaan on hyökätä eriäviä näkemyksiä vastaan. Hänen kolumninsa tarkoitus on loppujen lopuksi ainoastaan osoittaa sekä Wallgrenin väitteiden että koko uudistusta vastaan asettuneiden tutkijoiden, opettajien ja opiskelijoiden näkemysten virheellisyys. Ehkä juuri tämän hyökkäävyyden vuoksi hän ei muutamaa kohtaa lukuun ottamatta tarkemmin pohdi Wallgrenin väitteiden paikkansa pitävyyttä saati varsinaisesti pohdi ajattelunsa perusteita.

Niiniluoto toimii poliittisen valtion ja kansalaisyhteiskunnan, opetusministeriön ja yliopiston välillä organisoivana intellektuellina, joka pyrkii hankkimaan kannatusta yliopistouudistukselle. Tämä tuo esiin sen, miten gramscilainen valtiokäsitys toteutuu Niiniluodon henkilössä. Niiniluoto on osoitus siitä, miten yliopistouudistusta ja muita yliopistoreformeja ei voida toteuttaa ilman yliopistojen aktiivista suostunutta. Hän itse korostaa sitä, miten hän on aktiivisesti toiminut yliopistouudistuksen edistämiseksi ja toteuttamiseksi.

Vaikka Niiniluoto onkin ollut mukana lakia valmistelleessa ohjausryhmässä, niin hän ei ole esimerkiksi opetusministeriön virkamies, jonka toiminta on sidottu hallitusohjelmaan ja

hallituksen politiikkaan. Sen sijaan Niiniluoto haluaa levittää tietoisuutta yliopistouudistuksen hyvistä puolista mahdollisimman laajalle koko yliopisto- ja tiedekenttään. Niiniluodon ajattelu tuo esiin, miten yliopistouudistus ei näyttäydy ylhäältä käsin saneltuna tai pakotettuna vaan se näyttäytyy muodostuneen vapaasti yliopiston aktiivisella suostumuksella.

Viittaamalla omaan toimintaansa valtioneuvoston istunnossa Niiniluoto tuo esiin sen, miten hän on muun muassa tällä tavoin ollut hyväksymässä ja edistämässä yliopistolakia *koko Suomen* yliopistolaitoksen edustajana. Opetusministeriö ja hallitus ovat saaneet hänestä yliopiston sisältä liittolaisen, jota on tarvittu yliopistouudistuksen toteuttamiseksi. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että Niiniluoto olisi ainut tällainen yliopistovaikuttaja, mutta yhdeksi henkilöksi hänellä on ollut huomattavan paljon sellaista intellektuaalis-moraalista arvovaltaa, josta hallitus ja opetusministeriö ovat hyötäneet.

Olen tuonut esiin erityisesti luvussa 5.3.1, miten Niiniluoto toimii gramscilaisena diplomaattina ja tiedemiehenä, joka haluaa pitäytyä siinä mitä on, säilyttää yliopistojen olemassa olevat voimasuhteet. Tässä jäsenyksessä Wallgren edustaa gramscilaista puolue miestä, joka pyrkii muuttamaan näitä voimasuhteita. Tämä voimasuhteiden muuttaminen tulee tosin esiin myös Niiniluodossa, koska hän kamppailee sellaisen uuden yliopiston puolesta, jossa näitä olemassa olevia voimasuhteita entistä enemmän vahvistetaan.

On tietysti vaikea jälkikäteen arvioida sitä, olisiko Niiniluodon toiminnalla ollut yliopistolain toteutumisen kannalta täysin päinvastainen vaikutus, jos hän olisi puheissaan ja kirjoituksissaan voimakkaasti hyökännyt uudistusta vastaan tai esittänyt valtioneuvoston istunnossa pääosin kielteisen kannan yliopistolakiin. Yksi tulkinta voidaan sen perusteella, että Niiniluodon voimakkaasti vastustama säätiöhallitusten valintapa ei muuttunut hänen lausuntonsa myötä, vaan vasta perustuslakivaliokunnan käsittelyssä.²⁸⁸

Niiniluodon toimintaa voidaan tarkastella vielä kansleri-instituution näkökulmasta. Tämä liittyy kansleri-instituution muutokseen ja siihen miten kanslerin virka on jo 1960-luvulta muuttunut enemmän yliopiston muodolliseksi edustamiseksi. Niiniluodon tapauksessa kyse ei ole enää ainoastaan muodollisesta edustamisesta. Kansleri voi halutessaan olla hyvinkin merkittävä yliopistopoliittinen vaikuttaja.

²⁸⁸ Välimaa 2011, 78–79.

Ideologian populaarisuuden arviointi vain näiden kahden tekstin avulla on tietysti ongelmallista, koska ne ovat esimerkkejä eikä niistä saa kattavaa kokonaiskuvaa yhden yliopiston saati koko yliopistokentän näkemyksistä. Sekä Hallin että Gramscin näkökulmat korostavat laajoja kansanjoukkoja, tässä tapauksessa koko yliopistokenttää.

Populaarisuutta voidaan kuitenkin arvioida sen mukaan, minkälaisiin Niiniluodon yliopistoajattelun piirteisiin yliopistouudistus vetoaa. Nämä liittyvät hänen arkikokemuksiin ja havainnoiteihin Helsingin yliopiston rehtorina ja kanslerina sekä hänen sivistysyliopistonäkemyksiinsä.

Keskeisenä perusteena Niiniluoto käyttää valtion tuottavuusohjelmaa ja sen haitallisia vaikutuksia yliopistoon. Toisaalta hän pyrkii löytämään yliopiston ongelmat jo kauempaa, hetkestä, jolloin kaikki yliopistot oli valtiollistettu. Julkishallinnon reformit ja korkeakoulupolitiikan suunta aiheuttavat hänessä puolustusreaktion. Hän vetoaa monta kertaa siihen, miten yliopiston ”ahdas” tilivirastoasema on estänyt yliopistoja toteuttamasta tehtäviään parhaalla mahdollisella tavalla. Tähän uusi yliopistolaki on tarjonnut vastauksen, johon Niiniluoto tarttuu.

Kysymys on siinä, millaiseksi Niiniluoto on määritellyt yliopiston, yliopiston ongelmat ja niiden syyt. Kun hän on määritellyt tilivirastoaseman tärkeimmäksi yliopistojen ongelman lähteeksi, yliopistolaki luonnollisesti vetoaa tähän ongelmaan ja tarjoaa sille ratkaisun. Toisaalta tätä voidaan tulkita myös laajemmin. Yliopistolaitos on ajettu 1990-luvulta lähtien ensisijaisesti rahoituksen ja erilaisten kilpailumekanismien avulla niin ahtaalle, että yliopistouudistukselle oli tilausta ja sille saatiin laajemminkin kannatusta. Niiniluodon tuottavuusohjelmaan ja ”valtiokonserniin” liittyvä julkishallinnon kritiikki tuo myös esiin sen muutoksen, jossa valtionvarainministeriön vaikutusvalta opetusministeriöön on ja yliopistoihin on 2000-luvulla kasvanut.

Niiniluodon ajattelun arvioinnista tekee monimutkaisen mutta samalla kiinnostavan sen ristiriitaisuus. Tämä on Gramscin oivallus: arkiajattelu on jo lähtökohtaisesti hajanaista ja ristiriitaista. Niiniluodolla tämä näkyy ajattelun yhtenäisyyden puutteellisuudessa. Vaikka hän kyseenalaistaa solidaarisuuden, niin hän kuitenkin myöntää sen mahdollisuuden. Vaikka Niiniluoto ei pidä yliopistoja tiedon tuotannon tehtaina ja innovaatiopolitiikan välineinä, niin samalla hän haluaa viedä yliopistoja tiukempaan suhteeseen elinkeinoelämän kanssa ja on valmis kapitalisoimaan ja tavaramuotoistamaan yliopistollista tutkimusta.

Samalla kun hän on kirjoittaa tulosohjauksen vapauttavasta luonteesta, niin hän on kannattamassa yliopistojen uusia kontrollimuotoja kuten strategioiden luomisia ja laadulliseen kilpailuun perustuvaa rahanjakoa. Kun hän kieltää yliopistouudistuksen uusliberaaliuuden, niin samalla hän pitää yliopistojen omistamista ja varallisuuden kartuttamista ja uusien tulonlähteiden luomista, tutkimuksen ja tiedon tavaramuotoistamista tärkeimpinä yliopiston vapauden ja itsenäisyyden mittareina.

Näiden huomioiden lisäksi Niiniluodon arki ajattelun ydintä on hänen näkemyksensä sivistysyliopistosta. Tarkastelen seuraavaksi sivistysyliopistoa ja sen dynaamisuutta laajemmassa yhteydessä. Samalla palaan johdantolukuuni, jossa toin esiin Dynaamisen sivistysyliopiston käsitteen Niiniluodon muunnelmana humboldtilais-snellmanilaisesta yliopistonäkemyksestä.

Sivistysyliopisto on käsitteenä ja historiallisesti eräänlainen gramscilainen maailmankatsomuksen muoto. Sivistysyliopistoon liitetään erilaisista intresseistä vapaa tiede, tutkimus ja opetus, joissa sivistys ja kasvatus ovat itseisarvoja, tavoitteita itsessään. Kun Niiniluoto vetoaa sivistysyliopiston ”perinteeseen” ja ”arvoihin”, niin hän asettuu osaksi tätä vanhaa yliopistollista traditiota.

Niiniluodon kyky yhdistää termit ”sivistysyliopisto” ja ”dynaaminen” kertoo kuitenkin siitä, miten kaksi miten kaksi erilaista yliopistonäkemyttä voidaan sovittaa yhteen täysin ristiriidattomasti. Yliopistojen uudistumiskyky ja dynaamisuus yliopistouudistuksen kontekstissa tarkoittaa sivistysyliopiston yhdistämistä uusliberaalin yritysyliopiston kanssa.

Tämä näkyy siinä, miten Niiniluoto korostaa tutkimuksen ja opetuksen välistä yhteyttä ja vapaaseen perustutkimukseen sitoutumista ainoana tärkeänä sivistysyliopiston arvona. Hän ei näe sivistysyliopistolla laajempia kriittistä tehtävää yhteiskuntaa ohjaavien poliittisten taloudellisten voimien kriittisessä arvioinnissa. Sivistysyliopistosta tulee Niiniluodolle hyvin abstrakti ja idealisoitu käsite, jolla ei ole yhteyttä laajempaan korkeakoulupoliittiseen saati yleiseen yhteiskunnalliseen kehitykseen.

Tästä voidaan vielä tehdä se tulkinta, että dynaamisen sivistysyliopiston käsite toimii ideologian tavoin. Tämä kytkeytyy siihen, miten Niiniluoto on edistämässä omaa yliopistonäkemyttään organisoivan intellektuellin roolissaan. Olen tässä luvussa tuonut esille, miten Niiniluoto on *ideologian kohde* eli miten eri tavoin yliopistouudistus vetoaa hänen yliopistoajatteluunsa. Samalla hän on kuitenkin *ideologian toteuttaja*, yliopistoideologi, joka

pyrkii muokkaamaan yliopiston itseymmärrystä ja yliopistollista arki ajattelua. Tässä ajattelun viitekehityksessä sivistysyliopisto liittyy yhteen yritysyliopiston kanssa.

Näin on aivan mahdollista ja luonnollista, että samassa tekstissä voidaan vedota sekä sivistysyliopiston traditioon että yliopistouudistuksen keskeisiin kohtiin. Tämä on myös yksi keskeinen piirre ideologian toimivuudessa: yliopistojen uusi yhteiskunnallinen asema kilpailukyvyyn, innovaatioiden, tietotyön ja kapitalisoidun tiedon tuottajana saavat hyväksyntänsä Niiniluodon kautta.

Vaikka olen korostanut yhteiskuntakritiikkiä sivistysyliopiston keskeisenä piirteenä, niin tämä johtopäätös tekee kyseenalaiseksi koko sivistysyliopiston teoreettis-käytännöllisenä käsitteenä. Sivistysyliopistoon vetoaminen ei kuvaa yliopistojen nykytilaa eikä sitä voida kytkeä yliopistoihin konkreettisenä ohjaavana voimana. Tämä voidaan nähdä myös sivistysyliopiston käsitteen muutoksena, jossa sivistys ja kasvatusta ymmärretään yhä enemmän osaamistavoitteina ja tuotannontekijöinä.

Tämä antaa myös aiheen jatkotutkimuksia varten. Tutkielmani johtoajatus ja näkökulma on ollut muutaman yliopistovaikuttajan omassa itseymmärryksessä, siinä minkälaista yliopistoa ajattelua yliopistossa syntyy, muodostuu ja kehittyy. Samalla kyse on ollut siitä, miten tämä suhteutuu kulloisiinkin korkeakoulupoliittisiin virtauksiin ja valtiollisen korkeakoulupolitiikan suhdanteeseen. Tämä on käyttämäni ideologiateorian ydinajatus.

Tutkielmassani olen tarkastellut vain yhtä erityistapausta kahden tekstin avulla. Tätä tarkastelua voidaan helposti laajentaa sekä ajallisesti että aineistollisesti. Ensimmäinen Niiniluodon ajattelua voidaan tarkastella pidemmällä aikavälillä eli ottaa Dynaaminen sivistysyliopisto -kokoelma kokonaisuudessaan tarkastelun kohteeksi. Toinen mahdollisuus on ottaa Niiniluodon lisäksi muita keskeisiä yliopistohahmoja ja heidän tekstejään, vertailemalla ja tarkastelemalla niitä pidemmällä aikavälillä. Tämän lisäksi tutkimuksen kohteeksi voidaan ottaa periaatteessa kaikki merkittävät tekstit, analyysit ja kommentaarit, joiden luomisessa yliopistojen omalla johdolla ja tutkimus- ja opetushenkilökunnalla on ollut keskeinen rooli.

Näin voidaan tutkia sitä, onko yliopistolaisten oma itseymmärrys yliopistosta ja sen yhteiskunnallisesta asemasta muuttunut suhteessa yliopistolle annettuihin julkilausuttuihin tavoitteisiin ja yliopiston aseman rakenteellisiin muutoksiin. Tämä voidaan kytkeä esimerkiksi sivistysyliopiston ja yritysyliopiston välisen vastakkainasettelun varaan. Samalla voidaan tuoda laajemmin esiin hyvinvointivaltiollisen korkeakoulupolitiikan pitkää kehitystä. Näin ideologian

toteutumista ja ideologista kamppailua voidaan saada vakuuttavammin esiin. Sama koskee ideologian populaarisuuden toteutumista: minkälaiset voimasuhteet ja näkemuserot vallitsevat yliopiston sisällä ja minkälaiset näkemykset yliopistosta saavat yliopistossa kannatusta.

Lähdeluettelo

Primäärilähteet

Niiniluoto, Ilkka (2009), ”Yliopistouudistus on itsenäisyystaistelua”. *Tiede & edistys* 34:3. ss. 233–240.

Wallgren, Thomas (2009), ”Yliopistolaki on kolonisaatiolaki”. *Tiede & edistys* 34:1. ss. 74–78.

Sekundäärilähteet

Barnett, Ronald (2003), *Beyond All Reason. Living with Ideology in University*. The Society for Research into Higher Education. Buckingham: Open University Press.

Berdahl, Robert (1990), ”Academic freedom, autonomy and accountability in British universities”. *Studies in Higher Education* 15:2. ss. 169–180.

Bleiklie, Ivar & Maurice Kogan (2007), ”Organization and Governance of Universities”. *Higher Education Policy* 20:4. ss. 477–493.

Bleiklie, Ivar (1998), ”Justifying the Evaluative State: New Public Management ideals in higher education”. *European Journal of Education*, 33:3. ss. 299–316.

Bruun, Otto, Teppo Eskelinen, Ilkka Kauppinen & Hanna Kuusela (2009), *Immateriaalitalous. Kapitalismin uusin muoto*. Helsinki: Gaudeamus.

Clark, Burton R. (2003), ”Sustaining change in universities: Continuities in case studies and concepts”. *Tertiary Education and Management* 9:2. ss. 99–116.

Davies, Bronwyn, Michael Gottsche & Peter Bansel (2006), ”The Rise and Fall of the Neo-liberal University”. *European Journal of Education* 41:2. ss. 305–319.

- de Boer, Harry, Ben Jongbloed, Jürgen Enders & Jon File (2008), *Progress in higher education reform across Europe: Governance Reform, Volume 1: Executive Summary main report*. CHEPS.
- Berdahl, Robert (1990), “Academic freedom, autonomy and accountability in British Universities”. *Studies in Higher Education* 15:2. ss. 169–180.
- Ellonen, Leena (toim.) (2008), *Suomen professorit. Finlands professorer. 1640–2007*. Professoriliitto. Jyväskylä: Gummerrus.
- Estermann, Thomas & Terhi Nokkala (2009), *University autonomy in Europe 1. Explanatory Study*. Brussels: European University Association.
- Gill, Stephen (1995), “Globalisation, Market Civilisation, and Disciplinary Neoliberalism”. *Millennium - Journal of International Studies* 24:3. ss. 399–423.
- Gramsci, Antonio (1979), *Vankilavihkot. Valikoima*. Toim. Mikael Böök. Suom. Martti Berger, Mikael Böök & Leena Talvio. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Gramsci, Antonio (1982), *Vankilavihkot. Valikoima 2*. Toim. Mikael Böök. Suom. Martti Berger, Mikael Böök & Leena Talvio. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Hakala, Johanna & Erkki Kaukonen & Mika Nieminen & Oili-Helena Ylijoki (2003), *Yliopisto – tieteen kehdestä projektimyllyksi? Yliopistollisen tutkimuksen muutos 1990-luvulla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hall, Stuart (1992), *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Toimittaneet Juha Koivisto, Mikko Lehtonen, Timo Uusitupa ja Lawrence Grossberg. Tampere: Vastapaino.
- Harvey, David (2008). *Uusliberalismin lyhyt historia*. Suom. Kaisa Koskinen. Tampere: Vastapaino.
- HE 7/2009 vp, *Hallituksen esitys eduskunnalle uudeksi yliopistolaiksi ja siihen liittyviksi laeiksi*. < <http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2009/20090007.pdf> > (luettu 4.11.2014).
- Huusko, Mira (2009), *Itsearviointi suomalaisissa yliopistoissa: arvoja, kehittämistä ja imagon rakentamista*. Suomen kasvatustieteellinen seura. Kasvatusalan tutkimuksia 46. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino.

- Jakonen, Mikko & Jouni Tilli (toim.) (2011), *Yhteinen yliopisto*. Helsinki: Tutkijaliitto. Polemos-sarja.
- Jakonen, Mikko & Jouni Tilli (2011), ”Johdanto: Kohti yhteistä yliopistoa?”. Teoksessa Jakonen, Mikko & Jouni Tilli (toim.), *Yhteinen yliopisto*. Helsinki: Tutkijaliitto. Polemos-sarja. ss. 9–34.
- Juntunen, Matti (1978), ”Yliopistolaitoksen synty ja tilanne tänä päivänä”. *Kansan Uutiset* 22.–23.10.1978.
- Jääskinen, Niilo & Jorma Rantanen (2007), *Yliopistojen taloudellisen ja hallinnollisen aseman uudistaminen*. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2007:2. Opetusministeriö. Koulutus- ja tiedepolitiikan osasto: Yliopistopaino.
- Kaitila, Joel & Jukka Peltokoski (2011), ”Tietotyö vapauttaa”. Teoksessa Jakonen, Mikko & Jouni Tilli (toim.), *Yhteinen yliopisto*. Helsinki: Tutkijaliitto. Polemos-sarja. ss. 135–151.
- Kallo, Johanna (2009), *OECD education policy. A comparative and historical study focusing on the thematic reviews of tertiary education*. Finnish Educational Research Association. Research in Educational Sciences 45. Jyväskylä: Jyväskylä University Press.
- Kauko, Jaakko (2011), *Korkeakoulupolitiikan dynamiikat Suomessa*. Käyttäytymistieteiden laitos. Kasvatustieteellisiä tutkimuksia 239. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kauppinen, Ilkka & Tuukka Kaidesoja (2014), ”A Shift Towards Academic Capitalism in Finland”. *Higher Education Policy* 27:1. ss. 23–41.
- Kauppinen, Ilkka (2011), ”Globaali kapitalismi, TRIPS ja aineettoman omaisuuden haltuunottamisen globaalivaihe”. Teoksessa Eskelinen, Teppo, Ilkka Kauppinen & Olli-Pekka Moisio (toim.), *Tieto ja globalisaatio*. Tampere: Tampereen yliopisto. ss. 97–114.
- Kauppinen, Ilkka (2010), ”Akateeminen kapitalismi aineettoman omaisuuden haltuunottamisena”. *Tiedepolitiikka* 35:2. ss. 15–30.

- Kettunen, Pauli (2008), *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Tampere: Vastapaino.
- Kivinen, Osmo, Risto Rinne & Kimmo Ketonen (1993), *Yliopiston huomen. Korkeakoulupolitiikan historiallinen suunta Suomessa*. Helsinki: Hanki ja Jää.
- Koivisto, Juha & Veikko Pietilä (1997), "Ideological Powers and Resistance. The Contribution of W. F. Haug and Projekt Ideologie-Theorie. *Rethinking Marxism* 9:4. ss. 40–59.
- Koivisto, Juha & Timo Uusitupa (1989), "Antonio Gramsci". Teoksessa Kanerva, Jukka (toim.), *Politiikan teorian moderneja klassikkoja*. Helsinki: Gaudeamus. ss. 59–82.
- Koivula, Jenni & Risto Rinne & Sanna Niukko (2009), "Yliopistot yrityksinä? Merkkejä ja merkityksiä Suomessa ja Euroopassa". *Kasvatus* 40:1. ss. 7–27.
- Korhonen Maija, Solja Kovero, Hilma Salonen & Vuokko Viljanen (2011), "Opiskelijatoiminta – kokemuksia kapinasta". Teoksessa Jakonen, Mikko & Jouni Tilli (toim.), *Yhteinen yliopisto*. Helsinki: Tutkijaliitto. Polemos-sarja. ss. 67–80.
- Koski, Leena (1996), "Tulosjohtaminen ja toiminnan arviointi yliopistoa pelastamassa". Teoksessa Helenius, Börje, Esa Hämäläinen & Juha Tuunainen, *Kohti McDonald's-yliopistoa? Näkökulmia suomalaiseen korkeakoulu- ja tiedepolitiikkaan*. Helsinki: Tammi. ss. 177–206.
- Kwiek, Marek (2006), *The University and the State. A Study into Global Transformations*. Frankfurt am Main & New York: Peter Lang.
- Manninen, Juha (1990), "Yliopistoideat". Teoksessa Kantasalmi, Kari (toim.), *Yliopiston ajatusta etsimässä*. Helsinki: Gaudeamus. ss. 242–255.
- Marginson, Simon & Mark Considine (2000), *The Enterprise University: Power, Governance and Reinvention in Australia*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Marx, Karl & Friedrich Engels (1978), ”Saksalaisen ideologian I luku”. Teoksessa Marx, Karl & Friedrich Engels, *Valitut teokset 6 osassa. Osa 2*. Moskova: Kustannusliike Edistys. ss. 67–148.
- Mehtonen, Lauri (1990), ”Yliopisto sivistyksen ja valistuksen kenttänä”. Teoksessa Kantasalmi, Kari (toim.), *Yliopiston ajatusta etsimässä*. Helsinki: Gaudeamus. ss. 18–27.
- Meriläinen Heidi & Juhana Venäläinen (2011), ”Kuolema Itä-Suomessa. Joensuun yliopistokamppailujen itsearviointia”. Teoksessa Jakonen, Mikko & Jouni Tilli (toim.), *Yhteinen yliopisto*. Helsinki: Tutkijaliitto. Polemos-sarja. ss. 37–58.
- Mustajoki, Arto (2002), *Tuloksena yliopisto. Kokemuksia ja näkemyksiä yliopiston hallinnosta*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Neave, Guy (1988), ”On the Cultivation of Quality, Efficiency and Enterprise: an overview of recent trends in higher education in Western Europe, 1986–1988”. *European Journal of Education* 23:1/2. ss. 7–23.
- Nevala, Arto & Risto Rinne (2012), ”Korkeakoulutuksen muodonmuutos”. Teoksessa Kettunen, Pauli & Hannu Simola (toim.), *Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. ss. 203–228.
- Niiniluoto, Ilkka (2011), *Dynaaminen sivistysyliopisto. Sata puhetta ja kirjoitusta vuosilta 1987–2010*. Helsinki: Gaudeamus.
- Niiniluoto, Ilkka (2000), ”Filosofia”. Teoksessa Tommila, Päiviö (toim.), *Suomen tieteen historia 2. Humanistiset ja yhteiskuntatieteet*. Helsinki: WSOY. ss. 176–223.
- Olssen, Mark & Michael A. Peters (2005), ”Neoliberalism, higher education and the knowledge economy: from the free market to knowledge capitalism”. *Journal of Education Policy* 20:3. ss. 313–345.
- Patomäki, Heikki (2007), *Uusliberalismi Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Patomäki, Heikki (2005), *Yliopisto oyj. Tulosjohtamisen ongelmat – ja vaihtoehto*. Helsinki: Gaudeamus.

- Peck, Jamie & Adam Tickell (2002), "Neoliberalizing Space". *Antipode* 34:3. ss. 380–404.
- Pelkonen, Antti (2008), *The Finnish Competition State and Entrepreneurial Policies in the Helsinki Region*. Research Reports No. 254. Department of Sociology. University of Helsinki. Helsinki: Helsinki University Print.
- Pietilä, Veikko (1991), "Ideologiateoriat ja saksalainen ideologia". Teoksessa Koivisto, Juha & Lauri Mehtonen (toim.), *Otteita ideologiasta*. Tampere: Tampereen yliopisto. Tiedotusopin laitos. Julkaisuja. Sarja A75/1991. ss. 7–51.
- Piironen, Ossi (2013), "The Transnational Idea of University Autonomy and the Reform of the Finnish Universities Act". *Higher Education Policy* 26:1. ss. 127–146.
- Pritchard, Rosalind M. O. (1998), "Academic Freedom and Autonomy in the United Kingdom and Germany". *Minerva* 36:2. ss. 101–124.
- Readings, Bill (1996), *The University in Ruins*. Cambridge & London: Harvard University Press.
- Rehmann, Jan (2007), "Ideology Theory". Trans. Peter Thomas. *Historical Materialism* 15:4. ss. 211–239.
- Rinne, Risto & Arto Jauhiainen, Hannu Simola, Reeta Lehto, Annukka Jauhiainen & Anne Laiho (2012), *Valta, uusi yliopistopolitiikka ja yliopistotyö Suomessa. Managerialistinen hallintapolitiikka yliopistolaisten kokemana*. Suomen kasvatustieteellinen seura. Kasvatusalan tutkimuksia 58. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino.
- Rinne, Risto & Hannu Simola (2005) "Koulutuksen ylikansalliset paineet ja yliopistojen uusi hallinta". *Tiede & edistys* 30:1. ss. 6–26.
- Simola, Hannu & Risto Rinne (2006), "Koulutuksen laadunarvioinnin yhteiskunnallisten vaikutusten tutkimisesta". *Hallinnon tutkimus* 25:3. ss. 66–80.
- Simola, Hannu & Risto Rinne (2004), "Laatuvallankumous, arviointiteollisuus ja korkeakoulut". *Kasvatus* 35:3. ss. 330–341.
- Sipilä, Jorma (2007), *Valta yliopistossa*. Tampere: Vastapaino.

- Sironen, Esa (1987), ”Humanistisesta ja tieteellisestä yliopistosta”. Teoksessa Mehtonen, Lauri & Esa Sironen, *Aistimellisuus, sivistys ja massakulttuuri. Fragmentteja eräästä projektista 1977–1987*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Filosofian laitos. Julkaisu 34/1987. ss. 5–8.
- Slaughter, Sheila & Gary Rhoades (2004), *Academic Capitalism and the New Economy. Markets, State and Higher Education*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Sporn, Barbara (1999), ”Towards More Adaptive Universities: Trends of Institutional Reform in Europe”. *Higher Education in Europe XXIV*: 1. ss. 23–33.
- Suoranta, Juha (2009), ”Alamaisten elämää”. Teoksessa Tomperi, Tuukka (toim.), *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino. ss. 67–80.
- Thorens, Justin (2006), ”Liberties, Freedom and Autonomy: A Few Reflections on Academia’s Estate”. *Higher Education Policy* 19:1. ss. 87–110.
- Thorens, Justin (1996), ”Role and mission of the University at the dawn of the 21st century.” *Higher Education Policy* 9:4. ss. 267–275.
- Tiensuu, Paul (2011), ”Helsingin yliopiston hallinnon historiaa”. Teoksessa Jakonen, Mikko & Jouni Tilli (toim.), *Yhteinen yliopisto*. Helsinki: Tutkijaliitto. Polemos-sarja. ss. 152–165.
- Tirronen, Jarkko (2005), *Modernin yliopistokoulutuksen lähtökohdat ja sivistyskäsitys*. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 122. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Tirronen, Jarkko & Jussi Kivistö (2009), ”Uusi hyödyn aikakausi ja yliopiston kolmas tie”. Teoksessa Aarrevaara, Timo & Taina Saarinen (toim.), *Kilvoittelusta kilpailuun? Artikkelikokoelma Korkeakoulututkimuksen juhlasymposiumista 25.–26.8.2008*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino. ss. 57–82.
- Tomperi, Tuukka (toim.) (2009), *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino.

- Tomperi, Tuukka (2009), ”Yliopistolaki taustoinen. Koulutuspoliittinen tarkastelu”. Teoksessa Tomperi, Tuukka (toim.), *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino. ss. 145–202.
- Tuori, Kaarlo (1995), ”Yliopiston itsehallinto”. Teoksessa Uusitalo, Paavo & Jukka Lipponen (toim.), *Yliopisto ja valtiovalta – Yliopistolaki ja sen perustelut*. Helsinki: Gaudeamus. ss. 143–170.
- Uusitalo, Paavo (1995), ”Tieteellinen yhteisö”. Teoksessa Uusitalo, Paavo & Jukka Lipponen (toim.), *Yliopisto ja valtiovalta – Yliopistolaki ja sen perustelut*. Helsinki: Gaudeamus. ss. 7–18.
- Uusitupa, Timo (1991), ”Huomioita ideologiateorian varhaishistoriasta”. Teoksessa Koivisto, Juha & Lauri Mehtonen (toim.), *Otteita ideologiasta*. Tampere: Tampereen yliopisto. Tiedotusopin laitos. Julkaisuja. Sarja A75/1991. ss. 7–51.
- Vanttaja, Markku (2010), *Yliopiston villit vuodet. Suomalaisen yliopistolaitoksen muutoksia ja uudistuksia 1990-luvun lopulta 2000-luvun alkuun*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisuja A:210. Turku: Turun yliopiston kasvatustieteiden laitos.
- Vanttaja, Markku (2008), ”Uusi julkisjohtaminen ja tulosten kaipuu”. *Tiedepolitiikka* 33:2. ss. 39–48.
- Välimaa, Jussi (2011), ”Uusi yliopistolaki ja kansallisen yliopistolaitoksen yhtiöittäminen”. Teoksessa Lasonen, Johanna & Jani Ursin (toim.), *Koulutus yhteiskunnan muutoksissa: jatkuvuuksia ja katkoksia*. Suomen kasvatustieteellinen seura. Kasvatusalan tutkimuksia 53. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino. ss. 43–93.
- Välimaa, Jussi (2007), ”Tie huippuyliopistoksi – koulutuspoliittisen keskustelun analyysia”. *Tieteessä tapahtuu* 25:5. ss. 5–10.
- Wallgren, Thomas (2014a), *Thomas Wallgrenin kotisivut*.
< <http://thomaswallgren.fi/kuka-thomas-ven-thomas-2/> > (luettu 6.11.2014).
- Wallgren, Thomas (2014b), *Thomas Wallgrenin henkilösivu Helsingin yliopiston kotisivuilla*.
< <http://www.helsinki.fi/filosofi/personal/Wallgren.htm> > (luettu 7.11.2014).

Ward, Steven C. (2012), *Neoliberalism and the Global Restructuring of Knowledge and Education*. New York & London: Routledge.

Willmott, Hugh (1995), ”Managing the Academics: Commodification and Control in the Development of University Education in the U.K.”. *Human Relations* 48:9. ss. 993–1027.

Wittrock, Björn (1993), ”The modern university: the three transformations”. Teoksessa Rothblatt, Sheldon & Björn Wittrock (eds), *The European and American university since 1800. Historical and sociological essays*. Cambridge: Cambridge University Press. ss. 303–362.

Wrede, Johan (1995), ”Itsenäinen yliopisto – Essee kahdesta kulttuurista: tutkijayhteisöstä ja valtionhallinnosta”. Teoksessa Uusitalo, Paavo & Jukka Lipponen (toim.), *Yliopisto ja valtiovalta – Yliopistolaki ja sen perustelut*. Helsinki: Gaudeamus. ss. 19–44.

Yliopistolaki 24.7.2009/558.

<<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2009/20090558?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=yliopistolaki>>(luettu 5.11.2014).